

МЕШОВИТА ГРАЋА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXXV

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XXXV

Editorial board

BILJANA MARKOVIĆ, NEDELJKO V. RADOSAVLJEVIĆ,
RADOMIR J. POPOVIĆ, SRĐAN KATIĆ, VLADIMIR JOVANOVIĆ,
BOJANA MILJKOVIĆ-KATIĆ, LUDMILA KUZMICHEVA,
GABRIELLA SCHUBERT, LILIANA SIMEONOVA

Editor-in-chief

SRĐAN KATIĆ

Belgrade

2014

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА
MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XXXV

Редакциони одбор

БИЉАНА МАРКОВИЋ, НЕДЕЉКО В. РАДОСАВЉЕВИЋ,
РАДОМИР Ј. ПОПОВИЋ, СРЂАН КАТИЋ, ВЛАДИМИР ЈОВАНОВИЋ,
БОЈАНА МИЉКОВИЋ-КАТИЋ, ЉУДМИЛА КУЗМИЧЕВА,
ГАБРИЕЛА ШУБЕРТ, ЛИЛИАНА СИМЕОНОВА

Одговорни уредник
СРЂАН КАТИЋ

Београд
2014

Овај број *Мешовитице зраће* - *Miscellanea*
штампан је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја
Владе Републике Србије

САДРЖАЈ

Драгана Амедоски, Срђан Катић ВЕРСКЕ ЗАДУЖБИНЕ МУСЛИМАНА НАХИЈЕ ПИРОТ (ШЕХИРКОЈ) 1570/1571. ГОДИНЕ	7
Срђан Катић, Татјана Катић НЕКОЛИКО ДОКУМЕНАТА О РУДНИКУ БРСКОВО У 16. ВЕКУ	19
Владан Гавриловић, Ненад Нинковић ПИСМА АРХИМАНДРИТА МОЈСИЈА ПУТНИКА ИЗ АРАДСКЕ ЕПАРХИЈЕ 1754. ГОДИНЕ	33
Недељко В. Радосављевић ЕПИСКОП КИРИЛ ЖИВКОВИЋ О РУКОПОЛОЖЕЊУ СВЕШТЕНИКА ЈОВАНА БАЛТИЋА И ПРИЛИКАМА У БОСНИ 1804.	51
Нино Делић ПОПИС БАНАТСКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ 1819. ГОДИНЕ	67
Радомир Ј. Поповић ЦИРКУЛАР ИСПРАВНИЧЕСТВА ШАБАЧКОГ СРЕСКИМ КАПЕТАНИМА О ПРИКУПЉАЊУ ЂУРЂЕВСКОГ ПОРЕЗА 1835. ГОДИНЕ	81
Славиша Недељковић СВЕДОЧЕЊЕ ХАЈДУКА РИСТЕ ИЛИЈИЋА О ПОБУНИ СРБА У НИШКОМ ПАШАЛУКУ 1841. ГОДИНЕ	93
Мирослав М. Поповић ИЗВЕШТАЈ МИНИСТАРСТВА ПРАВДЕ И СТАТИСТИКА СУДСТВА ЗА ПЕРИОД 1844–1847. ГОДИНЕ	107

Јована Блажић, Јекатерина Владимировна Иванова ПИСМА МИТРОПОЛИТА МИХАИЛА ГРОФИЦИ А. Д. БЛУДОВОЈ: ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ РУСКО-СРПСКИХ ОДНОСА (1871–1874)	121
Горан Васин СВЕШТЕНСТВО ШАБАЧКЕ ЕПАРХИЈЕ ПО ПОПИСУ ИЗ 1879. ГОДИНЕ	139
Милан Кутлешић ДВА ПИСМА БРИТАНСКОГ ВИЦЕКОНЗУЛА НИКОЛЕ РАДОНИЋА ВАСОЈЕВИЋА КОНЗУЛУ САНДЕРСУ	155
Биљана Вучетић ПРОСВЕТНИ РАД СРБИЈЕ У ТУРСКОЈ ОД 1820. ДО 1912. ГОДИНЕ	167
Јована Шаљић, Милун Стијовић ИЗВЕШТАЈИ ШКОЛСКИХ НАДЗОРНИКА О РАДУ СИЈАРИНСКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ЗА АЛБАНСКУ ДЕЦУ	205
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS	223 225

Драгана АМЕДОСКИ*

Историјски институт
Београд

Срђан КАТИЋ**

Историјски институт
Београд

ВЕРСКЕ ЗАДУЖБИНЕ МУСЛИМАНА НАХИЈЕ ПИРОТ (ШЕХИРКОЈ) 1570/1571. ГОДИНЕ***

Анстракт: Након османског освајања Пирот је почео да поприма изглед оријенталног насеља. Овај преображај дешавао се превасходно путем верских задужбина – вакуфа које су оснивали владари и истакнути становници. Турско име града – Шехиркој, говори да се радило о дервишком средишту. У уводном делу рада дат је осврт на пиротске вакуфе у периоду од османског освајања па до краја 16. века, а у прилогу је саопштен превод, до сада непознатог, османског пописа вакуфа у нахији Пирот из 1570/71. године.

Кључне речи: вакуфи, Пирот, Шехиркој, 16. век, Османско царство, џамија, хамам.

Муслиманске верске задужбине, вакуфи, представљале су основ настанка и развитка градских насеља у исламском свету. Први оснивачи вакуфских објеката у новоосвојеним крајевима били су султани и крајишки бегови, истакнути државни службеници, али и имућнији грађани. И Пирот је, посредством вакуфа, постао насеље са свим оријентално-исламским обележјима.

* dragana.amedoski@iib.ac.rs

** srdjan.katic@iib.ac.rs

*** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

Најстарији исламски верски објекат у Пироту била је вероватно џамија коју је саградио султан Мурат I Худавендигар (1362–1389), одмах након првог освајања града (1385), а ради задовољења верских потреба новодошлог муслиманског становништва. Међутим, о њој нема помена у изворима којима располажемо. Након коначног пада Пирота у османске руке, после 1444, султан Мехмед II (1444–1446, 1451–1481) подигао је џамију за чије издржавање је обезбедио извесну новчану суму. У каснијем периоду, џамију је захватио пожар и изгорела је. Султан Бајазит II (1481–1512) увакуфио је средства за њено обнављање.¹

Први освајач града, султан Мурат I, увакуфио је и дао дервишима још и једну мезру која је припадала Шехиркоју. Ради се о земљишту Бостање (Постање, Пустиа) које није убицирано, али се зна да се налазило у близини реке, с обзиром на то да су на њој радиле две воденице. Ради се о дервишком реду календерија који су одиграли главну улогу у османској колонизацији.²

У периоду до 1530. Пирот се проширио и његова урбана структура је унапређена, захваљујући, пре свега, вакуфу килерџибаше Халил-бега. Путем овог вакуфа град је добио месцид, хамам, каравансарај, десет дућана и мост преко реке Нишаве. И једна градска махала је носила име по његовом месциду.³

Још једна од истакнутих градских личности тога времена био је Ахмед син Пир Ангија, вероватно потомак дервиша. Он је саградио месцид и мост, а уз то је и завештао неколико дућана. Вакуфу је припојио и један млин и башту. Овај вакуф је делом представљао вакуф од општег добра (хајри), а делом је био породични (евладијет) вакуф, будући да је један од услова задужбинара био да служба мутевелије буде у рукама његових потомака.⁴

Међу пиротским задужбинарима помиње се и извесни Саруца који је био субаша. Он је увакуфио млин који се није одржао.⁵

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (у продужетку BOA), *Tahrir (Defter-i Hâkanî) Defteri* (у продужетку TD) 130, s. 112; Т. Катић, *Муслиманске задужбине у Пироту од XIV до XVI века*, Пиротски зборник 32–33 (2007/2008) 57.

² О. Зиројевић, *Око имена Шехиркеј*, Историјски часопис 27 (1980) 234–235; Т. Катић, *Муслиманске задужбине у Пироту од XIV до XVI века*, 57; Ö. L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizator Türk Dervişleri*, *Türkler*, Cilt 9 (Ankara 2002) 133–153.

³ Т. Катић, *Муслиманске задужбине у Пироту*, 60.

⁴ Исто, 61.

⁵ Исто, 61.

У периоду између двадесетих и средине четрдесетих година задужбинарска делатност у граду је замрла; до тада није утемељен ниједан нови вакуф. Уједно, то је и показатељ стагнације и опадања града.⁶

До 1570. у Пироту је основан само један нови вакуф, вакуф Солака Насуха, у оквиру кога је саграђена чесма. За потребе њеног одржавања задужбинар је одредио приходе од земљишта дућана.⁷ У том периоду у Пироту је установљена и нова градска махала, махала нове џамије Скендер-бега, сина Ибрахима.⁸ Из овога можемо закључити да је град добио нову џамију, а од вакуфских објеката одржали су се само џамија Мехмед-хана, и хамам и месцид Халил-бега.⁹

Претходно поменути Скендер-бег је очигледно био врло богат, с обзиром на то да је у времену до 1585. доста проширио свој вакуф. Овај вакуф је у многоне променио изглед османског Пирота и утицао на распоред његовог становништва. Поред џамије, у оквиру њега подигнута су и два месцида, за чије издржавање је поменути задужбинар обезбедио средства. Један месцид је саградио у Халил-беговој махали, која се налазила у близини Хошкадемовог бунара, а други такође у Халил-беговој махали, али баш поред реке.

Џамија се налазила на земљишту по имену Тиха бара, које је он увакуфио. Део тог земљишта он је наменио за муслимане који су настањени у њеној близини како би ту саградили своје куће, а други део је наменио за муслиманско гробље.¹⁰

Скендер-бег је основао и један новчани вакуф. Иако су новчани вакуфи били врло честа појава, ово је први вакуф ове врсте у Пироту током 16. века. Ради се о суми од 17.000 акчи коју је требало давати на позајмицу уз шеријатски дозвољену добит, по рачуну 10 акчи за 11,5, уз обавезно постојање јемца.¹¹

Када је Евлија Челебија прошао кроз Пирот 1659. тврђава је била празна и ван употребе, али у добром стању. Варош је имала око хиљаду кућа, неколико џамија, седам мектеба, хан, два хамама и чаршију са око 200 дућана.¹²

⁶ BOA, TD 236, s. 645–647.

⁷ BOA, TD 492, s. 721.

⁸ BOA, TD 492, s. 228–231.

⁹ BOA, TD 492, s. 720–721.

¹⁰ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (у продужетку: TK.KKA) TD 61, s. 366.

¹¹ Исто.

¹² Evlija Čelebi, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1979, 60–61.

* * *

У продужетку саопштавамо попис вакуфа у Пироту из 1570/71. године. Попис је интегрални део опширног пописа Софијског санџака.¹³ Оно што овај попис вакуфа, као и остале из 16. века, чини врло значајним јесте то што даје одговор на порекло османског назива града – Шехиркеј, о чему је већ писано у историографији.¹⁴ Извор потврђује да је овде несумњиво постојала чврста организација дервиша, која је вероватно зачета још у време првог османског освајања, будући да су дервиши одиграли главну улогу у османској колонизацији.¹⁵

Урбана структура града већим делом је формирана до 1530. године. У првих пола века османске владавине изграђени су џамија, два месцида, хамам, каравансарај, два моста; у наредне четири деценије изграђени су још једна џамија и чесма. Период од следећих 15-ак година, обележила је задужбинарска делатност Скендер-бега, када су саграђена још два месцида.

¹³ ВОА, *TD* 492, s. 720–721.

¹⁴ О. Зиројевић, *Око имена Шехиркеј*, Историјски часопис 27 (1980) 233–236.

¹⁵ Први пут се под овим називом јавља 1443. године. То је назив под којим се Пирот искључиво јавља у османским документима и наративним изворима (О. Зиројевић, *Око имена Шехиркеј*, Историјски часопис 27 (1980) 233).

Транскрипција:

[720]

Nâhiye-i Şehirköy der-Livâ-i Paşa

Vakf-ı merhûm ve mağfurleh Sultân Mehmed Hân ‘aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân bi-câmi‘-i Şehirköy el-mezbûr ki sâbika şehir ile ihrâk oldıkda merhûm mağfurleh Sultân Bâyezîd Hân tâbe serâhu ta‘mîr itmişdir.

Be-cihet-i hitâbet ve imâmet fî yevm 6

Be-cihet-i te‘zîn ve şem‘ ve hasır fî yevm 3

Mukâta‘a-i arz-ı dekâkin muttasıl bi-hisâr-i Şehirköy el-mezbûr arz-ı mezbûr câmi‘-i mezbûrın mu‘arrifine ta‘yin olunmuşdır. Fî sene 60

Yekûn fî yevm 9

Bu cümle sâl be-sâl kazâ-i mezbûrın harâcından ta‘yin olunmuşdır.

Mezra‘a-i Bostane tâbi‘-i Şehirköy

Mezra‘a-i mezbûre merhûm Sultân Murâd Hân Gâzî tâbe serâhu ve ce‘ale’l-cennete mesvâhu Kara Abdâl nâm dervîşe vakf idüb andan dervîş Aydın’a ta‘yin olmuş. Hâliyâ ber-mûceb-i berât-ı hümayûn mezkûr dervîş Aydın oğlu Kurd üzerine kayd olındı deyü defter-i ‘atıkde mukayyed bulunub lâkin merkûm Kurd fevt olmağın hâliyâ oğlu dervîş ‘Alî Beğ üzerine kayd olındı.

Âsiyâb-ı kadîmî ber-mûceb-i defter-i ‘atık der-karye-i m[ezbûr].

Bâb 1

Âsiyâb-ı cedîd mezra‘a-i mezbûre hâliyâ der-yed [isim yeri boş]

Bâb 1

Hâsıl

Ber-mûceb-i defter-i ‘atık 180

Mezra‘a-i Bostane nâm bınar başında, Hamza nâm sipâhi dervîş ‘Alî nâm kimesneye üç biradere vakf idüb andan dervîş ‘Alî nâ-bedîd olınmak mezbûr mezra‘a dervîş üzerinde mukayyed bulunduğu ecilden mezbûr dervîş Aydın’ın oğlu Kurd üzerine defter-i ‘atıkde mukayyed bulunmağın mezra‘a-i mezbûr defter-i cedîdde Kurd üzerine kayd olındı ve üzerinde altı nefer kâfir sâkin olmuşlardır rûsûm-ı ‘örfiyyelerin ve ispençlerin sipâhiye virüb ve ‘öşürlerin sâhib-i arza virürler deyü defter-i ‘atıkde mukayyed bulunmağın girü defter-i cedîdde kayd olındı.

Mezra‘a-i mezbûreye mutasarrıf olan kimesne hîn-i kitâbetde gelüb yazdurmaduğı ecilden bir sipâhî hâric ez-defter yazdırub tîmârına ilhâk itdirmiş idi. Ba‘dehu bir kimesne Der-i Sa‘âdete gelüb ben mezkûr Kara Abdâl’in neslindenim deyü taleb itmeğın defter-i ‘atîge nazar olunub mukayyed bulunmağın tîmârdan ref’ olunub yine vakfiyet içün mukarrer olmak fermân olunmağın ber-karâr-ı sâbık vakf olmak üzre deftere kayd olındı deyü defter-i ‘atıkde mukayyed bulunmağın ve mezkûr dervîş nâm kimesnenin dahî selâtin-i mâziyyeden elinde olan ahkâm-ı şerîfeyi irâd idüb dervîş-i mezbûrın evlâdından olduğı muhk olmağın ve mezra‘a-i mezbûre dahî kemâ-kân tasarrufında bulunduğı ecilden ber-karâr-ı sâbık defter-i cedîde kayd olındı.

Vakf-ı Kilârcıbaşı¹⁶ Halîl Beğ el-merkûm der-nefs-i Şhirköy

Mukâta‘a-i hammâm-ı ‘âmm der şehr-i mezbûr

Fî sene 1.900

Vakf-ı mezbûrın havlusı yeri ve develeri ahuri yeri ve sair hüddâmi oldıkları yerleri ile şehr-i mezbûrde vâkı‘ olan mezkûrın mahalle mescidine muttasıl olan bir pare arz-ı hâliye ile bu cümle ile kıst-i hammâm-ı mezbûrden mescid-i mezbûrın imâmete yevmi iki akçe ve mü‘ezzinine yevmi bir akçe ve yevmi iki akçe cüz’hânlarına ve şem‘-i revgan içün yevmi bir akçe ve okunan si-pâre ve eczâ‘ dahî mezbûrın olub ve hammâm-ı mezbûre dahî ziyâdeye satılub bunlardan ki zevâ‘id vâkı‘ olan mescid-i mezbûrın meremmâtına sarf olına ve mezkûr şehr-i mezbûrde hasbeten-lillah bir bâb kârbân-sarây dahî binâ olınmışdır.

Kirâ-i dekâkîn-i sâhib-i vakf

Bâb 10

Fî sene 115

Mukâta‘a-i arz-ı dekâkîn-i o der-nefs-i mezbûr

Bâb 8

Fî sene 64

Hâsıl

Cisr-i sûyu der âb-i Nişava cisr-i mezbûrın meremmâtı zevâ‘id -i mezbûrdan ola

Vakf-ı Sârûca subaşı

¹⁶ У попису из 1530. погрешно написано као Гњиланац.

[721]

Vakf-ı Sârûca Subaşı

Âsiyâb-ı mezkûr âsiyâb-ı harâb olub eserî ve ismî ve resmî dahî kalmamış ber-mûceb-i defter-i ‘atîk.

Vakf-ı Ahmed bin Pîr Angi

Âsiyâb der-karye-i İstaniçani bâb 3

Minhâ

Be-cihet-i imâmet bâb 2

Be-cihet-i tevliyet ve merremmât ber-vech-i münâsafeten bâb 1

Bağçe der-karye-i m[ezbûr] der tasarruf-i imâm ve mütevellî ber-vech-i münâsafeten

Kıt‘a 1

Âsiyâb¹⁷ der-kurb-i cîsr-i Asıl Beği muttasıl der-tasarruf-i imâm-ı m[ezbûr]

Dekâkîn-i ahenger be-cihet-i şem‘ ve hasır bâb 1

Dekâkîn-i tahtâni ve fevkâni be-cihet-i rakabe-i emlâk bâb 2

Şart-i vâkîf bunun üzerine dır ki dükkânların ve âsiyâbların meremmâtı ve ihracâtı kendü hâsıllarından ola ve rakabe-i cümleden mukaddem ola ve tevliyet dahî evlâdın aslahına olan evlâdının aslahına ba‘dehu ‘utekâya şart itmişdir.

Zemîn-i dekâkîn-i Solak Nasûh der-nefs-i Şehirköy vâkı‘ olan mahsûle binâ ittüğü çeşmenin mühimmâtına sarf olına deyü şart itmişdir.

¹⁷ У попису вакуфа из 1530. и 1544. је bostân – повртњак.

Превод:

[720]

Нахија Пирот у санџаку Паша

Вакуф покојног, од греха ослобођеног, султана Мехмед-хана,¹⁸ њему мир и опроштај –за џамију поменутог Пирота, која је раније изгорела, па ју је поправио покојни, од греха опроштени, султан Бајазит-хан,¹⁹ нека почива у миру и спокоју.

За службу хатиба и имама, дневно 6 [акчи]

За службу мујезина, свеће и асуре, дневно 3 [акче]

Закуп за земљиште на коме су дућани, а које се наслања на пиротско утврђење. Речено земљиште је увакуфљено за муарифа²⁰ поменуте џамије.

Годишње 60 [акчи]

Укупно 9 [акчи] дневно

Одређено је да се укупан износ издваја сваке године од харача поменутог кадилука.

Ову мезру је покојни султан Мурат-хан Газија,²¹ нека почива у миру и спокоју и нека му рај буде кућа, увакуфио за дервиша по имену Кара Абдал. Потом је пренешена на дервиша Ајдина. У старом дефтеру је, према царском берату, уписана на Курда, сина поменутог дервиша Ајдина. Међутим, речени Курд је умро, па је сада уписана на његовог сина, дервиша Али-бега.²²

Стари млин, према старом дефтеру, налази се у наведеном селу-1 жрвањ.

Нови млин, налази се на реченој мезри, сада је у поседу [празно]-1 жрвањ.

Приход, према старом дефтеру 180 [акчи]

¹⁸ Султан Мехмед II (1444–1446, 1451–1481).

¹⁹ Бајазит II (1481–1512).

²⁰ Један од службеника џамије (тур. *muarrif*) који је спомињао име султана и задужбинара, односно учио тариф.

²¹ Мурат I Худавендигјар (1362–1389).

²² О каснијој обнови овог вакуфа у 18. веку пише Р. Тричковић у свом раду: *Торлак*, Пиротска буна 1836. (са посебним освртом на ослободилачки покрет у Пироту и Понишављу од турског освајања до ослобођења 1877/78.), Пирот 1997, 89–91.

Спахија Хамза је завештао мезру Бостање [која се налази] поред изворишта дервишу Алију и тројици браће. Пошто дервиша Алија нема а наведена мезра је уписана на њега, у старом дефтеру није уписана на Курда, сина Ајдина, а у новом дефтеру јесте. На њој је настањено шест неверника; спахији дају обичајне ресуме и спенцу, а ушур сахиби арзу. Пошто то није записано у старом дефтеру, записано је у новом.

Особа која притежава поменуто мезру дошла је у време пописа пошто није уписана, један спахија је уписан изван дефтера и припојен њеном тимару. После тога је једна особа дошла на Порту рекавши да је из лозе реченог Кара Абдала; извршен је увид у стари дефтер и пошто није уписан уклоњен је с тимара. Није издат ферман како би његов вакуф био утврђен, већ је сходно претходној одлуци, у дефтер уписано да буде вакуф, пошто у старом дефтеру није тако уписано. Од поменутог дервиша тражена је часна заповест која је у његовим рукама још од претходног султана. Пошто није обрисан као дете поменутог дервиша и притежава поменуто мезру као и раније, и у нови дефтер је уписано као што је раније одлучено.

Вакуф поменутог киларџибаше²³ Халил-бега у самом Пироту

Закуп јавног хамама у наведеном граду, годишње 1.900 [акчи]

Од дворишта овог вакуфа, штала за камиле и других услужних места, као и од једног упражњеног земљишта које је повезано са претходно наведеним махалским месцидом који се налази у поменутом граду и од реченог хамама, издваја се две акче дневно за имама наведеног месцида, једна акча дневно за мујезина, две акче дневно за читање цузева и једна акча дневно за асуре и лој за свеће, као и за рецитовање сипаре.²⁴ Повећање које је настало тако што је [закуп] поменутог хамама продат за више, нека се употреби за поправку реченог месцида. У овом граду је, за вољу Божију, саграђен каравансарај.

Кирија од дућана власника вакуфа, 10 [дућана], годишње 115 [акчи]

²³ Киларџибаша био је непосредни старешина дворјаника на двору султана или намесника који су се старали за животне намирнице и оставу. Надзирао је и царску кухињу и све што се јело и пило; послуживао је јело султану.

²⁴ Исто што и цуз, тридесети део Кур'ана.

Закуп земљишта на коме су дућани, у самом месту, 8 [дућана],
годишње 64 [акчи]

Приход:

Мост на реци Нишави. Од претходно поменутог повећања узима
се за поправку овог моста.

*Вакуф Саруца субаше*²⁵

[721]

Вакуф Саруца субаше

Овај млин је срушен. Према старом дефтеру од њега није
остало ни знака ни трага ни имена.

Вакуф Ахмеда сина Пир²⁶ Ангија

Млин у селу Станичење-3 жрвња

Од тога: за имама-2 жрвња

За мутевелију и поправке, подједнако -1 жрвањ

Башта, комада 1, налази се у наведеном селу, притежавају је
равноправно имам и мутевелија.

Млин у близини Ахмед-беговог моста, стално га притежава
имам наведеног месцида.

Један ковачки дућан за свеће и асуре.

Горњи и доњи спрат два дућана за трошкове имања.

Услов задужбинара је да поправка дућана и млинова буде из
сопствених прихода и да то буде први од свих трошкова. Услов је и да
служба мутевелије буде у рукама потомака [задужбинара] и деце његових
потомака, а после њих је завештао ослобођеним робовима и робињама.

Завештао је и да се приходи са земљишта дућана Солака Насуха
у самом Пироту троше за потребе чесме коју је саградио.

²⁵ Заповедник насеља чија је дужност била да се брине о јавном реду и миру.

²⁶ Тур. *pîr* – оснивач или вођа дервишког реда.

**Dragana AMEDOSKI
Srdjan KATIĆ**

**RELIGIOUS ENDOWMENTS OF THE MUSLIM COMMUNITY
IN PIROT *NÂHIYE* (ŞEHİRKÖY) DURING 1570/1571.**

Summary

Subsequent to Ottoman conquering, Pirot started to get the appearance of oriental settlement. This makeover was occurring primarily through religious endowments – *vaqfs* established by sovereigns or eminent persons. Turkish name of the town – Şehirköy implicates that there was a centre of Dervish order.

The introduction of the paper states the retrospective to Pirot *vaqfs* as of Ottoman conquering until the end of the 16th Century. The oldest Islamic religious object in Pirot most likely was the mosque build by Sultan Murât I Hüdavendigâr (1362-1389), right after first conquest of the town (1385).

Kilârcıbaşı Halîl Beğ was one of the endowers, through whose *vaqfs* the town attained *mescid*, *hammâm*, *kerâvan-sarây*, 10 *dükkâns* and the bridge over the river Nišava. One of the town's *mahalles* was named after his *mescid*. Another eminent local person was Ahmed b. Pîr Angi, most likely descendent of dervish. He had erected the *mescid* and the bridge together with endownig few *dükkâns*. Certain Sârûca who was *subaşa* is also named among endowers from Pirot. His *vaqf* included one mill. During the period between twenties and mid-forties the endowment activities in the town perished, since then non of the *vaqfs* was not founded. At the same time, it implicates stagnation and collapse of the town. Until 1570, only one *vaqf* was established in Pirot, Solak Nasûh's *vaqf*, with town fountain within. During that period new town *mahalle* was established in Pirot, formed around newly built mosque of Iskender Beğ b. İbrâhîm.

Translation of previously unknown Ottoman registry of *vaqfs* in Pirot *nâhiye* from 1570/71 is conveyed in the attachment.

Key words: *vaqf*, Pirot, Şehirköy, 16th Century, Ottoman Empire, mosque, *hammâm*.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Срђан КАТИЋ*

Историјски институт
Београд

Татјана КАТИЋ**

Историјски институт
Београд

НЕКОЛИКО ДОКУМЕНАТА О РУДНИКУ БРСКОВО У 16. ВЕКУ***

Анстракт: У раду су представљена три османска документа из друге половине 16. века, која оповргавају распрострањено мишљење да је рудник Брсково престао са радом убрзо после турског освајања. Такође је скренута пажња на неколико фрагментарних података који ближе расветљавају питање закупа рудника и обима његовог хаса.

Кључне речи: Османско царство, Брсково, рударство, сарафи, хас, 16. век.

Брсково, једно од најстаријих и највећих рударских и трговачких места српске средњовековне државе, пало је под турску власт, највероватније 1396. године, после слома обласног господара Вука Бранковића.¹ Да ли су га Турци Османлије касније уступили Стефану Лазаревићу, како

* srdjan.katic@iib.ac.rs

** tatjana.katic@iib.ac.rs

*** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ Комплетан преглед извора и литературе о средњовековном Брскову у *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, Београд 2010, 59–60.

се претпоставља,² или су његове приходе задржали за себе, тешко је са сигурношћу рећи.³ Познато је да су 1402. године, поједини делови Вукове области враћени његовој удовици и синовима, али да ли је међу њима било и Брсково, такође је у сфери нагађања.⁴

Рудник Брсково је, како се сматрало, радио још коју деценију после турског освајања, а затим сасвим запустео.⁵ Милан Васић је једини поменуо да је рудник радио и у наредном периоду.⁶ Он је, на основу регеста два документа из средине шездесетих година 16. века⁷ написао следеће: „Рудник Брсково радио је у 16. вијеку. Не зна се, међутим, тачно ни колико је дуго био експлоатисан ни колики је био обим производње. Постоји само султански берат који говори о емину тога рудника и о кнезу у рударском насељу“.⁸ Васић није разматрао садржину поменутих докумената, нити се касније бавио овим питањем, због чега његова штура али значајна констатација није привукла већу пажњу.⁹

С обзиром на то да поменута два документа садрже важне податке о Брскову и да у истој архивској серији постоји још једна заповест, која се односи на ангажовање сарафа у руднику и додељивање већег броја села радничком хасу,¹⁰ одлучили смо се за њихово објављивање.

² М. Динић, *Област Бранковића*, Српске земље у средњем веку. Историјско-географске судије, Београд 1978, 154–155.

³ Османлије су крајем 14. века убирали приходе од брсковске царине, о чему сведочи молба дубровачких трговаца из 1399. године. М. Пуцић, *Споменици српски*, I, Београд 1858, 26–27.

⁴ М. Динић, нав. дело, 155.

⁵ Овом мишљењу допринело је писмо Дубровчана из 1433. године, у коме Брсково помињу као напуштено трговачко место. *Зборник Константина Јиречека*, I, Београд 1959, 270, нап. 186.

⁶ М. Васић, *Градови под турском влашћу*, Историја Црне Горе, III, Титоград 1975, 562.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (даље БОА), *Maliyeden Müdevver Defterler* (даље MAD) *ни*. 2775, s. 249, 417. Васић је користио фотокопије ових докумената које се чувају у Сарајеву, односно њихова регеста, која је саставио Абдулах Полимац. Исти је фотокопије обележио бројевима 88 и 240, а архивску серију именовао као *Ahkâm defteri* тј. „дефтера судских одлука“, тако да их М. Васић у свом раду наводи под скраћеницом AD, уместо MAD.

⁸ М. Васић, нав. место.

⁹ *Лексикон градова и тргова*, 60; Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје – историјско-етнолошка расправа*, Београд 1979, 44, нап. 98; Р. Ћук, *Долазак Саса и успон Брскова*, Старо српско рударство, Београд 2002, 27, уз оgradu да се у ово време под рудником Брсково вероватно подразумевао рудник Прошћење.

¹⁰ БОА, MAD *ни*. 2775, s.1800.

Подручје на коме се налазило Брсково припадало је нахији Лимски Никшићи, која се простирала између река Таре, Лима и Љубовиђе (данас Доњи и Горњи Колашин).¹¹ У другој половини 15. и првој половини 16. века нахија Никшићи је припадала Босанском санџаку, а од 1550. године санџаку Херцеговина.¹²

Први подаци из 16. века којима располажемо о руднику Брсково потичу из сумарног пописа Призренског санџака из 1518. године. У њему се наводи да су пазарна места у Бихору: Никоља Црква¹³, Лозница¹⁴ и Орнице¹⁵, хас рудника Брсково.¹⁶ На основу наведеног може се закључити само да је Брскову раније додељен руднички хас, чији нам укупан број села није познат, као и да се главни трговачки промет рударских производа обављао долином Лима. Постојање хаса није нужно значило да је у то време у Брскову било рударске производње. Наиме, руднички хасови су одвојено издавани у закуп, па су често опстајали дуго по затварању рудника чије су име носили.

¹¹ О нахији Лимски Никшићи у 15. и првој половини 16. века детаљно у Н. Оруџ, *Nahija Limski Nikšići u popisnim knjigama Bosanskog sandžaka*, Zbornik izlaganja sa Okruglog stola o crnogorsko-turskom kulturološkom i ukupno civilizacijskom prožimanju (Podgorica, 16. маја 2009. године), Revija Forum, специјално издање (decembar 2009) 59–74. Рад је штампан двојезично на турском и српском. Превод на српски некомпетентно урађен. Поред грубих интервенција преводиоца (за вилајет Никшићи даје објашњење да се ради о граду Никшићу!), присутне су и бројне техничке грешке, због којих су делови турског текста изостављени.

¹² Н. Оруџ, нав. дело, 72.

¹³ Данас Никољац код Бијелог Поља.

¹⁴ Истоимено село поред Б. Поља. Секција Војно-географског института 1:50.000 (даље ВГИ), Пријепоље 578-4.

¹⁵ И данас Орнице, источно од Б. Поља, код Бољанинске реке (ВГИ, Пријепоље 578-4). Село истог имена постоји и југозападно од Б. Поља (ВГИ, Иванград 628-1). Уколико се под изразом „припада Бихору“ (*tâbi ‘-i Bihor*) подразумева нахија Бихор, онда би у обзир дошле само Орнице код Бољанинске реке, јер су се друге налазиле на подручју нахије Лимски Никшићи. Уколико се мисли на кадилук Бихор, онда би се податак могао односити и на Орнице, јужно од реке Љубовиђе, јер је територија бихорског кадилука била знатно већа од територије Бихорске нахије.

¹⁶ ВОА, *Defterhâne-i Âmirê Tahrîr Defteri* (даље TD) nu. 92, s. 2. У наредним пописима Призренског санџака, 1545–1548, 1571. и 1591. године, од наведених села уписана је само Никоља црква, увек у статусу султановог хаса, а без напомене да припада руднику Брсково. ВОА, TD 368, 13; Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010, 429; Ankara, Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, *Tapu Tahrîr Defteri* nu 55, 149a.

С почетка двадесетих година поседујемо податке о закупу самог рудника Брсково. Он је у то време издаван у закуп с рудником Ржана, који се налазио на југозападном делу Копаника код врха Оштро Копље и једним мањим рудником, који нисмо успели да убицирамо, а чије се име може читати као Бељаница или Јеланица. Годишњи приходи државе од поменутих рудника обрачунати 9. фебруара 1521. износили су 36.000 акчи.¹⁷

С обзиром на то да су двадесете и тридесете године представљале кризни период у историји османског рударства, због којих је и извршена реформа законодавства и рударског пословања 1536. године¹⁸, може се претпоставити да се у том периоду производња у Брскову једва одржавала, или је сасвим обустављена. Опоравак османског рударства одвијао се споро и постепено да би тек од средине века уследио прави полет, када је за само две-три деценије широм европског дела Царства отворено или обновљено на десетине рудника.¹⁹

Документи које представљамо у раду настали су средином шездесетих година, када је период рударске експанзије за извесно време прекинут, услед глади која је 1564/65. године изазвала велику смртност и економски колапс у централним деловима Балкана.²⁰

Хронолошки прва по реду заповест од 18. 10. 1564. године, не односи се на именовање емина рудника Брсково, како је то М. Васић навео, већ на контролу његовог рачуноводства. Документ је упућен заиму Мехмеду, надзорнику царских прихода у санџацима Босна, Херцеговина и Клис.²¹ Њему је наложено да провери пословање емина Ејупа, кога је држава поставила да „путем еманета“ (*emânet*) управља рудником

¹⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d) 2200, s. 6b.

¹⁸ О кризи османског рударства види опширније у: С. Катић, *Рудник под османском влашћу у XV и XVI веку*, Историјски часопис 55 (2007) 133–155; С. Катић, *Ковачница на монети во Кратово за време владеењето на султанот Сулејман I Величествениот (1520–1566)*, Гласник. Институт за Национална историја 54, 1–2 (2010) 67–80.

¹⁹ У том периоду само у Смедеревском санџаку отворени су рудници Кучајна, Мајданпек, Решковица, Бах и Авала, а после неколико деценија обновљен је и рад рудника Рудиште.

²⁰ BOA, *MAD nu.* 2775, s. 370, 411, 698.

²¹ BOA, *MAD* 2775, 417. Заим Мехмед се у документима које објављујемо наводи као надзорник закупа царских прихода у санџаку Херцеговина, али се на основу других докумената из исте архивске серије види да се његова надлежност простирала и на санџаке Босна и Клис (*MAD* 2775, 97, 133, 260. 413, 416, 751 ...). Мукаге санџака Зворник припадале су Београдском надзорништву царских прихода.

Брсковом и хасовима Никшића у периоду од 26.06.1564. до 8.04.1565. године. Надзорник је био обавезан и да лично издвоји државни део прихода и да га пошаље у престоницу.²²

Управа путем еманета значила је да је Порта преузела непосредну управу над пословањем рудника и свог службеника поставила за емина, с унапред утврђеном платом. Овакав вид управе обично се уводио након раскида уговора о закупу рудника, или када није било потенцијалних купаца. У првом случају еманет је трајао до краја предвиђеног закупничког периода, а у другом три године. На основу наведеног може се закључити да је ранији трогодишњи закуп Брскова и хасова Никшића раскинут девет месеци пре краја, на колико је ограничена Ејупова управа. С обзиром на то да се раскид уговора обичавао на крају прве или друге фискалне године, разлог је вероватно била смрт закупца или неки нагли поремећај у раду рудника. На претпоставку да је у Брскову било великих проблема, наводи и поменута заповест, која је издата само три и по месеца након Ејуповог постављења. Разлози за овакво поступање Порте се не наводе, али је могуће да је узрок била глад. Примера ради, као последица глади 1564/65. године, производња у руднику Кучајна је потпуно обустављена.²³

Други документ јесте кнежевски берат, али не кнеза у рударском насељу.²⁴ Берат је 4. септембра 1565. издат Војину, сину недавно преминулог Добрице, који је био, „кнез над селима Јавор, Бурене и Котражић која се налазе у нахији Никшић, а припадају царским хасовима рудника Брсково у санцаку Херцеговина“.²⁵ Наредба о издавању кнежевог берата садржи уобичајене фразе за ту врсту документа. Конкретних података о самом

²² *MAD* 2775, s. 417.

²³ *MAD* 2775, s. 680.

²⁴ Упор. Васић, нав. место.

²⁵ *ВОА, MAD* 2775, s. 249. Села Јавор, Бурене и Котражић данас не постоје. У пописима Босанског санцака регистровано је само село Јавор, које је 1516. године имало 40 кућа, 8 неожењених и 1 баштину, 1530. године чак 105 кућа, 2 удовице и 1 баштину, а 1542. године 26 кућа и 5 баштина (Н. Огуџ, нав. дело, 68, 70, 73). Данас на терену постоји планина Јаворова гора, код села Прошћења и катун Јаворова вода, источно од Брскова (ВГИ, Пријепоље 578-3 и Иванград 628-1). Село Бурене, које се, због недостатка дијакритичких тачака у османском тексту, такође може читати и као Торине, Борија или слично, као и село Котражић нису забележена у пописима Босанског санцака из прве половине 16. века. Топоними Бурен и Буренски до постоје у близини Јаворове горе (ВГИ, Пријепоље 578-3), а јужно од катун Јаворова вода се налази катун Торине (ВГИ, Иванград 628-1). Котражић или томе сличан топоним нисмо нашли на савременим картама.

руднику Брсково нема, али указује да је део села нахије Никшићи, а можда и сва, био у оквиру хаса рудника Брсково.

Трећи документ од 22. 06. 1566. односи се на захтев надзорника да се у Брсково доведу сарафи ради кредитирања производње и да се хасу рудника додели још 20-30 села. Порта је пристала на довођење сарафа, док је пре одлуке о проширивању хаса тражила да се попишу околна села и поднесе извештај о њиховој насељености и статусу. Овај документ показује да је надзорник царских муката био уверен у значајан потенцијал рудника Брсково.

Превод, транскрипција и факсимили докумената

Док. I (BOA, MAD 2775, 417)

Заповест се пише надзорнику муката заиму Мехмеду: Потребно је да се прегледа рачуноводство емина Ејупа, који је, пре извесног времена, узео у еманет, од 16. Зилкаде 971. (26. 06. 1564) до 7. Рамазана 972. године (8. 04. 1565), рудник Брсково и Никшићке хасове. Пошто је важно и неопходно да се затражи и преузме, без икаквог мањка, оно што, према обрачуну, спада у мој иметак наређујем следеће: Када стигне [без имена] са мојом часном заповешћу, не оклевај и не одлажи ни тренутка! Потражи и доведи реченог емина, његове благајнике, другог мубашира и све оне који треба да буду присутни, где год да су, па, под надзором зналца, на лицу места добро преконтролиши, провери и испитај детаљне дефтере поменутог рачуноводства и питања која су сумњива. Захтевај у целости иметак који ми припада према обрачуну, узми га и предај овом мом склаву. Нека се све провери, а по питању рачуноводства уложи потребну бригу и пажњу и немој да прихватиш приказивање малог прихода већ се потруди и заложи да ти се преда највећи обрачун. Новац који стигне, скупа са детаљним књигама рачуноводства, стави у кесу, запечати и што брже пошаљи на моју Порту. Тако да знаш! Написано 12. Ребија првог 972. године (18. 10. 1564).

Док. II (BOA, MAD 2775, 249)

Повод писању писмена је следећи: Сада је надзорник муката послао представку на Порту да је умро Добрица, кнез у селима Никшићке нахије, Јавор, Бурене и Котражић, која припадају царским хасовима рудника Брсково у санцаку Херцеговина, и да је потребно да на његово место дође други кнез. Како је Војин, син овог покојника, способан да обавља кнежевску дужност, и неко је ко може да помогне и да оживи речена места²⁶ која припадају руднику Брсково, а неопходан је и користан у царском походу и приликом скупљања државног иметка, [надзорник муката] је затражио да буде милосрдно обдарен часним бератом.

Зато сам издао нови царски берат којим се речени штићеник Војин поставља за кнеза у наведеним селима уместо свог преминулог оца и наредио да, када стигне [берат] буде кнез у тим местима и да кнежевску службу обавља према устаљеном обичају и закону. Пошто, како треба, помаже склавовима и еминима који долазе да скупљају државни приход, и пошто нема замерки његовој служби, нека за њу добија, по закону, исто као и његов покојни отац раније. Нека га нико не спречава и не узнемирава! Тако да знате! Написано 8. Сафера 973. године (4. 09. 1565).

Док. III (BOA, MAD 2775, 1800)

Мостарском кадији и надзорнику заиму Мехмеду, пише се заповест: Сада си ти, који си надзорник, послао извештај мојој Порти о томе да су потребни сарафи у руднику Брсково, који припада кадилуку Пријепоље у санцаку Херцеговина. Замолио си часну заповест којом би се неколико лица из слоја каматника, из касаба реченог санцака, уписала у сарафе овог рудника. Јер, када се сарафи постављају у рудник, како то закон налаже, онда они доводе до његовог унапређивања па се, укупно узевши, добија [више] руде из лагума и рупа дотичног рудника.

Такође си обавестио да ће напретку рудника допринети и, уколико се међу царским хасовима одреди двадесет, тридесет села да служе у руднику, а налазе се у његовој околини у Бихору.

С тога наређујем: Када стигне моја часна заповест, пронађи каматнике који су имућни и који могу да преузму одговорност и упиши их

²⁶ Мисли се на једну од уобичајених дужности кнеза да се стара о насељавању села тј. да доводи људе који ће обрађивати напуштену земљу.

у сарафе реченог рудника, са именом и иметком²⁷, па што пре обавести о томе моју Порту. После тога, биће онако како наложи моја заповест. А [села] која се налазе у близини рудника немој да узимаш у службу, већ прво попиши колико их има и како се зову, и која од њих су тимарска, па извести о томе. Тако да знате! Написано 4. Зилхиџе 973. године (22. 06. 1566).

Doc. I

[1] Mukâta'ât nâzır za'îm Mehmed'e hüküm yazıla ki: Bundan akdem Brskova ma'dene ve Nikşik hâslarına [2] sene 971 Zi'lka'desi'nin on altısından sene 972 Ramazân'ın yedisine değin ber vech-i emânet [3] emîn olan Eyübin zamân-i emânetinde vâkı' olan muhâsebesi görilüb ber müceb-i [4] muhâsebe lâzım gelen mâlım müteveccih olanlardan bî-kusûr taleb ü tahsîl olunmak lâzım ve mühim olmağın [5] buyurdum ki: Hük-m-i şerîfimle [*isim yeri açıktır*] vardukda bir ân te'ehir ve tevakkuf itmeyüb emîn-i mezbûri ve hâzinlerini [6] ve sâir mübâşir olub huzûri lâzım olanları her kanda ise buldurub getürdüb zikr [7] olan muhâsebe-i vâkı' olan müfredât defterlerinden ve şübhe olan mevâddı [8] ehl-i vukûf ma'rifetiyle yerlû yerinden oñat vechile tefîş ve tefahhus idüb göresiz ber müceb-i [9] muhâsebe lâzım gelen mâlımı müteveccih olanlardan bî-kusûr taleb ve mezkûr kuluma tahsîl itdirüb [10] alub amma görilüb muhâsebenin mahsûlunda gereği gibi ikdâm ve ihtimâm idüb şöyle ki cüzvî mahsûl [11] göstere kabûl itmeyüb âlâ muhâsebeler virdirmeğe sa'y ü ikdâm eylesiz ve görilüb muhâsebesin [12] müfredâtı defterleriyle vâsıl olan akçasın der-kîse idüb ve mühürleyüb mu'accelen kapuma [13] gönderesiz şöyle bilesiz deyü tahrîren 12. Rebî'ü'l-evvel sene 972.

Doc. II

[1] Sebeb-i tahrîr yazıla ki: Hâliyâ mukâta'ât nâzırı kapuya arz gönderüb livâ-i Hersekte Brskova [2] ma'denine tâbi' havâss-i hümayûndan Nikşik nâhiyesinde Yavor ve Burene ve Kotrajik nâm karyelerin [3] knezi olan Dobriça mürd olub yerine âhar knez lâzım olmağın mürd-i mezbûrin [4] Voyin knezlik uhdesinden gelmeğe kâdir ve bi'l-fi'l Brskova ma'deni mezbûrlerin

²⁷ Мисли се на новчани износ којим могу да кредитирају рударску производњу.

yerlerinde [5] vâkı‘ olub ihyâsından soñra mu‘âvenet ve sefer-i şâhîde olunub her vechile mâl-ı mîrî [6] gereklü ve yarar kimesne olmağın berât-i şerîf sadaka buyurulmak ricâsına arz [7] olundu deyü bildirmiş. İmdi mezkûr Voyin nâm zimmîyi mürd olan babası yerine [8] zikr olan karyelerin knez ta‘yîn idüb nev berât-i hümâyûn virdüm ve buyurdum ki varub [9] mahal-i mezbûrde knez olub olagelen âdet ve kânûn üzere knezlik hidmetin olasin [10]) mâdâm ki mâl-ı mîrî cem‘ine varan kullarına ve ümenâya gereği gibi mu‘âvenet ve muzâheret [11] idüb hizmetinde kusûri olmaya mukaddema mürd-i mezbûr babası hidmeti mukâbelesinde [12] ne vechile olunagelmiş ise kânûn üzere ol vechile ola kimesne mâni‘ ve mezâhim olmaya [13] şöyle bilesiz deyü tahrîren 8. Safer 973.

Doc. III

[1] Mostar kâdisına ve nâzır za‘îm Mehmed’e hüküm yazıla ki: Hâlîyâ sen ki nâzırsın kapuma arz gönderüb livâ-i Hersekde [2] Prepol kazâsına tâbî‘ Brskova nâm ma‘dene sarrâf lâzım olmuşdur. Livâ-i mezbûrde ba‘zı kasabâtta ribâ-hôr [3] tâifesinden birkaç kimesneyi ma‘den-i mezbûre sarrâf yazmak için emr-i şerîf ‘inâyet olunub [4] kânûn muktezâsınca ma‘dene sarrâflık iderse ma‘denin ihyâsına sebep olub külliyet üzere ma‘den-i [5] mezbûr zuhûr itdirilen lağımı ve kuyları cevhere vâsıl olmuşdur. Ve ma‘den-i mezbûr kurbinde Biho[r] etrâfında [6] havâss-i hümâyûndan yiğirmi otuz karye ma‘den-i mezbûr hidmeti için ta‘yîn ve mukarrer olunurlarsa ma‘denin ihyâsına [7] ve terfisine bâ‘is olmak mukarrerdir deyü bildirmişsin. İmdi buyurdum ki hükm-i şerîfim vardukda [8] ma‘den-i mezbûr için ribâ-hôr tâifesinden kudreti olanlardan mütehammil olduğunalarda kimesneyi [9] ifşâ için sarrâf yazub ismiyle ve kudreti ile yazub ta‘cîl kapuma arz eylesesin soñra emrim ne vechile [10] olursa öyle ola ve kurbinde olub ma‘den-i mezbûre hizmetinde olmayasın [11] kaç pâre karye var ise isimler ile yazub arz eylesesin ve kimlerin tîmâri olduğun bile arz idersin şöyle bileler [12] tahrîren 4. Zi‘l-hicce sene 973.

Факсимили

[illegible]

MAD 2775, 417

[illegible]

Srdjan KATIĆ, Tatjana KATIĆ

**SOME DOCUMENTS ON THE BRSKOVO MINE
IN THE 16TH CENTURY**

Summary

Brskovo was one of the oldest and the biggest mines in the medieval Serbia. Many researchers assumed that it had ceased working several decades after falling under the Ottoman rule at the end of the 14th century. Three documents from the *Maliyeden Müdevver* series (MAD) preserved in Prime Minister's Ottoman Archive in Istanbul, which are presented here, clearly show that mine had been operating significantly longer.

The documents were issued between October 1564 and June 1566. The first of them refers to the Brskovo *emin*'s account register control. The second one presents the appointment of the *knez* in the villages belonging to the *hâs* of Brskovo's mine. The third document is the imperial order about the engagement of *sarrafs* (moneychangers and creditors) in the mine of Brskovo.

Keywords: Ottoman Empire, Brskovo, mining, *sarrafs*, *hâs*, 16th century.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Владан ГАВРИЛОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за историју
Нови Сад

Ненад НИНКОВИЋ**

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за историју
Нови Сад

ПИСМА АРХИМАНДРИТА МОЈСИЈА ПУТНИКА ИЗ АРАДСКЕ ЕПАРХИЈЕ 1754. ГОДИНЕ***

Анстракт: Процес унијаћења на подручју Арадске епископије има дугу традицију и низ владика и митрополита настојао је да га спречи. У овом настојању дошло је до формирања комисије 1754. која је требало да утврди колико има унијата, а колико православца у епархији. У име Карловачке митрополије у њу је делегиран архимандрит Мојсије Путник, који је преко писама, обавештавао архиепископа Павла Ненадовића о истражном раду комисије. Из њих се јасно види да верски притисци нису довели до масовнијег унијаћења. Поменута писма, која се транскрибована дају у наставку, чувају се у Архиву Српке академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду „А“.

Кључне речи: Арадска епархија, Мојсије Путник, Синесије Живановић, Павле Ненадовић, православци, унијаћење, Халмађ, Велики Варад.

Карловачким миром (1699) Арадска (Јенопољска) епархија се нашла на простору који је ушао у састав Хабзбуршке монархије, обухватајући територију северно од реке Мориш, где је живело православно, српско и румунско, становништво. Јенопољски епископ, који је у исто време био и

* gavral@yahoo.com

** nenadninkovich@yahoo.com

*** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Војвођански простор у контексту европске историје* (Ев. бр. 177002).

темишварски дијецезан, Исаија Ђаковић, први је владика ове дијецезе који је познат у време Великог бечког рата и периода после њега. Иако је извесно да је његово седиште било у Јенопољу, у годинама после Великог бечког рата, када су формиране Нове војне границе, седиште ове епархије је постао Арад, у којем се налазио центар Поморишке границе, са јаким српским гарнизonom, на чијем челу је био Јован Поповић Текелија. До сређивања стања у овој епархији није могло доћи у кратком времену без рата, јер је њен простор већ 1703, избијањем Ракоцијевог устанка, постао позорница крвавих сукоба између царских и устаничких трупа у којима су Срби имали запажену улогу на страни Двора. После гушења устанка, 1711. почиње консолидација и на овом подручју, коју је пратила прозелитска политика католичке цркве, са настојањем да православно становништво поунијати или преведе у католичанство.¹

Верски притисци су били толико интензивни да су поједини арадски дијецезани (Јоаникије Мартиновић и Софроније Раваничанин) оптуживани како су им подлегли и прихватили унију са Католичком црквом, у чему није било истине или бар не онолико колико је унијатска пропаганда желела. После 1732, када је умро надбискуп кардинал Имре Чаки, администратор Великоарадске бискупије, а са којим је постојала сарадња у циљу заштите становништва од католичког прозелитизма, наступио је период отворених верских притисака. Наредне три године биле су изузетно тешке за Србе и Румуне, јер су бискуп Лужински и каптолски егзарх, а потом бискуп Пал Форгач, користећ положај феудалаца на чијим поседима живе православни, кроз економски притисак и физичко насиље, условљавали свештенство и народ да прихвате унију са Католичком црквом. У одбрану својих дијецезана стао је тадашњи арадски владика Исаија Антоновић (1731–1748), који је физички спречаван да изврши канонску визитацију појединих епархијских области, иако му је то право гарантовала још Прва привилегија из 1690. Антоновић је у недостатку других средстава почео да пише тужбе митрополиту Вићентију Јовановићу и цару Карлу VI, док је са друге стране настојао да контролише ситуацију на терену преко локалних протопрезвитера, свештеника или својих егзарха. Овакво стање трајало је све до пред крај 1735. када је притисак попустио, али у наредном периоду није нестao.²

¹ С. Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књига II, Београд 1990, 420–421, 447–450, 498–501; А. Форишковић, *Текелије*, Нови Сад 2011, 139–151.

² М. Јакшић, *О Вићентију Јовановићу-прилози за историју митрополитству* 1731–1737, Нови Сад 1900, 118–124; Д. Руварац, *Софроније Раваничанин епископ*

Нови период унијатског притиска почео је од избора владике Антоновића за карловачког митрополита 1748. Наредне три године ова епархија је била седисвакантна и тек је митрополит Павле Ненадовић 5. септембра 1750. предложио царици Марији Терезији раковачког архимандрита Синесија Живановића за арадског епископа. У ово време је владарка намеравала да смањи број епархија на истоку Карловачке митрополије, тако што би уместо три, Арадске, Темишварске и Вршачке, остале да постоје две, правдајући ово материјалним разлозима. Епископат, на челу са митрополитом, сматрао је да се иза ове жеље крије унијатски притисак, тражећи опстанак свих владичанстава и бранећи свој став на основу Привилегија. Иако је Марија Терезија одустала од замисли смањења броја епархија, то је одгодило потврду арадског дијецезана и тек га је у августу 1751. прихватила, потврђујући га за епископа арадског и дистриката Великоварадског и Халмађског, али уз ограду, да у Халмађу не може вршити канонску визитацију, јер је он инкорпориран у Ердељ. Канонско право му није оспорено, али до другчијег решења овде није смео да лично борави, него је у његово име црквеним пословима могао да управља локални протопрезвитер или епископски егзарх.³

Ради устоличења Синесија Живановића у Арад су, као митрополитови егзарси, упућени темишварски владика Георгије Поповић и архимандрит Јосиф Стојановић, од којих је Ненадовић тражио да добро прегледају заклетву арадског епископа коју полаже владарки, да се у њој не би нашло нешто што није у складу са Привилегијама и православном вером. Митрополитови страхови да православни верници не буду угрожени су били оправдани, јер се забрана визитације Халмађа одмах претворила у верске притиске. Не само да тамо није могао ићи владика Синесије, него није дозвољен улазак ни његовом егзарху Јовану Албуловићу, иза чега су стајали жупан Адам Погањи и камерални провизор Самуел Тотај. Павле Ненадовић је због овога упутио Двору и Илирској дворској депутацији више жалби, али оне нису дале резултате каквима се надао, шта више, Синесије Живановић је опоменут да не

Арадски, Српски сион (Сремски Карловци 1906) 443–451; Исти, *Стање у Ленопољско-арадској епархији 1732. год.*, АИСПКМ (Сремски Карловци 1912) 252–254; Н. Нинковић, *Исаија Антоновић епископ арадски и митрополит карловачки (1731–1749)*, Истраживања 24 (Нови Сад 2013) 183–190.

³ Ј. Радонић, *Римска курија и Јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950, 483–487; С. Гавриловић, *О унијаћењу и покатоличавању Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XIII–XIX век)*, О Србима Хабзбуршке монархије, Београд 2010, 173–177; АСАНУК, МПА „А“ 434. и 551/1750, 107. и 108/1751.

спречава унијаћење и не меша се у јурисдикцију великоварадског бискупа Форгача. Најбољи начин борбе против унијаћења, а то су у Карловцима добро знали, била је канонска визитација и зато Павле Ненадовић није престајао да шаље писма у надлежне институције, како би она арадском дијецезану била дозвољена. Иако је на папиру дозвољено да викар епископа изврши визитацију Халмађског дистрикта, чак у виду комисије која би утврдила колико је ту православних, а колико унијата, у пракси то није могло бити спроведено. Коначно, пред крај 1752. Марија Терезија је обавестила митрополита Павла да је дозвољена канонска визитација Халмађског дистрикта и то тако што ће у њој учешће узети четири особе; викар арадског владике, у име ердељског епископа његов архиђакон и двојица мирских комесара, један за Угарску, други за Ердељ.⁴

Ситуација није поправљена ни у наредном периоду, напротив, временски услови нису дозвољавали Комисији да почне свој посао, а ердељски комесар се није ни појавио. За то време су провизор Тотај и поджупан Халаки журили да што више људи поунијате. Када се комисија, у пролеће 1753, састала ердељски комесар је био незадовољан тиме што је за тумача румунског језика постављен арадски протопрезвитер, па је тражио да се он врати, а да Синесије Живановић пошаље другог. Овог пута Марија Терезија је изашла у сусрет Србима, забранила да се викар врати, уз наредбу да га прихвате и да се дозвољава Синесију Живановићу да изврши визитацију Великоварадске области. Пошто у томе нису могли да спрече владiku, настојали су, истина безуспешно, да спрече вернике и свештенике да иду код владике Синесија, јер се бискуп Форгач, плашио да ће долазак арадског дијецезана у Велики Варад бити довољан да се сви насилно поунијаћени врате у православље. Колико је његов страх био оправдан говори чињеница да је епископ Живановић током боравка у Великом Вараду добио писмене гаранције православног свештенства из око 300 села да ће остати у православној вери.⁵

У критичној ситуацији притисака и међусобних тужби, стигао је у јесен 1753, носећи обимне доказе верског насиља у Халмађу, митрополит Павле у Беч. Резултат његовог боравка овде било је дефинитивно формирање истражне комисије која је требало да утврди колико у Арадској епископији има православца, а колико унијата. На њено чело је постављен Мартин Ванокел фон Зеберг, агент у Ердељском дворском савету, а уз њега је додат и Емерик Мишке, ердељски судски асесор. Представника Карловачке митрополије требало је да пошаље митрополит,

⁴ АСАНУК, МПА „А“ 186/1751, 217, 221, 228, 229, 275, 300. и 417/1752.

⁵ АСАНУК, МПА „А“ 503, 507, 537, 548, 562, 564, 567. и 570/1753.

док се арадски протопрезвитер, који је у ранијој комисији био тумач за румунски, морао повући. Павле Ненадовић се определио за архимандрита Мојсија Путника, коме је за тумача румунског језика, одредио раковачког јеромонаха Силвестера Поповића. О овоме је митрополит ускоро обавестио и фон Зеберга, чија је болест одлагала почетак рада комисије. Коначно, у мају 1754. комисија се састала и почела поверени јој посао.⁶

Како је изгледао рад истражне комисије најбоље се може видети из писама која су у наставку приређена. Она се чувају у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду „А“. Реч је о четири писма која је написао архимандрит Путник и послао их митрополиту Павлу Ненадовићу. Сва су истих димензија, 24x34 cm, писана су ћирилицом, славјаносрпским језиком, са јасним увођењем графема из руског језика, пре свега *я* и *ю*, што је последица школовања Мојсија Путника у Кијеву. Од карактеристика писама може се још издвојити писање слова *ј* којиме је аутор писама замењивао једну од графема самогласника *и*, иначе најчешће писану у *ї* облику. Иако и ову графему користи, то чини знатно ређе и обично на месту где би она требало да стоји ставља *ј*. Писма се налазе под сигнатурама: 95, 98, 101. и 303. од чега она са сигнатуром 95. и 303. имају шест, а са 98. и 101. по пет страница. Док је у прва три писма реч о раду комисије у Халмађу, у четвртом (АСАНУК, МПА, „А“ 303/1754) Мојсије Путник обавештава митрополита Ненадовића о раду комисије у Великом Вараду. Интервенције приређивача дате су у угластим заградама, у којима су и разјашњене скраћенице. Текст писама гласи:

I

Халмађ, 4 (15) мај 1754. године.

Оригинално писмо архимандрита Мојсија Путника у којем јавља митрополиту Павлу Ненадовићу о свом доласку у Халмађ ради учествовања у Комисији за раздвајање православаца и унијата и извештава га о почетку њеног рада.

ВысокоПревосщеннѣйшій Превосходителнѣйшій М[и]л[ос]тивѣйшій
Г[оспо]дине Г[оспо]дине!

⁶ С. Рајић, *Синесије (Живановић) епископ арадски 1751–1768*, Темишварски зборник 3 (Нови Сад 2001) 244–245; АСАНУК, МПА „А“ 659. и 666/1753, 36, 38, 43, 53, 57. и 58/1754.

Вашеѡ ВысокоѡПреѡсц=Екселенцій, јако уже изъ Карлов[а]ца и изъ Арада повсем[и]л[ос]тивѣйшей Заповѣсти мени наложенѡй за ѡтшеств[и]е и дошеств[и]е мое всепокорнѣйше Явихъ, Сице и да ѡт[ъ] Арада до здѣ на уреченый Терминъ то естъ 10-го Сего поримскому Нашему же 29-го истекшаго въ пятокъ приспѣхъ всеподаннѣйше Являю. И первѣе убо како и во всем[и]л[ос]тивѣйше мнѣ изрученѡй Инструкцій въ пунктѣ 3-тий Естъ, дошедшуми, абја пред[ъ] Квартирь Г[оспо]дина начального Комисара и Конзилјара ѡтъ Сеебергъ прїидохъ съ цѣломъ багажѡмъ, Егоже и неѡбрѣтохъ здѣ, зане Еще небяше пришель; того ради Асигнирани За мене Квартирь, Г[оспо]динъ Здѣшняго Комитета таки мнѣ показаша въ немъ же и въ мѣстехъ ѡжидаюћи пришествїа комисаровъ въ тойже Термина день.

Егдаже прїидоша абје ѡтидохъ къ нимъ Како Г[оспо]дину Сеебергу, тако и прочїимъ коды Еѡ ѡбрѣтшимся поздравити коды ихъ приказатися у коему абје началъ Екскузиратися Г[оспо]динъ Комисаръ ѡтъ Сеебергъ, что немогалъ приспѣти здѣ въ день Термина на ручакъ но по полудне, обаче н[и]е погрѣшилъ каде само въ Халмаѣ 10-го ушалъ что надаося нїе занеже нїе скоро могаль ходити, и сѣбје ми приказао втораго Комисара Г[оспо]дина Старца Емерика Мишке, и сѣктуариуся, и ѡнаго Попа Николе Архидїакона унјата завѣдомость и прежде нежели Ему Г[оспо]дину ѡтъ Сеебергъ, Писанїе В[а]шея Екселе[нции] изъ СентаАндрее отпущеное дадохъ, устмено на вопросъ Его; у презентїй насъ обоице за Толмача во влашскомъ јазичѣ отца Намѣстника раковачкаго Силвестра возвѣстихъ, и что ѡнъ ѡтъ В[а]шеа Екселе[нции] не јако Комисаръ второй, ѡбаче јако Толмачъ мнѣ во Јазичѣ влашскомъ въ помощь приданъ; Тѣмже да неби и находио Г[оспо]д[ст]во въ томъ Каковїй дификултетъ имѣли, будући да и въ прежде бывшой Комисїй Есу ихъ Цесаро: Крал: Вели[чест]во всем[и]л[ос]тивѣйше резорвирани /: Егда Г[оспо]да Комисари ѡтити толмачу ѡтздѣ, викара Г[оспо]дина Епи[с]к[о]па Арадскаго Јѡану Албучу Протопопи усудилися Есу заповѣдити:/ да ѡнъ таки прїмитися у Комисїю долженствуетъ, и не јако Комисаръ ѡбаче јако Толмачъ неискусному во влашскомъ діалектѣ викару Еп[ис]к[о]па Арадскаго Синесїа Живановича; Ѣбаче ѡнъ Комисаръ Прочетши велегласно предъ всѣми нами въ Комисїа Сущими ѡно В[а]шея Екселе[нции] Писанїе; велми сожаловаль да у ѡнимъ Своемъ писанїи съ Таковою Супозицею Едину само Контраверзїю учинилъ, и удубїумъ В[а]шу Екселе[нцию] метнулъ, говорећи, что ѡнъ ни тогда имѣль Егда Писаль, ниже Садъ чтогодъ наименше за толмача дификултирета; но само то сказуеть что Писаль даби болше било, Еже ли бы В[а]ша

Екселе[нција] ч[е]ловѣка таковаго могли изъ ѿбрѣсти иже би и влашкѣй Јазикъ въ купѣ съ прочими вѣдаль, а понеже дасу тако Ваша Екселе[нција] Всем[и]л[ос]тивѣйше чинили послати онъ противанъ Вашему урежденію нје, и Свако доволство за вся имѣсть: Того ради мене предъ всѣми просилъ да Егда Свою релацию ѿтсвѣмхъ Вашои Екселе[нции] всеподанѣйше прислати будемъ, Егѡ Комисара Г[оспо]дина ѿтъ Сеебергъ за такову Супозицію Всепорнѣйше Ексекузирамы, и да возвѣстимъ что онъ нје радъ ни умалому чему увредити како ихъ Цесарѡ: Кралев: Велич[ество] всевисочайшую заповѣдь, тако много менше и Вашея Екселе[нције] волю и закетованіе, но онъ творить Еже правда гласить.

Въ второй день, и третій то есть въ Субботу и Н[е]д[е]лю, дѣла никакова неМогохомъ, развѣ само да уредили бѣхомъ Какосја Комисја слѣдовати будетъ, первѣе прочитавши Мандате и рескрипте Цесаро: Кралев: и Решкриптъ ѿтъ Ихъ Цесаро: Кралев: Величества на Вашу Екселе[нцию] изданный подъ 18-гѡ Декем[врија] 753: по римскому и тако за онай дань ѡстася насемъ. а въ

Четвертый день пришествія Нашего здѣ Маја 2-огъ въ понедѣльникъ во Имя Прес[в]ѣятыя и Пребезначаня Троици Предстательствомже Преблагословебыя Дѣвѣ Маріи; Первую Комисію имети Сесію имѣхомъ по гласу ВсеМ[и]л[ос]тивѣйшја ихъ Цесаро Кралев: Величества въ четырехъ пунктахъ состоящую заповѣди; здѣ во вароши Халмаѣю. Призвавши Первѣ С[ве]щенство тоже и Людство и представивши сја 4-емъ Пункта Единому по Единому, Јаже исповѣдуеть Еп[ис]к[о]пъ Фѡгорачкѣй и держить, а Еп[ас]к[о]пъ Арадскѣй недопускаеть ни исповѣдуеть. Тако садъ по ѡсобно да скажетъ всякъ по д[у]ши, зане здѣ на сја нѣсть ни принужденія, но Есть воля свакому дата свободна, подъ Коимъ Еп[ис]к[о]помъ хоцетъ бити кто, подъ фогорачкимъ, или арадскимъ; у тако безъ парціялитета на отвѣтъ всякаго таковаго, сѣктуаріусъ въ протоколъ вмѣщаетъ, и на иначе развѣ како декларираося вопрошаемый будетъ праведнѣ во писуеть. Сичеуже бистъ во второй и третей Комисіи и Сесји; и Есть вѣдѣти Сихъ убогихъ людей ревность Јако Еще нейзгла[гола]вшу цѣлу пропозицію Комисару къ вопрошаемому, онъ абје декларира себе бити подъ Еп[ис]к[о]помъ арадскимъ, за фогорачкагоже Еп[ис]к[о]па ниже знати хотятъ, но ниже за оне Пункте; и Гл[агол]ють еще намъ не дате подъ Еп[ис]к[о]помъ Арадскимъ, то данасъ Есмо готови главе положити за православје а унјати неѣмо бити; и Естел уже ихъ декларирало, Вашея Екселе[нции] С[в]ѣятыми и непрестанными къ Б[о]гу возселяемыми М[и]л[ос]твами ѡ с[в]ѣятѣмъ Православјѣ Нашемъ изъ вароши Халмаѣа и Ея Кнежје Сель ѿтъ домовъ поглвара досадъ 514. на

страну Г[оспо]дина Еп[ис]к[о]па Арадскаго, а на фогарачкаго само 4. главе и то ѿтъ простихъ, тако и на предлежаще подвизатися будемъ, и уповаю да скоро совершится Ся унпартайшъ будетъ Комисја, ако амо и до конца ѿвака Концесја народу будетъ, и неизмѣнится, ѿбаче немислимъ дая Можетъ измѣнити, занеже часто ѿпоминѣмъ Г[оспо]дину Комисару ѿтъ Сеебергъ да неби ѿфицири Комитата, Какову смутню между люде уметнули, и такожде преморавали и страхомъ претили како и прежде; но ѿнь какое и писао В[а]шой Екселе[нции] Есть Ч[е]л[о]вѣкъ иже всякаго парціалитета ѿчуждается, и цѣлый щатсманъ и правый нѣмаць Есть такый какое дошао всѣмъ сего Комитата офицѣромъ ѿстро повелѣо, да подкасиранѣмъ Свое ѿфицје Есть таковјй иже бися у сје дѣло умѣшао, Сего ради свакъ себе добро чува: Г[оспо]дину же Холякјй Фейшпану вармеѣи сея, абје заповѣдити дао что би ѿнь Холякјя /: аки началный поглаваръ до садъ бившјй Конфузјй, и нейсполнитель Цесаро: Кралев: Величества повелѣнја:/ ни у своему Хершофту нити ѿвой вармеѣи, докле сја Комисја здѣ находится, не ѿбрѣтлется, но у иному Комитату; А за исполнити нѣгово мѣсто, и заповѣди прѣмати ѿтъ Комисаровъ нарежден Есть тояжъ вармеѣи вицеишпанъ Ч[е]л[о]вѣкъ благъ именемъ Поганъ Адамъ, закономъ калвинъ, кой и прежде билъ влщше къ нашей страни, нежели къ унјатской, и у многому помагалъ изъ прочихъ же дѣйствяхъ идѣйствителей видится да добрый конецъ бити хочеть, само /:Яко же и рѣхъ:/ сиче доКонца инквизицій сея постолно, ако уздержитесь въ прочемже мене во всевисочайшую М[и]л[ос]ть и Бл[а]гословенје превручаю Пребиваю.

Вашего Высокопреос[вѣ]щенства
Екселенцій

Подножіе

у Халмаѣю 4-го Маја
754.

Моѡвсей АрхиМандрить

(АСАНУК, МПА „А“ 95/1754)

II

Халмађ, (8) 19. маја 1754. године

Оригинално писмо архимандрита Мојсија Путника у којем обавештава митрополита Павла Ненадовића о раду Комисије за одвајање православца од унијата, при чему других готово да нема у Халмађској области.

ВысокоПрео[ве]щенѣйшій
Превосходителнѣйшій М[и]л[ос]тивѣйшій Г[оспо]дине Г[оспо]дине!

Вашего ВысокоПрео[ве]щ[енст]ваЕкселенціи се уже изъ Халмаѣ въторицею всепокорнѣйше Пишемъ и ужъ недоумимъ да изъ Перваго подъ 4. Маѣ отпушенимъ за вся едина вѣющающалсъ и случаемая онаржденомъ дѣлѣ, все М[и]л[ос]тивѣйше В[а]ша Екселе[нция] разумѣти изволели есу, и будући да день отъ дне, людѣ на страну Г[оспо]дина Еп[ис]к[о]па арадскаго умножаются и единымъ словомъ целѣй дишрикть подъ нимъ со изволяетъ единодушно безъ всякаго пристрастѣа бити, и его за Своего Архиеереа знати, и имѣти хочутъ тако неоставихъ за вся дѣсмая всенижайше како В[а]шой Екселе[нции] сице и Г[оспо]дину Еп[ис]к[о]пу арадскому Јавити най пачеже н[и]нѣ јавлю. да

Повнегда совершихомъ сѣю Кнежю Халмаѣску и варошъ Халмаѣ съ цѣломъ и постоянномъ и безпристрасномъ Инквизиціомъ, Тогда зачелъ молити Г[оспо]динъ началнѣй Комвсаръ и Конзиларъ отъ Сеебергъ насъ вся въ Комвсѣй сущія, во Ежеби изволели мы вся села сего дишрикта на Кнежѣе овде у Халамѣ съ Его повелѣнѣмъ призивати, и ова предложенѣ Цесаро: Крал[евскаја] въ 4-ри пунктахъ состоящася, каков могаль самъ Г[оспо]динъ Комвсаръ отъ Сеебергъ модель приходящимъ пропонирати на влашскомъ Јазницѣ; зане гл[аго]летъ: Ја Ч[е]ловѣкъ Есамъ временить и довольно тяжекъ обаче заповѣдъ их Цесаро: Кралев[скија] Вели[чест]ва Морама исполнити то естъ отъ села до села дайдемо, али видите сами да кола ходиту немогу отъ планина и Кршовитихъ мѣстъ каменихъ а и конь врло слабо намѣсти можетъ ходити, а пѣшице ити не могу, друго се уже изъ четверте сесѣе и инквизициѣ можете познати изъ отвѣтовъ модей [моей-прим. приреѣивача], что единодушно држатся Еп[ис]к[о]па арадскаго, тако ми или ишли по сели или неишли едино успѣти будемъ; Третѣе. и модель досаждати будеть и

намъ потребная прискорбѣти неможемъ Ербо насъ есть довольное множество. Четверто а и видите что доволно слабаго здравја есамъ и немоществую; того ради да не би кой ѿтъ приседашихъ здѣ, каково либо сумнѣнїе имѣлъ, еже би ся касало какова годъ случая или ѿтъ насъ или ѿтфицировъ сея вармеи, зане заповѣдилъ есамъ имъ что би ся ѿни ни въ маломъ чемъ дѣла сего нашего мѣшали, или попустилися люде плашили и подговарати по досадашнему ѿбичаю. Тѣмже ми видѣвши /:како и истина есть:/ штонтъ здравја его Г[оспо]дина Комвсара ѿтъ Себергъ, и смотривши да за нашу страну лучше есть сїе, соизволихомъ сви еговому таковому зактеванїю, занеже когда людїа приходятъ изъ селъ въ варошъ, то еданъ ѿтъ другаго учия и преповался за ѿтвѣтъ; А ѿнъ Г[оспо]динъ Комвсаръ ѿтъ Сеебергъ заста слабаго здравја есть; Зане и доктора изъ Сибины со собомъ довео, и ч[с]сто поболява, и изъ того въдѣмехъ ни что есть достойно каковаго сумнѣнїа и пристрастничества, но све ѿно творится еже есть воля, намѣренїе, и заповѣдъ ихъ Цесаро: Кралев[скија] Велич[ест]ва.

Оны люди въ рѣшкриптѣ Цесаро: Крале[вскија] шпецифицирати за уните, приходили есу Г[оспо]дину Комвсару ѿтъ Сеебергъ /: ѿбаче не вси:/ съ меморїаломъ пропонираюи да ѿни ни садъ нити тогда изволиша унїати бити, но то само гл[агол]ють есть на ихъ една пизма, и ищутъ ѿнаго иже ихъ за уните лажно шпецифицирно и ихъ Цесаро: Кралев[скија] Велич[ест]ву непотребно реферирабо и съ плачемъ просили есу Г[оспо]дина Комвсара, что ѿни никако унїати нехошутъ бити, ѿбаче ѿнъ Г[оспо]динъ Комвсаръ, на сїа ѿтвѣтствовалъ имъ тако, да ѿнъ уштонту сего дѣла имъ помои нїе, но утолико упушаецес у елико нередъ есть противанъ явитися Цесаро: Кралев[скија] Велич[ест]ва заповѣди и воли, и надъ ѿними сами имѣсть власть уписати га въ протоколъ иже како декларираося будетъ, а то есть при следшой Комвсїй, кромѣ шпецифициратихъ уже. а Јакоже слышамъ да ико В[а]шой Екселе[нцији] Меморїалъ послати преправляютъ, и есть ихъ воистину между, шпецифицираними иже ни за Комвсїю бившу, ниже закаковый подписъ ѿтъ себе вѣдаютъ: Того ради прошу всеподаннѣйше В[а]шу Екселе[нцију] неѿоставите ихъ погибнути, аще съ меморїаломъ токмо предъ лицемъ В[а]шея Екселе[нције] являтся занеже ѿвое ревность по Б[о]зѣ, и С[в]ятой Ц[е]ркви православной, јаже сей убогїй народъ имѣсть, и ѿвосу страданїа, јаже ѿви претерпѣша иже неиначе, но јакоже во время великаго гоненїа на Хр[ис]тїанство, во пустыняхъ, въ горахъ и во вертепахъ каменїихъ крїяху себе до пришествїа сея Комвсїй и ѿтшествїа провизора Татаїе, исуть иже за 30. неделя свой домъ невидѣвше Крїющеся и скитающс инїи въ Темницахъ и въ желѣзахъ, и н[и]нѣ предъ пришествїе

сихъ Комвсаровъ освободишася и прочій мнозій, различнѣ страдаша за благоч[е]стїе, или паче ихъ вѣщшая часть ради сея унїй.

Г[оспо]дину Еп[ис]к[о]пу арадскому писахъ и јавихъ даби изволели овамо тамѣ кога годъ послати, иже би по всевисочайшей резолуцїи Цесаро: Кралев[скија] Велич[ест]ва въ д[у]ховнихъ его власть Ексерцирао, зане јакоже о всепокорнѣше јавихъ сје дѣло день по день ко концу приближается /: еже и скоро ѡкончатися имѣтъ:/ а ми по всем[и]л[ос]тивѣйше намъ изрученной Инштрукцїи по ѡконченїи возвратитиая абје натрагъ немѣраемъ и должествуемъ; Тѣмже и судихомъ да би ѿт стране Г[оспо]дина Еп[ис]к[о]па арадскаго здѣ кто обрѣлся и ѡсталъ, дондеже ину дишпѡзацию Г[оспо]динъ Еп[ис]к[о]пъ за сје мѣсто учинить, или иначе резсудить.

Дѣло врученное ми тако бл[а]год[а]рю Г[оспо]да Б[о]га М[и]л[ос]тѣями С[в]ѣтл[и]ми Вашими Бл[а]го[словомъ] и добро ходити еже лучше бити неможесть, зане како видится ѡви Комвсаръ ѿт Стране В[а]шея Екселе[нции] доста бояться и Вам по свакой прилики, да имъ есть ѿт Вјени добро припрећено, Того ради и невозирающе ни нашу, ни на унјатску страну, вся по повѣлѣнїю и заповѣди, Ц[а]рской Чинять, и не иначе развѣ ако би ми имъ инспирироресъ били, то есть елико нашего православїа касается, и Г[оспо]дъ Б[о]гъ дао те не начальный Комвсаръ ѿт Сеебергъ, нити вѣтрый Г[оспо]динъ Мишке Емерикусъ асесоръ, рожденный синовѣ западнаго исповѣданїа есу, но кой измотраномъ, а кой ѿт Калвиновъ у рѣмскїй законъ прешли, те и во всѣхъ дѣйствїяхъ своихъ тако мирно и постопають; друго пакъ; ѿт ни себе завелику ч[ас]тъ преписую ѡву Комвсарю, зане ихъ Цесаро: Кралев[скија] Велич[ест]во хоће сада чрезъ ню безъ пристрастїи /: јаже многорать зачинята била:/ единъ кратъ увѣдомитися, какове есу имѣли досадъ ѡбсерваторе, ихъ всевысочайшаго повелѣнїа, и н[и]нѣшнихъ Г[оспо]дей Комвсаровъ вѣрность еще болше у ѡвому казусу вѣдѣти, кои ѡбадвойца В[а]шой Екселе[нции] рекомандируютъ, съ коимже и Ја себе во всевисочайшую М[и]л[ос]тъ и Бл[а]гословенїе ѡческое вѣручающе прениваю.

Вашея Екселенцїи

подножїе

у Халмаћу 8-го Маја
754.

Моvсей АрхиМандрить

(АСАНУК, МПА „А“ 98/1754)

III

Халмађ, (11) 22. мај 1754. године

Оригинал писма архимандрита Мојсија Путника којим обавештава митрополита Павла Ненадовића о завршетку рада Комисије у Халмађској области и јавља за покушаје да се православци преваром прикажу као унијати.

ВысокоПрео[ве]щенъйшій
Превосходителнъйшій М[и]л[ос]тивъйшій Г[оспо]дине Г[оспо]дине!

Вашего высокоПрео[ве]щен[нст]ва Екселенціе изъ даля подь 27-имъ априлѣа отпушеное скупа съ Копјомъ рескрипта ѿтъ ихъ Цесаро: Крале[вскија] В[ели]чест[ва] ради толмача во влашкомъ Јазоцѣ все покорнѣйше по пристойности исправно получихъ, и не сумнѣваюся да изъ двоихъ уже изъ Халмађя мною отпущенихъ писанѣяхъ всеМ[и]л[ос]тивѣйше разумели есу наипаче же елико касается толмача во влашкомъ Јазицѣ и да никакова контроверја ѿтомъ есть всеподаннѣйше паки являю но всяко доволство и безъ рескрипта по нарежденію Вашей Екселе[нции] есть, кое такожде М[о]л[и]твами С[вја]тими В[а]шея Екселенције и Бл[а]гословенjemъ ко концу уже доспѣ.

Вчера паки собравшимся всѣмъ селамъ и вароши Халмађю то есть деклариравшемся подь Еп[ис]копомъ арадскимъ бити, есу Г[оспо]динъ начальный Комвсаръ при послѣдной Сесји испитанја, со всѣми нами Комвсари и присѣдащими, скупа ис Г[оспо]диномъ фейишпаномъ Холакемъ /: людей всѣмъ совокупл[ив]шимся:/ пропонирали и сказали. 1во Что есу ли ѿни Контенти Сеи Цесаро: Крале[вскија] Вели[чест]ва заповѣсти, и елися сја Комвсја совершила безпристрастно и безъ велике силе и страха. 2ро. А понеже да по всеМ[и]л[ос]тивѣйшей заповѣсти ихъ Цесаро: Крале[вскија] Вели[чест]ва и вашей декларацій подь Епи[ско]помъ арадскимъ изволили есте уже бити, тако и свободни у напредь есте по привилегјамъ вашимъ ѿбщнароднымъ всй јако С[вја]щенство, сице и людство животъ свой препроводити, на властито же С[вја]щенство да имѣеть вся д[у]ховная досадъ возбраненая дѣйствовать, то есть, Крща[ва]ти, вѣнчати, исповѣдати, причестити, погребати, и единымъ словомъ вся творити, и по закону ихъ исполнявати, обаче

кромѣ ц[е]рквей занеже ц[е]ркве будуть дотолѣ затворене, и на мѣсти као подѣ унјатской власти, дондеже за ихъ повелѣнїе иное ихъ Цесарю: Кралев[скија] Вели[чест]ва не прїдетъ, будући да нити ми Комвсари, нити пакъ вашъ Г[оспо]динъ Митрополїтъ, въ рескриптахъ ѿ ихъ Цесарю: Кралев[скија] Вели[чест]ва за Ц[е]р[к]ве ни наименше чтолибо годъ имѣете, но само да по инквизицій, и декларацій вашой таковой можемъ и долженствуемъ по всевисочайшей заповѣсти васъ подложити, како С[ве]щенства а и людство Еп[ис]к[о]пу арадскому, и въ его д[у]ховную власть надъ вами. Тѣмже и сему присутствующему ѿ страны Г[оспао]дина Митрополїта, и Еп[ис]к[о]па арадскаго, Г[оспо]дину АрхиМандриту и Комвсару у ѿвой Комвсїи, васъ вся аки самому Еп[ис]к[о]пу арадскому, иже себе декларирасте за не уните, вручаю и не имѣвшие никакогого страха, сваку ему субординацію во всѣхъ касающихся закона вашего да имѣете. а Ја како Цесарю: Кралев[скија] здѣ Комвсаръ есамъ како реченому Г[оспо]дину фейшпану Халокју тако и прочїимъ ѿфиціаломъ сего Комвтата, волю и зактеванїе ихъ Вели[чест]ва јавлю и имъ въ Копјахъ Мандате Цесарю: Кралев[скија] съ цѣломъ Комвсїомъ видимирате дао, и сказао на властитѣже, Г[оспо]дину фейшпану Хѣлакїи препоручю, чтобъ онъ не иначе неразвѣ како заповѣдь есть ихъ Цесарю: Кралев[скија] Вели[лест]ва и у свему коликомъ тако слѣдоваль, ваежеби на въ наименшемъ заповѣдь ихъ Вели[чест]ва лдирати дерзнулъ а то есть васъ ужъ јако правилнѣ деклариране ко Еп[ис]к[о]пу арадскому, по привилегїамъ вашимъ общенароднимъ живети, и законная ваше употребляти Мирне ѿставить и хранить, ѿбаче јакоже рѣкъ Кромѣ Ц[е]р[к]вей ихъ же ради скупа с Моїѡмъ релаціѡмъ Комвсїей сея буду ихъ Цесарю: Кралев[скија] Вели[чест]ву всепокорнѣйше јавити и ѿтвѣта просити что будетъ дѣлати, понеже да за садъ у ихъ Вели[чест]ва заповѣсти ради ц[е]рквей ничто неопоминяется, еже и елико скорше сотвору, и јакоже есть сїце и релацію мою дати буду.

Тѡго ради изволите всем[и]л[ос]тивѣйше В[а]ша Ексел[енци]ѡ сїе расудити и ускорити ради Ц[е]рквей сулицитирати, занеже имаду коися цѣло изподруке ѡстрѣ ѡсвоити ихъ и унјатске назвати, јеже нїе могуће, зане унјатовъ нїе вишшем декларирло при ѿвои Комвсїи аще не ѡвимъ иже декларирашася къ Нашой Страни, ихъ же Есть на брою точїю глава ѿтѣ ѡмовъ 1146. а и више битиће ихъ. и

Ја есамъ таки Г[оспо]дамъ Комвсаромъ ради ц[е]рквей довольно пропонираль и да ѿвой Термунусъ /: in Spiritualibus :/ разумѣтся и въ ц[е]рквахъ да можетъ Г[оспо]динъ Еп[ис]к[о]пъ арадскїй власть имѣти, ѿбаче ѡни ѡтговораю сїце: Вы есте уже видели, и познали что если во

всемъ дѣлѣ сея Комвсја аКураты били, и јакоже ихъ Цесаро: Кралеv[скија] Вели[чест]ву тако и ихъ Ексел[енцији] Г[оспо]дину АрхиЕп[ис]к[о]пу нисмо ради зазрѣтися, найпаче же елико касается мандата ихъ Вели[чест]ва; и ѿбаче у котормъ неимѣемъ заповѣсти, и у ѿномъ немѣшатися намъ ненадобно; Того ради нека изволе ихъ Екселе[нция] Г[оспо]динъ АрхиЕп[ис]к[о]пъ и Митрополѣтъ, ко ихъ Вели[чест]ву предложити и солицитирати ради Ц[е]рквей, а поднегда намъ и на нашу Славну Губернѣю Херделску Мандатъ прѣидетъ, во еже предати я вамъ или Еп[ис]к[о]пу арадскому абѣ сотворимъ поповелѣнѣю и не иначе. а Аще и садъ сѣе ради ц[е]рквей въ рескриптѣ что либо годъ наименше било, ми би абѣ, јако же С[вја]щенство и прочее людство Вамъ изручихомъ и къ части Еп[ис]к[о]па арадскаго приклонихомъ Сиче ии Ц[е]ркве не ѿоставили бихомъ не дати.

Г[оспо]да Комвсари намѣрають дѣлится ѿтъ здѣ у среду будущу или пятокъ, во своеи; абѣ радъ ѿвде после ни ѿстояти нисамъ радъ, боящся, дакакову годъ досадашний дѣлателѣ Злый Конфузѣю не возбуде и на мене ѿборе, зато и пишемъ Г[оспо]дину Еп[ис]к[о]пу арадскому, во еже би ускорили со своимъ посланикомъ ѿвамо, и Суѣаемся всенижейше, В[а]шу Екселе[нцию] молити во еже бисте Г[оспо]дину Еп[ис]к[о]пу арадскому наречено препоручили ѿ семъ уже ко концу приведшемся дѣлѣ, по болше настояти, здраво и бодрено радити, зане войстину аще ѿоставлять Сиче на Егзарх и на протпопе, а сами у презентѣи неузраде будетъ порслѣдна летъ горша первѣя, будуѣи да самъ Хр[ис]тѣане ѿбнадеждѣю за пришествѣе ихъ архиЕреа, и надаюся и желе Е елико влщшеможно естъ. Видѣти Его въ прочемъ Мене у всевисочайшую М[и]л[ос]тъ вручающъ и бл[а]гословенѣе. Пресиваю.

Ваш[е]гѡ ВисокоПреос[вја]щ[енст]ва Екселе[нция]

подножѣе

У Халмаѣю 11-го Маѣя
754.

Мѡvсей АрхиМандритъ

(АСАНУК, МПА „А“ 101/1754)

IV

Велики Варад, (15) 26. децембар 1754. године

Оригинално писмо архимандрита Мојсија Путника послато митрополиту Павлу Ненадовићу у којем га обавештава о раду истражне Комисије у Великом Вараду.

Высоко Преос[ве]щеннѣйшій Превоскодителнѣйшій
М[и]л[ос]тивѣйшій Г[оспо]дине Г[оспо]дине!

Вашего ВысокоПреос[ве]щенства Екселенціи, н[и]нѣ Свѣтло приходящія д[у]шеспасителныя и торжественныя праздники, повесподанѣйшей моей должности винчую, а то есть како праздникъ рожества Хр[ис]това и новаго лѣта, тако равнимъ съ пособомъ и С[в]ѣтаго Б[о]гоявленія, желающъ и просящъ понизѣйше, во ежеби тойже новорожденный Ии[с]усъ, и осмодневно обрѣзатися изволивый, на конецъ же явивый Себе и отъ Иоанна Кр[ес]титися изволивый, В[а]шу Екселен[ци]ю на многа и премнога лѣта дождавати во велкомъ Бл[а]гопослѣшетвѣ сподобить, и на врагы видимја и невидимја Ц[ар]кве Его Св[ѣ]таго, Со одолителя помощію Своею С[в]ѣтаго сотворить, къ тому же и здравіе бл[а]гозактеवासное В[а]шой Екселе[нции] подаровать, на разширеніе бл[а]гоч[ес]тија и ц[ер]ковнаго бл[а]гочинія, еще же и на защищеніе всего Ч[ес]тнаго Клера и Славнаго народа Нашего и правыхъ, или паче и цѣлаго Сего Корабля во сихъ странахъ обрѣтающагося и всихъ волнахъ возлущастаго, отъ разнихъ же вѣтровъ волнусамаго найпаче же на особитую радость и утѣшеніе Насъ чадъ и недостойныхъ В[а]шей Ексел[енции] рабовъ.

Мню что уже В[а]шой Екселе[нции] всеподаннѣйше отъ мене у отпушеномъ подъ 17-го истекшаго М[ес]яца Явлено Естъ, Како заприходъ нашъ овамо, тако равнѣ и застоянїе идѣло врученное ми, и понеже да оно тако зачатися нїе могло того ради и должную релацию Сотворити Нисамъ могалъ, ожидаючи день отъ дне зачатїа дѣла и Ексамена, подобнѣ и увѣдомленїа о всемъ, а н[и]нѣ Богу помагающе Елико возможно извѣстїихъ Сего ради и всепокорнѣйше В[а]шой Екселе[нции] являю како тако же и да днесъ Писанїе В[а]шей Екселе[нции] опушеное изъ Карловца подъ 29-го истекшаго исправно чрезъ пощу получиохъ вкупѣ спрїложеною Картобжанкою Јаже за следъ при мнѣ задержати буду до далшаго Повелѣнїа В[а]шей Екселе[нции] зане Г[оспо]динъ Еп[ис]к[оп]ъ арадскїй уже

нарежденје учинилъ, и на Трговце здѣшне Писаль во ежеби потребная Намъ прискорбливали, тѣмже и принесоша намъ за трошякъ 30 f [форинти-прим. приређивача], Текущаго Сего 8-га дне 754. ѡбаче и дондѣ трошилъ ѡтець Намѣстникъ Меѡдѣй узлѣмаючи Г[оспо]дѣ, Г[оспо]дѣ, между коимъ и въ Комвсѣй заключено бистъ по Сели неходити на испитанѣя, но Села у варадѣ позивати, Кромѣ беленошкаго дишприкта кудъ морамо сви ити. а понеже въ сихъ уже мало горѣ възпомянухъ, что и како здѣ дѣстєя В[а]шой Екселе[нции] покорнѣйше Јавити Сице и възвѣщую. да

Въ зачатѣй испитанѣя Кто унѣять или неунѣять требовало паки 24. Ноем[врѣ]а по нашему Календару како мени ѡтъ страни В[а]шея Екселе[нции], тако и ѡтъ страни Еп[ис]к[оп]а форгача, депутатомъ въ купѣ сприданими Намъ толамчи јавитися Славной Цесарѡ: Кралев[скија] Полномошной Комвсѣй /: Сущимъ имъ всѣмъ уже въ Сесѣи:/ гдѣ на зактеванѣ ихъ, и Пленипотенціе во ѡригиналѣ имъ изручихомъ, котория они кодъ себе зауставивше, а Насъ баје на Квартире ѡтпустишия гл[агол]ющи: да ѡния Между актами прочѣими ѡтъ потребе имѣти будутъ, јаке и до днесъ кодъ ихъ ѡбрѣтаются и ино ничто въ той день не дѣлано било.

Тогожде 25-фо дѣло и испитанѣе кто унѣять или ни, зачася гдѣ въ первой Сесѣи, и презенціи Пароха, и Его парохѣанъ Собранѣй Единаго токмо Села наособнѣ, и предъ людма вопрошаются а во превихъ попѣ; аще ѡнъ изповѣдуеть ѡна четири пункта, а то естъ 1-во исповѣдуеть ли Папу за поглавара ц[е]рковнаго, 2-го произхожденије же Д[у]ха С[вѣ]таго, и ѡтъ С[и]на держитъ ли. 3-тје равнѣ такожде пургаторјумъ, 4-то и можетъ ли чрезъ ѡпрѣснемъ бивати пресуществлѣнѣ тѣла Хр[ис]това, къ тому же гдѣ родился воспитанъ, и училися, кто Его рукоположилъ, парохѣю Ему далъ, Слѣдователнѣ и имѣлъ ли плаћу ѡтъ форгача Еп[ис]к[оп]а, и чесѡ ради, и колико прѣималъ на едно лѣто. Потомъ и людѣе вопрошаются у коемъ закону есу, и въ которой вѣри, подобнѣ же изъ пунктовъ ѡбаче не изъ всѣхъ вопрошаются, то же како попѣ, тако и людѣе въ протоколѣ чиновно, въписуются чрезъ актуарѣя Коларѣя, по ихъ декларациа, а по ѡконченѣй испитанѣя Единаго Села Сице заключаются чрезъ того же актуарѣя влашкимъ јазикомъ, како и изъ предлога того на том же јазикѣ подъ словомъ А. видится. и уже преко дванадесѣть Сесѣа, прешло селъ берзокришкаго дишприкта тридесѣть и два, изъ Коихъ Б[о]гу бл[а]годаренѣ М[и]л[ос]твами С[вѣ]тими В[а]шея Екселе[нции] еще ни едино за унитско недекларирася и ниже единъ ч[е]л[овѣ]къ, развѣ само Нѣколико поповъ ѡбаче не вси; но токмо уже ѡтдавна бившѣй, Которий и навящпая вина сущѣ здѣшнаго смлтенѣя.

Сѡва Славна Цесарѡ: Кралев[скија] Комвсија во первыхъ ѡстро Привилегѣе ѡбщєнародне наше защищати установиша, а н[и]нѣ помалу

угашається оное, и јакоже разумѣхъ имъ Г[оспо]дамъ Комвсаромъ ни ѿтого инаго предложено естъ, развѣ ѿздѣшнихъ противниковъ нашихъ, къ тому же и ѿтъ Канцлера Мажарскогъ, да влашкѣй народъ, ни когда привилегѣямъ Сербскому Народу Концедиряннимъ, нѣ подлежало ниже паки онимъ Свободамъ гл[аго]лющи: да и у привилегѣяхъ рацкихъ онако видѣти естъ, и ниже Когда на вѣрность какову изидоша, но всегда во хунгарѣй обрѣталися есу; и ещо во времена Краля Матѣаша того ради нужда гласить, во еже би Ваша Екселе[нція], тако изъ конфирмаціяхъ всѣхъ арадскихъ Еп[ис]к[о]повъ ѿтъ Исаѣ Діковича даже до днесь правящаго, јако за изитѣ у маѣар[с]ку сего влашкаго народа всем[и]л[ос]тивѣйше изволили извѣстися, аще что ѿсемъ народѣ тамо гдѣ годъ ѿпонается и естъ, и ѿтъ куду изидоша, иначебо войстину ѿвай народъ, Зло страдати будетъ, аще защищенѣя потребнаго лишится, зане Комвсари извидѣнѣ само чине кто унѣять, а ѿонченѣ никаковаго ѿвде nebudeтъ, и единъ Б[о]гъ вѣсть когда совершится дѣло Сје, занеже здѣ биватися удѣлу хотѣть до будущаго М[есѣ]ца априлѣя, недокончано еже паки къ зими ѿоставити, и ѿвде паки ко ѿконченѣю Соборатися, и онаковъ вайстину процесъ, хоѣе Ексѿриратися Коему конецъ додне будетъ; Зане противници дѣлають день и ночь и зора Своя добро дефендируютъ но зело потайно; и тако patronatum quam Etjam Dominy, но елико паки касается Г[оспо]дей Комвсаровъ, они истинно свое зданѣ водѣть добрѣ и парціалитета всякаго чужди есу.

Ја уже и у пошествѣю моему ѿвамо понизѣйше В[а]шой Екселе[нціи] ѿтъ устъ изручихъ во ежеби м[и]л[ос]тивѣйше писанѣя посилаетая комнѣ на арадъ чрезъ пощу ѿправляли, и на мое имя подѣ писивали, гдѣ такожде у прибитѣю моемъво арадѣ, Ја отцу Петру Райковичу кой во дворѣ н[и]нѣ находу, изручихъ да ѿнѣ велкѣя пощи ѿндѣ на мое имя ѿтъ Карловаца посилаемѣя Писанѣя прѣимать и къ мени у великѣй варадѣ по уже нарежденной ѿказѣй ѿтправляетъ, Како ѿ ѿвуду равнимъ начиномъ ја на арадѣ посилаю, тѣмъ же и паки В[а]шой Екселе[нціи] по паки всем[и]л[ос]тивѣйше реновиратомъ повелѣнѣю возвѣщую, да Сигурнѣ писанѣя ко мнѣ посилаетая и болше приходити немогутъ, развѣ поначину уже реченномъ а то естъ на арадѣ съ надписанѣемъ на мене и мое имя, въ прочемъ же мене во всевисочайшую М[и]л[ос]тъ и всегдашнѣ ѿ[те]ч[е]с[кое] бл[а]гословенѣ вручающъ ѿстаю пребиваяже и есамъ.

Вашея Екселенціѣ

изъ великоварад 15-го декем[вря]

754.

(АСАНУК, МПА „А“ 303/1754)

подножѣ

Моvсей АрхиМандритѣ

Vladan GAVRILOVIĆ, Nenad NINKOVIĆ

**LETTER OF ARCHIMANDRITE MOSES PUTNIK
FROM THE ARAD DIOCESE IN 1754 YEAR**

Summary

The Episcopate of Arad was one of the eparchies which were part of the Metropolitanate of Karlovci. Its population was ethnically varied and this setting was also heterogeneous when it comes to religion. This led to conflicts between Serbs and Romanians, who belonged to the Eastern Orthodox Church, on the one hand, and the Proselytic Catholic Church on the other hand. Since the Bishop from Veliki Varad and the Kaptol were the greatest feudal lords in the area, Orthodox population was on several occasions forcibly converted into Catholicism under their very powerful, predominantly financial influence. Bishops (Episcops) Isaija Antonović and Sinesije Živanović were particularly under threat and they made an effort to preserve their congregation at all costs. The situation was the gravest in the Halmađ area and in Veliki Varad. High-pressured by the Catholic Church and the Uniates, the Metropolitan of Sremski Karlovci Pavle Nenadović and Bishop Sinesije Živanović wrote a number of complaints to the Illyrian Court Deputation and to Maria Theresa. All this resulted in the appointment of a committee in 1754, which was to determine the exact numbers of Orthodox believers and of Catholic Proselytes and to finally resolve religious issues and impose order in the area. Head of the committee was agent at Erdelj Court Council, Martin Wanokel von Seeberg, as Imperial Commissioner. Metropolitan Nenadović appointed as his exarch and representative in the committee Archimandrite Mojsije Putnik, with Slivester Popović, hieromonk from Rakovac nominated as his assistant and interpreter for Romanian. Archimandrite Putnik informed the Metropolitan in his letters on how the investigation was being implemented. From these letters we can see that all the pressure seems to have been futile, as despite it, the population under the jurisdiction of the Arad bishop more often than not identified themselves as Orthodox, rather than Uniates.

Key words: Moses Putnik, Arad Diocese, Sinesije Živanović, Pavle Nenadović, Halmađ, Veliki Varad Ortodox, Uniates.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ*

Историјски институт
Београд

ЕПИСКОП КИРИЛ ЖИВКОВИЋ О РУКОПОЛОЖЕЊУ СВЕШТЕНИКА ЈОВАНА БАЛТИЋА И ПРИЛИКАМА У БОСНИ 1804.**

Анстракт: У раду је критички приређено и објављено писмо пакрачко-славонског епископа Кирила Живковића митрополиту Срефану Стратимировићу о рукоположењу Јована Балтића, кандидата из Босне ког му је послао заповедник града Новог, капетан Мустафа-бег Церић. Писмо је значајно због тога што се у њему говори о приликама на хабзбуршко-османској граници у време када су у Босни почели нереди подстакнути устаничким збивањима у Београдском пашалуку. Поред тога, оно омогућава и тачније датирање постојања цркве у селу Рујишка, једне од најстаријих цркава брвнара у Босни. С обзиром на то да је за рукоположење Јована Балтића био надлежан дабробосански митрополит, епископ Живковић објаснио је митрополиту Стратимировићу зашто је прихватио да изврши тај чин. У прилогу је достављен и препис писма епископа Живковића Мустафа-бегу Церићу, у коме га обавештава о проблемима које му је проузроковало рукоположење кандидата из Дабробосанске митрополије, и моли га да их више не шаље к њему.

Кључне речи: Карловачка митрополија, Васељенска патријаршија, Босански пашалук, Нови, епископ Кирил Живковић, Мустафа-бег Церић, свештеник, рукоположење.

У архиву САНУ у Сремским Карловцима сачувано је више писама које је пакрачко-славонски епископ Кирил Живковић упутио карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу, у периоду од 1791. до 1804. године. Ова писма била су предмет лингвистичке, филолошке и

* nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918) : подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

археографске анализе, јер су животни пут и књижевна делатност овог образованог архијереја веома занимљиви.

Кирил Живковић рођен је у Пироту 1730. године. У време Друге велике сеобе 1737. са родитељима је прешао у Хабзбуршку монархију. Породица се настанила у Футогу, па је основно образовање стекао у Новом Саду. Након тога, 1748. је отишао на Свету Гору и убрзо, са 19 година, примио монашки постриг у светогорском манастиру Зограф. Радио је као учитељ у Жегару у Далмацији, а потом је као јеромонах био парох у Скрадину. У међувремену је путовао по областима Млетачке републике, Италије, Хабзбуршке монархије, да би између 1758. и 1760. боравио у Русији. Потом се вратио у завичај, где је од 1760. до 1765. био игуман манастира Светог Георгија у Темској код Пирота. Из Темске је 1765. прешао у Хабзбуршку монархију, и убрзо отпутовао за Венецију и Рим. У Италији је боравио две године, да би 1767. постао придворни духовник темишварског епископа Викентија Јовановића Видака. Када је епископ Видак постао 1774. карловачки митрополит, повео је и Кирила Живковића са собом. Живковић је у Сремским Карловцима био управник двора, и митрополитов заступник у црквеним делима у време његовог одсуства. Чин архимандрита добио је 1776, а старешина обновљеног манастира Светог Георгија у Гргетегу постао је 1778. У манастиру је остао до 1786, када је изабран за епископа пакрачко-славонског, у време када је на челу Карловачке митрополије био митрополит Мојсије Путник.¹

Епископ Кирил Живковић се у Пакрачко-славонској епархији старао о уређењу црквеног живота. За време његове управе отворено је више основних школа, а пажња је била усмерена и на додатно образовање недовољно припремљеног свештенства, кроз за то посебно отворену *Клирическу школу*.² Током двадесет једне године, колико је био на челу

¹ Б. Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, Пиротски зборник 19–20 (1994) 37–40; Иста, *Прилог биографији Кирила Живковића, пакрачког владике*, Лесковачки зборник 36 (1996) 367–369; Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, Љетопис СКД Просвјета за 2008, Загреб 2008, 179–184; Исти, *Живковић, Кирил*, СБР 3, Д–З, Нови Сад 2007, 774; С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996, 277–279; Ј. Недељковић, *О неким писмима Кирила Живковића, пакрачког епископа (друга половина XVIII и почетак XIX в.)*, Археографски прилози 19 (Београд 1997) 233–235; Ст. М. Димитријевић, *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Споменик СКА 53 (Сарајево 1922) 261–266.

² Р. М. Грујић, *Пакрачка епархија, историско-статистички преглед*, Нови Сад 1931, 171–172.

Пакрачко-славонске епархије, саграђено је или обновљено више цркава и манастира, бројни храмови су живописани, а у црквеним општинама су постепено увођене матичне књиге и деловодни протоколи.³ У владичанском двору у Пакрацу утемељио је велику библиотеку, делом засновану на сопственим књижевним интересовањима и делатности.⁴

Кирил Живковић се, још од временаведеног на Светој Гори почео бавити књижевним и преписивачким радом. Поред преписа Теодосијевог дела *Канона Светом Симеону и Сави на осам гласова*, и Доментијановог *Житија Светог Саве*, године 1803. у Будиму је објавио и *Свјащеномученика Петра нареченога епископа дамаскога две књиге о чловјеческом, 1. Истином јестественом разумје, 2. О духовном разумје, сокращено, јасне преписани и на печат дани*.⁵ Радећи као свештеник и учитељ у Скрадину, између 1755. и 1759. написао је *Наук или ученије началное детем в кратце језиком простим православнаго исповеданија свјатолатолическија вери Христови, или Катихизис*, који је настао или у Далмацији или у Венецији, где је такође боравио.⁶ Као игуман манастира Темска, године 1764. написао је дело теолошке и поучне садржине, под насловом *Из душевног обеда в недељних днеш избрана на прости јазик болгарскиј*, познато и као *Темски рукопис*.⁷

Анализом језика и писма овог дела, и њиховим поређењем са писмима које је упутио митрополиту Стратимировићу, Јасмина Недељковић је коначно потврдила да су Кирил Живковић, пакрачко-славонски епископ, и јеромонах Кирил из манастира Темска, једна иста личност, што је као чињеницу претходно изнела и Борислава Лилић.⁸

³ Опширније о томе М. Косовац, *Српска православна митрополија Карловачка по подацима из 1905. године*, приредио Н. В. Радосављевић, Загреб 2012, 769–888.

⁴ У владичанском двору у Пакрацу Кирил Живковић затекао је нешто књига од претходних епископа, а сам је преписивао, куповао и поклањао различита књижевна дела. Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 198–202.

⁵ С. Вуковић, *нав. дело*, 277; Б. Чалић, *Живковић. Кирил*, 774.

⁶ Кирило Живковић, епископ пакрачки, *Катихизис*, приредили, уводне студије и коментаре написали Владимир Вукашиновић и Гордана Јовановић, Београд 2009, 17–19.

⁷ А. Младеновић, *О вокалском систему пиротског говора друге половине XVIII века*, Пиротски зборник 8–9 (1979) 271–278; В. П. Василев, *Темският ръкопис-български езиков паметник от 1764. г.*, *Старобългаристика/Paleobulgarica IX*, 1 (София 1986) 49–72. О књижевном делу Кирила Живковића опширније: Б. Чалић, *Пакрачки епископ Кирил Живковић и његова библиотека*, 179–219.

⁸ Б. Лилић, *Пироћанац Кирило Живковић, владика пакрачко-славонски*, 38–40; Ј. Недељковић, *нав. дело*, 234.

Када је реч о поменутом делу, у утврђивању ауторства епископа Кирила Живковића Јасмина Недељковић користила се писмима из Архива САНУ у Сремским Карловцима (укупно њих седам), које је и објавила. Писма су драгоцен извор како за рад на биографији овог архијереја, тако и за историју Православне цркве крајем 18. и почетком 19. века. Јасмина Недељковић је, међутим, навела и то да писма под сигнатурама 1797/2/II, IV и VII, 1798/1 и 1804/12-I епископ Живковић *само потписао*, али не и писао својом руком.⁹

Предмет овог рада управо су писма Кирила Живковића сачувана у фонду „Б“ Архива САНУ у Сремским Карловцима, под бројем 1804/12-I и 1804/12-II, која можда нису настала из његовог пера, али су од њега потписана. Могуће је да их је, по његовом диктату, писало неко придворно лице. Језик ових докумената је црквенословенски, са примесама српског народног говора, што је у том периоду било уобичајено, а коришћена терминологија била је потпуно у складу са оном из свакодневног живота локалног српског становништва.

У првом писму елементи српског говорног језика су претежно екавски, што је за простор Славоније необично, али потврђује чињеницу о пореклу епископа Кирила Живковића. Говор Пирота и околине био је искључиво екавски, као и говор Новог Сада, где је такође провео извесно време, мада су међу њима разлике велике. Друго писмо садржи неке одлике икавског говора. Уколико је ова писма писао неко други, а не епископ Кирил Живковић лично, управо се на основу језичких особина може претпоставити да је њихове концепте сачинио он, и да су по њима писма и написана.

Први документ, писмо настало 30. септембра 1804, представља извештај епископа Кирила Живковића митрополиту Стратимировићу о стању на граници његове епархије са Новском крајином у Босанском пашалуку. Писано на три стране великог формата (34 x 21 cm), веома добро очувано, оно је извор првог реда о савременим збивањима. Разлог за његов настанак повезан је са личношћу једног од ђакона (дијака) из Босне, који му је од стране новског капетана Мустафа-бега Церића послат како би га рукоположио у свештенички чин. Необичан гест једног пограничног муслиманског феудалног господара, да припадника друге вере из своје капетаније пошаље ради рукоположења у Пакрац, епископу Кирилу Живковићу створио је неприлике, који је то морао да објасни свом црквеном поглавару, митрополиту Стефану Стратимировићу, тим пре што

⁹ Ј. Недељковић, *нав. дело*, 233–244.

се из садржаја другог писма види да то није био јединствен случај. Међутим, овај докуменат драгоцен је и из других разлога. Из њега се јасно види да су, у тренутку његовог настанка, у пограничној области Хабзбуршке монархије према Османском царству владале нередовне прилике. Кирил Живковић описује и упад једне групе наоружаних људи, које назива *пустахијама*, чије су намере биле пре свега пљачкашке, и који су тада убили једног фенриха¹⁰ и два војника граничара, да би после тога успели да се повуку према Босни, и пређу Уну између Дубице и Костајнице. Епископ Живковић чак је навео да би штете од овог упада биле знатно веће да у тој области нису били ангажовани *Ердедијеви хусари* и граничне патроле.

Као разлог за непријатељско понашање суседа, који нису поштовали чак ни своју власт и њене наредбе, у овом писму наведене су вести о султанској заповести да се Хабзбуршкој монархији преда *честрнаест градова* уз границу, на шта локални муслимани нису желели да пристану. Кирил Живковић се у писму осврнуо и на утицај догађаја у Србији на прилике у Босни. Он је устанак против дахијске управе већ у овом писму назвао *револуција*, што и не чуди, јер се од 1789. тај термин у Европи веома често користио, пошто је у последњој деценији 18. века на делу била француска експанзија у Европи.

Што се тиче будућег свештеника Јована Балтића, који му је послат ради рукоположења од Мустафа-бега Церића, Живковић се заправо правдао због чега је то морао учинити, јер је то било у канонској надлежности дабробосанског митрополита Васељенске патријаршије. Наиме, кандидат није смео после дужег времена проведеног у Хабзбуршкој монархији да се врати нерукоположен, јер би, како је изјавио, одмах постао сумњив због дугог одсуства, живот би му био угрожен а породица поробљена, док би му кућу запалили као шпијуну. И ти наводи говоре о томе какве су прилике владале у пограничним деловима Османског царства, и колика је била самовоља локалних заповедника, на које ни босански везир није имао већег утицаја. Ни оправдање да због немира подстакнутих збивањима у Србији није могао да оде код митрополита у Сарајево ђакону Балтићу није могло помоћи, па је епископ Кирил Живковић због тога и извршио рукоположење.

Овај извор драгоцен је и за утврђивање времена постојања цркве брвнаре у селу Рујишка. У времену када су на простору Босанског ејалета често владале нередовне прилике, цркве и манастири бивали су

¹⁰ Заставник, најнижи официрски чин у хабзбуршкој војсци.

спаљивани и пљачкани. Османска војска је ту систематску меру одмазде према хришћанском становништву повремено примењивала, а неке цркве су се и због природе материјала од којих су грађене (дрво, бондрук) једноставно урушавале, или нестајале услед природних недаћа (поплаве, одрони). Из података који се у извештају Кирила Живковића митрополиту Стратимировићу налазе, види се да је у селу Рујишка, у Босанској Крајини, 1804. највероватније постојала црква, која је касније, средином 19. века, замењена новом, подигнутом на истом месту. Захваљујући овом документу, *terminus post quem* њеног настанка било је могуће померити за готово пола века.¹¹

У прилогу писма Кирила Живковића митрополиту Стратимировићу, под архивском сигнатуром 1804/12-II, налази се и препис писма које је упутио новском капетану Мустафа-бегу Церићу. Рукопис овог преписа идентичан је оном којим је писано и писмо митрополиту Стратимировићу. У њему епископ Живковић Мустафа-бега Церића ословљава са *Ваша светлости*, што је у тадашњим европским обичајима било везано за лица у кнежевском достојанству, а када би се тако обраћало неком званичнику Османског царства он би морао да буде у звању везира, што са Церићем свакако није био случај. Такво титулисање указује на његову наследност у области коју је контролисао, као и жељу епископа Кирила Живковића да са њим одржи добре односе, и тиме заштити и православне османске поданике под његовом непосредном управом.

Садржај тог кратког писма открива мало познате детаље из живота православног становништва Босанске крајине. Из њега се види да Балтић није био први свештеник кога му је ради рукоположења послао Мустафа-бег Церић, али га Живковић моли да то више не чини. Када је реч о рукоположењу кандидата у свештенички чин, али и других црквених дела, Карловачка митрополија строго је поштовала канонску надлежност помесних православних цркава и њихових архијереја, а у случају Јована Балтића, као и неких других свештеника рукоположених од епископа Кирила Живковића, надлежан је био дабробосански митрополит и архиепископ Сарајева. Пакрачки епископ Кирил Живковић, указује у писму Мустафа-бегу Церићу да је због његових поступака, који су кршили тај устаљени ред, васељенски патријарх већ писао *даву* (жалбу)

¹¹ У Шематизму Дабробосанске митрополије из 1887, наведено је да је темељ Рујишке цркве положен 1851, а да је завршена 1853. *Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српско-православног свештенства и описом цркви у Дабро-босанској дијецези у години 1887*, Додатак Дабро-босанском источнику за 1888, Сарајево 1889, 16.

карловачком митрополиту, и моли га да му кандидате шаље само уколико је то неопходно, односно ако они нису у могућности да дођу до свог митрополита. Наведени подаци указују на потребу да се истражи још једно комплексно поље односа Карловачке митрополије и Васељенске патријаршије, о коме се мало зна, а тиче се мобилности свештенства и њиховог рукоположења од ненадлежних епископа.

Ово писмо доказ је да је у Босанском пашалуку мешање локалних феудалних господара чак и у верска питања хришћанског православног становништва постојало, и поред имунитета који су митрополитима као представницима православног милета гарантовани епископским бератима или посебним царским (фермани) и везирским заповестима (бујурулдије).

Најзад, треба се осврнути и на личност новског капетана који се у овим документима помиње под именом Мустафа-бег Церић. У делу посвећеном капетанијама у Босни и Херцеговини, Хамдија Крешевљаковић наводи да је новски капетан након последњег Хабзбуршко-османског рата 1788–1791. био Џафер-бег Церић, који је у борбама рањен у леђа, и да је имао сина Мустафа-бега, који је капетанију наследио. Међутим, исти аутор такође наводи и друго мишљење засновано на *Симбишеновој листи*, да је Џафер-бег био брат новског капетана Мустафа-бега Церића.¹² Како се Џафер-бег помиње и после догађаја који се у овим писмима описују (умро 1818. или 1819), може се претпоставити да је капетанију можда у периоду пре 1804. предао на управу брату Мустафа-бегу. Зато Крешевљаковићеви наводи да је капетанију 1819. преузео Мустафа-бег, син Џафер-бега, не морају бити у супротности претходно наведеној претпоставци.¹³ Епископ Кирил Живковић свакако је добро знао коме пише писмо у Нови, а које је са собом понео рукоположени свештеник Јован Балтић, тако да ово писмо доприноси и разрешењу питања ко је заиста био новски капетан у тренутку његовог настанка.

У даљем тексту оба документа су дата у целини. Извршена је њихова транскрипција на савремено српско писмо. Текст је усаглашен са важећим правописом, али је језик на коме су она настала у потпуности сачуван. Нечитка места обележена су угластим заградама, а на разлог нечитљивости указано је у пропратном научном апарату. Ради визуелне палеографске и дипломатичке спознаје о томе како су изгледала, приложени су и њихови факсимили.

¹² Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980, 86.

¹³ На истом месту.

1.

Пакрац, 30. септембра 1804.

Епископ Кирил Живковић карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу – обавештава га да је у свештенички чин рукоположио Јована Балтића из Рујишке, у Босанском пашалуку, и указује на разлоге због чега је тако поступио. Указује и на немире у Босни и пограничне сукобе са суседним муслиманима, до којих је непосредно пре тога дошло. У писму такође описује понашање новског капетана Мустафа-бега Церића.

Ваша ексцеленција!

От 24-ог августа л[ета] т[екушчаго] Ешцеленциј[и] Вашеја мол[и]твиное писаније за Јо[в]ана Балтића из Босне, за поповство пришедшаго с отпустенијем писменим от своего капетана и грундхера Мустафа-бег Церића, новскога града коменданта и Новске крајине заповедника, да је му писао да посведочим за немир у Босни, и да ижидавам доклем ми он отпише да се није могуће у Сарајево к еписк[о]пу својему отићи. То понизнејше прошу, изволите мил[о]стиво разсудити гордост турској, а на властито пограничному и наследственному владелцу то би смео сверху јего писмо другоје от негa зактевати, однести, предати и к мени донести и ш[е] њим корешпондирати, а јешће његов поданик за кога је већ писао, и да му се јего својеручно под печатом његовим писмо поверило и почтило није за истиное. То би за велико безчестије и негодованије својеј ч[е]сти и ауторитету примио, и да он кауром у друго ц[а]рство на срамоту своју и подозреније својих јединоверних у Босни да је немир сведочио, онаковаго за шпиона и издајника земље обедили јего, и не могући што нам учинити вес гнев на својего поданика излијај би, и може би и погубио, да се својим веран покаже.

А најпаче у садашњеј от Сервијанцев револуцији, и како им чауш царев ч[...]¹⁴ заповест донео от их султана, у оних крајинах, да имаду 14 градова што су преко Уне реке к нашеј страни смерени, нашем у императору изручити и предати без боја, тако су се узбунили и спротивни цареву заповеди, да на врат на нос с приуготовленијама прочими биркају не само Турке, но и своје поданике хр[и]стијане, да се могу отимати док један жив буде, који Јо[в]ан код тих градова баш на граници и пак на турској страни јест.

¹⁴ Нечитко.

К тому и многиј пустахије окол Новогa прешли онда бјаху, и на неколико места јављали се и ударали, како и овде на пакрачкиј вашар 8-ог септемврија спремили се били ударити у варош на спахијску касу или којегo торговца поробити, но разумевши да су хусари Ердеди́ни из лагора дошли, и Комитат свуда страже и патруле поставио, и новоградишка регимента [у] оближња места солдате командирала их гонити, и тако немогуће другому што учинити, тују ношт у перво село Клиси у 2 сахата по поноћи дођу и оно мало паурске страже повежу, кнеза и бирта спахијскогa изтуку, и што код њих спахијских и селских 200 fu[форинти] нађу [и] однесу, и нахранивши се и напивши се отиду. Потера за њима се така отправи и дотерају их до Саве, и ноћу како су хотили Саву прећи натрефи се патрула и ударе на њих, и они убију једногa предоброгa баналскогa фенриха и два солдата смертно ране, и од њи[x] један ли је више ли, не зна се, погинуо, јербо [су] они уз Саву у помрчини побегли, и где су прошли и каде не зна се, само да су после виђени да су међу Дубицом и Костајницом Уну реку на Слабини селу прегазили и у Босну отишли, за које и до данас страже и патруле свуда овуда наређене јоште терају и пазе.

Ја новском капетану Церићу по благоразсужденију Вашеја Ештеленциј[и] хотех писати, и дијака [писмо] отнети послати, но [он] за главу није смео говорећи: на мени више главе бити неће ако без поповства отидем и писмо му однесем, и погинути морам како шпион што сам се за толико време бавио, три недеље у контумацији а овде два мес[е]ца; или обедиће ме да сам с пустахијама био, свакојакo погинути морам. Ако ли у овом ц[a]рству заостанем, жену, децу моју и све домашње робовом учиниће, кућу зажећи хоће, дакле ја сам свакојакo изгубљен. А и сам ја такoве прилике знајући да [су] се у Турској догађале, дакле, да не проузрокујем како сему сиромаху Јо[в]ану смерт, такођер и послаником за димницу пријти имуштим от сарајевскогa еп[и]скопа в всех пределех крајинах отдалених каковое злое следствије, того ради, каковое најлучшее средство мне познато из давна сицевим самовластним господарам крајишним, усудихсја сицевое писаније јему по њем послати, което у копији Вашеј Ексцеленциј[и] на увиденије здје прилагају, от коегo и до днес отговора не получих, и аште получу Вашеј Ештеленциј[и] послати буду.

Јего же Јо[в]ана на Крстовдан 14-го септемврија л[ета] т[екушчагo] во с[вја]штенство рукоположих, и како с науком и књижицами потребитими, петрахиљом, с[ве]тим миром обдарих, тако и сву јего еп[и]ск[опс]ку обичнују таксу за произведеније с[вја]штеника и пријатије сингелији а би је што скорије может да пошљет, под отлученијем наложих,

који се твердо мене и заверио изполнити. А да се није толико време здје бавио, и да се нисам от вишепомјанутих нештастијах бојао, воистину без полученија с[вја]штенства јего отпустил би.

Леже с високопочитанијем остајем Вашеја ексцеленциј[и]

В Пакраце 30-ог септемврија 1804.

Понизнејшиј слуга
Кирил Живковић
Еп[и]скоп пакрачки

АСАНУК, фонд Б, 12/1804—1

Оригинал

[illegible][illegible]

Его же брат на Крестов даѣ 14го Сентября л. в. 70
Съзвелъ рд, околорилъ, и на сѣ въ Купцовъ, и Кнѣзѣ

ми подвизали, Петракинов, стипендиран и одбојни,
 дано и сав ово Епископ одбојни. Паула и троизвездне Свјет-
 ности и тридесет Свјетости док се не морисмо да пошлемо,
 под Божјим назором, пожељно да се не дају и
 спопили. А да се не волимо време одбојно, и да се не
 сам и више помянути не дају, волимо да
 помянути Свјетости до Божјим.

Епископ Балтићовић и Свјетости.

Ваша Ступеленци.

Во Пакрау 30-го Септембра
 1804.

1804/121

Поминутно Свјетости

Кирил Живковић
 Епископ Пакрау.

АРХИВ У СРПСКИМ ЦРКВЕНИМ
 ПОЛУЖИТОМ СЛУЖБЕНИМ
 ФОНД МИТРОПОЛИТА ПРАВОСЛАВНОГ

5

Писмо пакрачко-славонског епископа Кирила Живковића карловачком митрополиту Стефану Стратимировићу од 30. септембра 1804.

2.

Пакрац, 16. септембра 1804.

Епископ Кирил Живковић капетану града Новог Мустафа-бегу Церићу – обавештава га да је по његовој жељи рукоположио у свештенички чин Јована Балтића из села Рујишка. Моли га да му без преке потребе више не шаље своје кметове са таквим захтевима, јер се васељенски патријарх због тога жалио на њега митрополиту Стратимировићу.

Честити Мустафа-беже Церић[у], светли заповедниче от Новске крајине
и града Новог коменданту и велики капетану, от мене пакрачкога
владике понизни поклон и липа пријатељска поздрав

Потом тога, с Твојим писмом дође здрав до нас у Пакрац твој кмет Јован Балтић 16. јула овога лета от села Рујишке, и за твоје комшијско велико поштење с великим заметом (трудом) и ризиком [от] опасностију и страхом, једва га запопи[х], и сада 16-го овога месеца здраво от нас отиђе дома. Јер је стамболијскиј патријара[х] што сам до сада неколико из Босне запопио, који сте к мене слали с писмом, послао давију на мене к нашем у митрополиту да не смијем никога отуда от сарајевскога владике попиту.

Зато те честити и драги беже липо просим висше к мени не пуштај да доходе за поповство када се до Сарајева мирно проћи може, већ ако је баш ризично, да се не може када проћи, и твојима би кметима велика потребоћа за попа била, онда у Твом писму засведочи ми да Ти могу на поштење хатар учинити, и да се могу мојему митрополиту поверововати.

И сада за овога да није у Сарајево мога проћи, липо Те просим с писмом Твојим посведочи ми како се ишће од мене с којом прошњом и заубран јесам, с високим поштењем чекати остајем.

У Пакрацу, 16-ог септемврија 1804, Вашег светлога господства понизни слуга Кирил Живковић т. р. еписк[о]п пакрачко-славонскиј.

АСАНУК, фонд Б, 12/1804–2

Препис

Вспомни Ц. Ц. Мстислава Боре Дружств, състели чело-
вѣкуице въ Криве Криве и Тудр. Ковога Койсмановъ, и
Белими Касетановъ. Въ нѣне Копрачюга Влдриче по-
мидни копловъ, и лѣта Трѣленина подвизавъ.

 $180^\circ - 12^\circ$ [illegible]

Датото не хесилни и драги брзје нито гресилни, ве-
ќе нив нени не пскавај да доагоде за попомења. Кадвесе
до Сараево тврже протја море, сѐд анос пави ридишо,
дасе не море нага протја, и пошопави Киселина вени:
на подревота за пошопави, погуд, и Паша тисил за
сведошми, да ти мост доагоде халарв и гинили, и
дасе мост доагоде Метрополис пошопави.

И сага да бзвста, да нѣ у Сарасва поса грохн, лисо
 . Те грохнѣ, етисинѣв ичюмѣв похедоитѣн, ичю.
 се ичѣ бѣв жене, св похѣв прохѣтѣнѣв и бѣв жѣнѣв
 самѣ, св вѣсѣнѣв похѣтѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв.
 1804. Вѣсѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв
 похѣтѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв
 етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв етѣнѣв

АРХИВ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА
Под управом САНУ - Београд
Опш. секретаријат - ПАТРИЈАРШИЈИ

Препис писма епископа пакрачко-славонског Кирила Живковића новском капетану Мустафа-бегу Церићу од 16. септембра 1804.

Nedeljko V. RADOSAVLJEVIĆ

**BISHOP KIRIL ŽIVKOVIĆ ON THE ORDINATION OF PRIEST
JOVAN BALTIĆ AND SITUATION IN BOSNIA IN 1804**

Summary

In the Archives of SANU in Sremski Karlovci, in the fund “B”, signature 1804/12-I and 1804/12-II, there are two letters kept, written by Pakrac-Slavonian bishop Kiril Živković, which are directly related to the border area of the Habsburg Monarchy towards *Bosnian Pašaluk*. In the first letter, bishop Živković informs metropolitan Stefan Stratimirović that *Novska krajina* captain, Mustafa-Bey Cerić, asks from him to ordinate into the priest rank certain Jovan Baltić, from Rujiška village. Apart from that, he also writes about intrusion of the group of robbers accross the border and disturbance that pervailed over local muslim aristocracy, since the sultan issued the order that, allegedly 14 cities or fortified places were supposed to be given to the Habsburg Monarchy. In the second letter, which is attached in a form of transcript, Kiril Živković asks from Mustafa-Bey Cerić not to send candidates for future priests, because there had been certain problems between the Ecumenical Patriarchate and Metropolis of *Sremski Karlovci*. Due to this letter, it is possible to establish more clearly the date of existance of the church in village Rujiška, but also to confirm the fact who was actually *Novska Krajina* captain at the time of its occurence. Both letters, as significant source for history of Orthodox Church in Bosnia, are given entirely.

Keywords: Metropolis of Sremski Karlovci, Ecumenical Patriarchate, *Bosnian Pašaluk*, town Novi, bishop Kiril Živković, Mustafa-Bey Cerić, priest, ordination.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Нино ДЕЛИЋ*

Историјски институт
Београд

ПОПИС БАНАТСКЕ ВОЈНЕ ГРАНИЦЕ 1819. ГОДИНЕ**

Анстракт: У раду је представљен попис Банатске војне границе за 1819. годину који се чува у Ратном архиву у Бечу. Попис садржи податке о структури становништва, земљишног и сточног фонда по региментама и војним комунитетима. Од посебног је значаја због могућности укрштања података о верској и језичко-националној разноликости, чиме се добија представа о прецизнијој етничкој структури области. Попис садржи и сумарне податке за поједине категорије за 1818. годину.

Кључне речи: попис, демографија, становништво, земљиште, сточни фонд, Банатска војна граница, Војна граница, Хабзбуршка монархија, 19. век.

Банатску војну границу су почетком 19. века чиниле Влашко-илирска и Немачко-банатска регимента заједно са војним комунитетима (градовима) Панчево и Бела Црква. Становништво ових области је било верски и етнички хетерогено. Популационе и економске структуре тога времена се најбоље реконструишу помоћу пописа надлежних државно-војних и црквених власти. Према попису Карловачке митрополије из 1821. године, на простору Банатске границе живело је 157.877 православних становника, од тога 66.616 Срба.¹ Франц Ваничек, у свом капиталном делу о Војној граници, наводи да је према војном попису из 1820. године

* nino.delic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ С. Гавриловић, *Сумарни попис православних Карловачке Митрополије 1821. године*, Зборник за историју Матице српске 7 (1973) 129–133.

на истом простору живело 174.586 житеља православне вероисповести (од укупно 199.360 становника).² Разлике у броју православних становника у временски блиским пописима веома су изражене. Црквени попис не обавештава о укупном броју становника области док војни попис не наводи етничку структуру православног становништва.

У Аустријском државном архиву у Бечу, у склопу заоставштине Јозефа Хостинека у Ратном архиву, чува се и попис (или ревизија пописа) Банатске војне границе за 1819. годину.³ Вредност овог извора се огледа у томе што садржи податке о верској и „националној“ структури становништва. Аустријска статистика није испитивала становништво по питању њихове народности већ је националну класификацију вршила на темељу језика којим се пописани становници користе. Сходно томе, сви наводи о националној структури су заправо изведени из података о језику становништва. Попис садржи више рубрика о вероисповести (католици, грчко-сједињени, грчко-несједињени, некатолици и Јевреји) и националности становништва (Словени, Власи, Немци, Мађари, остали).⁴ Целокупно становништво се наводи као „домаће“ (Einheimisch) и „ефективно“ (Effectiv). Под „домаћим“ се подразумева домицилно правно становништво (заправо присутни и одсутни грађани дате круовине). Ефективно становништво је целокупно присутно становништво које се израчунава као збир присутних „домаћих“ грађана и присутних

² Ваничек није узимао у обзир број Јевреја. Њихов број је, међутим, занемарљив и не утиче на резултат. F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, IV Band, Wien 1875, 251–254.

³ Јозеф Хостинек је био капетан у аустријској војсци, историчар, аутор монографије о Војној граници: *Die K. K. Militär-Grenze, ihre Organisation und Verfassung*, I-II, Wien 1861. Његове белешке, преписи, исписи, али и многобројна оригинална документа која је користио приликом истраживања су тематски сређена у 8 кутија грађе у склопу посебних фондова Ратног архива у Бечу: Аустријски државни архив (Österreichisches Staatsarchiv, OESTA), Ратни архив (Kriegsarchiv, KA), Централне управе (Zentralstellen, ZSt), Бечки дворски ратни савет (Wiener Hofkriegsrat, HKR), Посебни фондови (Sonderreihen, SR), кутије (Kartons) бр. 31–38. Документа углавном не поседују посебне сигнатуре и сходно томе се наводе кутије.

Конскрипције (војни пописи) у Војној граници спровођене су на сваких пет до шест година. У међувремену су вршене њихове ревизије сваке године. За попис Банатске војне границе за 1819. годину није сасвим јасно да ли се ради о конскрипцији или њеној ревизији. Попис се налази у: OESTA, KA, ZSt, HKR, SR, 32.

⁴ Некатолици: ова рубрика се заправо односи на протестанте свих конфесија. Walachen (Власи, односно Румуни).

„туђинаца“ (Fremde; грађани из других аустријских круновина).⁵ Осим подробних података за 1819. годину, попис садржи и сумарне податке за читаву границу за 1818. годину. Према извору који представљамо, у Банатској граници је 1818. године живело 191.038 домаћих становника (196.687 у 1819. години).⁶

Домаће становништво Банатске војне границе 1818. и 1819.⁷

	Према народности/језику				Према вероисповести		
	Словени	Власи/ Румуни	Остали	Укупно	Православни	Остали	Укупно
1818.	82.372	89.600	19.066	191.038	166.666	24.372	191.038
1819.	85.069	92.239	19.379	196.687	172.159	24.528	196.687

Укупан број свих Словена и Влаха/Румуна у 1818. години је био 171.972 (1819: 177.308), односно за 5.306 већи него свих православних становника (1819: 5.149). У Банатско-немачкој регименти је живео значајан број Словака протестаната, што објашњава и већи број Словена од укупног броја православних житеља (4.653 у 1819. години). На осталим подручјима, број Словена и Влаха/Румуна углавном је приближан броју православаца. Уколико готово све Влахе/Румуне означимо као православце, преостали број православних становника могао би се изједначити са бројем Срба.⁸ Тиме се добија податак о приближно 77.000 Срба православне вероисповести у читавој Банатској граници у 1818. години (1819: 80.000) што је представљало око 40% од укупног броја становника (скоро 41% 1819).

Попис садржи и податке о броју насеља, зграда и породица у граници, као и о полу, брачном стању и грађанском праву домаћег

⁵ Оваква класификација становништва је била уобичајена у аустријској статистици тога времена. У „туђинце“ су у овом случају очигледно убројани и „странци“ (Ausländer: страни држављани).

⁶ Подаци о верској и језичко-народносној разноликости односе се на домаће становништво не и на ефективно.

⁷ OESTA, KA, ZSt, HKR, SR, 32.

⁸ Према попису Карловачке митрополије за 1821. број православних Грка и Цинцара је био готово занемарљив. Број православних Словена (православних становника који говоре словенским језиком) је стога готово идентичан броју православних Срба. Број унијата је толико мали да не утиче на резултате ни за Србе ни за Румуне. С. Гавриловић, *Исто*, 131.

становништва. Врсте запослења домаћих житеља наведене су у неколико рубрика: духовна лица (за католике, грчко-сједињене, грчко-несједињене и некатолике посебно); пензионери (официри и државни службеници); племићи; разне делатности (фабриканти, трговци и дућанције, уметници и разне занатлије, калфе и шегрти, гостионичари, виноградари, сељачке газде, надничари и возари/скелеције, слуге, остали).

Осим информација драгоцених за историјску демографију, попис садржи и подробне податке о економским приликама: сточни фонд (коњи, волови, бикови, краве, овце, свиње, козе); остала имовина и привредни објекти (кошнице, казани за ракију, плугови, кола, штагљеви, стаје, врсте погонских млинова); врсте земљишта (врсте сесија, њиве, ливаде, виногради, повртарске баште, пашњаци, шуме, разни насади, пустаре, пешчаре, стрелишта).

Попис се састоји од 4 листа са текстом уобличеним у табеле. Оригинална документа нису потписана, датирана, нити поседују посебну сигнатуру (једино су поједини листови нумерисани I-IV). Извор је писан руком, латиничним писмом на немачком језику.

Документа представљамо у интегралној форми, са тим да прецртани и зацрњени статистички подаци нису пренети. Наше интервенције су означене угластим заградама.

I. Hauptübersicht der Bevölkerung der banatischen Gränze im Jahre 1819

	Gebäude				Familien		Dienende	Dienstbare	Undienstbare	Summe der einheimischen männlichen Volksmenge	Summe der einheimischen weiblichen Volksmenge	Summe der ganzen einheimischen Volksmenge	Die fremden dazu	Die abwesenden davon	Summe der effectiven Volksmenge		
	Aeratische	Gemeinde	Privat	Behauste	Unbehauste	Männlich									Weiblich	Zusammen	
Teutschbanat[er] R[e]g[i]m[en]t	134	106	10.461	10.288	857	2.913	16.502	30.475	49.890	48.209	98.099	1.939	114	51.002	48.922	99.924	
Wallach[isch] illyr[isches]	109	112	11.544	11.449	699	3.318	16.214	23.354	42.886	42.657	85.543	2.620	138	44.294	43.731	88.025	
Summe der R[e]g[i]m[en]ter	243	218	22.005	21.737	1.556	6.231	32.716	53.829	92.776	90.866	183.642	4.559	252	95.296	92.658	187.949	
Pancsova	43	7	1.362	1.362	381	60	826	3.162	4.048	4.227	8.275	705	145	4.548	4.287	8.835	
Weisskirchen	18	1	867	836	256	43	927	1.440	2.410	2.360	4.770	229	120	2.470	2.409	4.879	
Summe der Comunit[äten]	61	8	2.229	2.198	637	103	1.753	4.602	6.458	6.587	13.045	934	265	7.018	6.696	13.714	
Total-Summe von 1819	304	226	24.234	23.935	2.193	6.334	34.469	58.431	99.234	97.453	196.687	5.493	517	102.314	99.349	201.663	
Totalsumme von 1818	302	227	23.889	23.695	2.201	6.105	33.648	56.579	96.332	94.706	191.038	5.093	531	99.098	96.502	195.600	
Vermehrung	2	.	346	240	.	229	821	1.852	2.902	2.747	5.649	400	.	3.216	2.847	6.063	
Verminderung	.	1	.	.	8	.	.	.	.	.	.	.	14	.	.	.	

II. Übersicht der Habschaften der Bewohner der banatischen Granze imm mil[itär] Jahre 1819

Bezirke	Pferde		Ochsen	Stiere	Kühe		Schafe	Schweine	Geissen	Bienenstöcke	Brantweinkessel	Pflüge	Wagen		Stallungen	Mühlen ⁹		
	Zur Wirtschaft	Zur Zucht			Zur Wirtschaft	Zur Zucht							Beschlagene	Unbeschlagene		Mahl-	Sage-	Walk-
Teutschban[ater] R[e]g[imen]t	23.801	15.218	21.913	145	15.271	8.988	165.469	32.037	4	9.327	772	7.132	6.049	9.096	466	597½	1	.
Wallach[fisch] illyr[fisches]	6.162	4.255	18.400	895	18.668	7.650	149.336	28.808	29.356	12.940	2.072	4.970½	4.239	4.575	186	534	2	38
Summe der R[e]g[im en]ter	29.963	19.473	40.313	1.040	33.939	16.638	314.805	60.845	29.360	22.267	2.844	12.102½	10.288	13.671	652	1.131½	3	38
Pancsova	1.529	208	512	25	737	2	7.866	1.015	1	1.121	76	242	366	497	214	566	29	.
Weisskirchen	691	.	2	6	817	.	540	441	.	187	169	177	423	44	.	508	3	.
Summe der Comun [itäten]	2.220	208	514	31	1.554	2	8.406	1.456	1	1.308	245	419	789	541	214	1.074	32	.
Total-Summe [von 1819]	32.183	19.681	40.827	1.071	35.493	16.640	323.211	62.301	29.361	23.575	3.089	12.521½	11.077	14.212	866	1.163½	3	38
Totalsumme v[on] 1818	32.150	18.914	42.492	957	35.235	14.136	301.875	56.076	28.732	16.960	3.022½	12.417	11.231	14.007½	2.026	1.136	4	36
Vermehrung	33	767	.	114	258	2.504	21.336	6.225	629	6.615	66½	104½	.	204½	.	858	27½	2
Verminderung	.	.	1.665	.	.	.	.	.	.	.	.	.	154	.	1.160	.	1	.

⁹ Mühlen (млинови); у ширем смислу речи као погонска постројења за: Mahl- (за зрно, производњу брашна), Sage- (за пилање, пилане), Walk- (за валкање сукна).

III. Übersicht des Grundbesitzes der banatischen Gränze 1819.

Bezirke	Ansaßigkeiten						Äcker					Wiesen			
	Ganze	Dreyviertel	Halbe	Viertel	Unter einem Viertel	Davon Vacant			1. Klasse	2. Klasse	3. Klasse	Uklassificirt	Summe der Äcker	1. Klasse	2. Klasse
						Benützt		Unbenützt							
						Ganze	¾ bis ¼								
Teuschbanat[er] R[egiment]	2.106	1.829	2.112	2.471	68	.	.	.	119.260 932/1600 ¹¹	57.330 733/1600	11.253 52/1600	Joch ¹¹	187.846 117/1600	47.654 1.169/1600	20.043 136/1600
Wallach[isch] illyr[isches]	419	904	1.860	5.772	2.168	1	18	4	32.802 227/....	26.528 503/....	14.771 201/....	.	74.101 931/....	24.998 111/....	28.060 564/....
Summe der R[e]g[im]en[ter]	2.525	2.733	3.972	8.243	2.236	1	18	4	152.062 1.159/....	83.858 1.235/....	26.024 253/....	.	261.945 1.048/....	72.652 1.280/....	48.103 700/....
Pancsova	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	5.776 1450/1600	5.776 1450/....	.	.
Weiskirchen	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3.408 1.000/....	3.408 1.000/....	.	.
Summe der Comu [nitäten]	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	9.185 850/....	9.185 850/....	.	.
Total-Summe [von 1819]	2.525	2.733	3.972	8.243	2.236	1	18	4	152.062 1.159/....	83.858 1.235/....	26.024 253/....	9.185 850/....	271.131 298/....	72.652 1.280/....	48.103 700/....
Totalsumme v[on] 1818	2.522	2.737	3.971	8.243	2.236	1	18	4	152.087 617/....	83.912 235/....	25.988 753/....	9.185 850/....	271.164 341/....	72.622 890/....	48.181 900/....
Vermehrung	3	.	1	.	.	.	.	.	.	.	35 1.100/....	.	.	30 390/....	.
Verminderung	.	4	.	.	3 ¹⁰	.	.	.	24 1.068/....	53 600/....	.	.	33	.	78 200/....

¹⁰ Овај број је очигледно унесен пре него што је писар исправио поједине цифре у колони. Према коначном, исправљеном стању, бројеви за 1818. и 1819. су идентични.

¹¹ Величина земљишта је у јутрима (Joch) и у хватима као мањој јединици (у форми: xxxx/1600 или xxxx/....; према оригиналу).

наставак табеле са претходне стране

Bezirke	Wiesen			Wein-			Obst-		Summe der Rural und Industrial Gründe	Hutweiden		
	3. Klasse	Uklassifiziert	Summe der Wiesen	Garten		1. Klasse	2. Klasse	3. Klasse		Summe der Hutweiden		
Joch												
Teuschbanat[er]	18.763		86.461	6.917	3.889	285.112	39.340	19.820	13.629		72.790	
R[egiment]	729/1600	.	404/1600	80/1600	1.583/1600	614/1600	317/1600	891/1600	656/1600		264/1600	
Wallach[isch]	7.828		60.886	5.818	19.044	159.852	10.973	27.282	108.322		146.578	
illyr[isches]	386/...	.	1.061/...	1.436/...	1.400/...	28/...	434/...	418/...	1.059/...		311/...	
Summe der	26.591		147.347	12.735	22.934	444.964	50.313	47.102	121.952		219.368	
R[e]g[i]m[en]ter	1.115/...	.	1.495/...	1.516/...	1.383/...	642/...	751/...	1.309/...	115/...		575/...	
Pancsova	.	4.494	4.494	664	312	11.248	.	.	.		2543	
		1.559/1600	1.559/...	395/...	351/...	555/...	.	.	.		100/...	
Weisskirchen	.	131	131	556	514	4.611	.	.	.		1.380	
		1.060/...	1.060/...	1.150/...	1.340/...	1.350/...	.	.	.			
Summe der		4.626	4.626	1.220	827	15.860	.	.	.		3.923	
Comu [nitäten]	.	1.019/...	1.019/...	1.545/...	91/...	305/...	.	.	.		400/...	
Total-Summe	26.591	4.626	151.974	13.956	23.761	460.824	50.313	47.102	121.952		223.291	
[von 1819]	1.115/...	1.019/...	914/...	1.461/...	1.474/...	947/...	751/...	1.309/...	115/...		975/...	
Totalsumme	26.540	4.626	152.032	13.874	23.606	460.677	50.633	46.624	116.413		217.421	
[von] 1818	1.415/...	1.019/...	45/...	232/...	1.552/...	570/...	224/...	1.457/...	527/...		1.048/...	
Vermehrung	50	.	.	82	154	147	.	477	5.538		5.869	
	1.000/...	.		1.229/...	1.522/...	377/...	.	1.452/...	1.188/...		1.527/...	
Verminderung	.	.	57	.	.	.	319	.	.		.	
			731/...				1.073/...					

наставак табеле са претходне стране

Bezirke	Aerarische		Gemeinde	Maulbeerbaum u[nd] a [ndere] Plantagen	Predien u[nd] Riethe	Sandhügel	Schiesstaten u[nd] Exercier- Plätze
	Waldungen		Joch				
Teutschbanat[er]	8.702	1.151	101	169.885	35.793	-	
R[egiment]	1.067/1600	591/1600	1.284/1600	637/1600	153/1600	959/....	
Wallach[isch]	484.054	46	740	2.689	4.251	16	
illyr[isches]	809/...	644/...	481/...	501/...		230/...	
Summe der	492.757	1.197	842	172.574	40.044	23	
R[e]g[i]m[en]ter	276/...	1.235/...	165/...	1.138/...	153/...	1.189/...	
Pancsova	.	.	.	.	.	152	
Weisskirchen	.	.	4	.	.	.	
Summe der	.	.	4	.	.	152	
Comu [nitäten]							
Total-Summe	492.757	1.197	846	172.574	40.044	175	
[von 1819]	276/...	1.235/...	1.475/...	1.138/...	153/...	1.189/...	
Totalsumme	492.199	1.204 605/...	173	170.849	5.793	173	
v[on] 1818	676/...	391/...	391/...	435/...	153/...	118/...	
Vermehrung	557	.	673	1.725	4.251	2	
	1.200/...		1.084/...	703/...			
Verminderung	.	6	.	.	.	.	
		970/...					

4. Beilage ad I. Klassification der einheimischen Volksmenge der banatischen Granze 1819.

Bezirke	Nach der Nation					Nach der Religion					Nach der Verehelichung			
	Slawen	Walachen	Ungarn	Teutschen	Sonst	Katholiken	Gr[iechisch] untre	Gr[iechisch] n[icht] untre	Akkatholische	Juden	Vereheligte		Ledige und Vervittwete	
											Mann[lliche]	Weib[lliche]	Mann[lliche]	Weib[lliche]
Teutschb [anater] R[e]g[imen]t	57.021	27.857	2.579	9.390	1.252	11.450	3	80.225	6.421	.	21.694	21.707	28.196	26.502
Wallach[iisch] ill [ynisches] R[e]g[imen]t	20.684	63.310	52	929	568	1.723	18	83.680	81	41	18.678	18.680	24.208	23.976
Summe der R[e]g[imen]ter	77.705	91.167	2.631	10.319	1.820	13.173	21	163.905	6.502	41	40.372	40.388	52.404	50.478
Pancsova	5.939	521	20	1.766	29	1.911	3	6.314	11	36	1.637	1.750	2.411	2.477
Weisskirchen	1.425	551	11	2.718	65	2.760	.	1.940	5	65	889	887	1.516	1.478
Summe der Com [unitäten]	7.364	1.072	31	4.484	94	4.671	3	8.254	16	101	2.526	2.627	3.929	3.955
Total-Summe [von 1819]	85.069	92.239	2.662	14.803	1.914	17.844	24	172.159	6.518	142	42.898	43.025	56.331	54.433
Totalsumme v[on] 1818	82.372	89.600	2.709	14.602	1.755	17.945	38	166.666	6.233	156	41.943	42.056	54.389	52.650
Vernehrunge	2.697	2.639	.	201	159	.	.	5.493	285	.	955	969	1.942	1.783
Verminderung	.	.	47	.	.	101	14	.	.	14	.	.	.	.

наставак табеле са претходне стране

Nach Stand und Beschäftigung											
Vom Gewerbe lebende											
Bezirke	Fabrikanten	Handelsleute u[nd] Kramer	Künstler und Handwerker	Gesellen, Ladendiener u[nd] Lehrjungen	Wirth	Weinhauer	Ackersleute	Tagelöhner u[nd] Fahrlente	Knechte		Vom sonst
									Einheimische	Auswärtige	
Teutschb[au] anater] R[e]g[imen]t	.	184	648	76	46	5	9.115	841	696	769	116
Wallach[isch] ill [yrisches] R[e]g[imen]t	.	122	354	68	13	1	10.230	397	19	174	71
Summe der R[e]g[imen]ter	.	306	1.002	144	59	6	19.345	1.238	715	943	187
Pancsova	3	138	301	201	39	47	481	275	67	150	57
Weisskirchen	1	66	867	198	21	70	256	152	16	4	27
Summe der Com [unitäten]	4	204	568	399	60	117	737	427	83	154	84
Total-Summe [von 1819]	4	510	1.570	543	119	123	20.082	2.665	798	1.097	271
Totalsumme v[on] 1818	2	537	1.529	639	120	123	19.868	1.557	793	1.100	315
Vermehrung	2	.	41	4	.	.	214	108	5	.	.
Verminderung	.	27	.	.	1	.	.	.	.	.	3

Nino DELIĆ

THE CENSUS OF THE BANAT MILITARY FRONTIER 1819.

Summary

The Austrian state archives in Vienna, keep a huge number of historical sources concerning the territories of the former Military Frontier. One of it, The Census of the Banat Military frontier for the year 1819, provides important information about demographic and economic structures for the frontier as a whole and for minor administrative units as well. Summary data for the whole Banat frontier for the year 1818 are included too. According to available data, the entire Banat frontier had a population of 191.038 (consisting of 166.666 orthodox believers; 82.372 Slavs) in 1818. and 196.687 (172.159 orthodox believers; 85.069 Slavs) in 1819. The estimate number of orthodox Serbs can be determined with 77.000 in 1818 and 80.000 in 1819, which makes 40-41% of the total population. Data about specific land usage, number of livestock, artisans etc. can be used for further scientific research.

Keywords: Census, Demographics, Population, Land, Livestock, Banat frontier, Military frontier, The Habsburg Monarchy, 19th Century.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Радомир Ј. ПОПОВИЋ*

Историјски институт

Београд

**ЦИРКУЛАР ИСПРАВНИЧЕСТВА ШАБАЧКОГ
СРЕСКИМ КАПЕТАНИМА О ПРИКУПЉАЊУ ЂУРЂЕВСКОГ
ПОРЕЗА 1835. ГОДИНЕ****

Апстракт: Предочени документ показује како је у Србији спровођена наредба кнеза Милоша од 3/15. јула 1835. о прикупљању пореза за Ђурђевско полугође 1835. године. Уместо разних и бројних пореских давања којима је српски сељак био оптерећен према турским феудалцима и турској држави, те обавезе је од Хатишерифа 1833. преузела српска држава, а од половине 1835. пореска давања сведена су у јединствену годишњу пореску суму од шест талира. Увођење новог пореског система 1835. представљао је коначан раскид са остацима турског феудализма у Србији и у историографији се узима као крај Српске револуције.

Кључне речи: порески систем, Ђурђевски порез 1835, Србија, феудализам.

У Међуопштинском историјском архиву у Шапцу, фонд Суда окружија шабачког, налази се концепт писма које је Исправничество окружија шабачког упутило 10/22. јула 1835. године среским капетанима у Шабачком окружију у вези прикупљања Ђурђевског пореза за 1835. годину.¹ Наведени документ показује како је на терену спровођена наредба кнеза Милоша Н° 2347 од 3/15. јула 1835. године којом је

* radomir.popovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ Међуопштински историјски архив у Шапцу (МИАШ), Суд окружија шабачког (СОШ), 2264/1835.

званично уведен нови порески систем у Кнежевини Србији. У историографији се сматра да је раскидање с феудалним наметима, којима је до тада био изложен српски сељак, представљало завршетак Српске револуције.² Наиме, једна од одлука Сретењске скупштине из фебруара 1835. године односила се на увођење обједињеног и умереног пореза, уместо бројних „дација” које је српски сељак до тада плаћао. Феудалне обавезе које су остале на снази до Ђурђевског полугођа 1835. године делиле су се у три групе: према спахијама (десетак од усева, спахијска главница, порез на казан, воденицу, жир, сено, свиње, вино, кошнице), према турској држави – од 1833. године те обавезе је преузела српска држава – (харац, султанска главница и чибук) и на крају обавезе према српској држави (лични порез, свештенички порез, димница, народни прирез...). На Сретењској скупштини одлучено је да се сва та финансијска и натурална давања сједине у јединствену пореску обавезу од укупно шест талира (шездесет гроша или два и по златна дуката), која би се плаћала по три талира, једном о Ђурђевдану, други пут о Митровдану и коју су плаћали мушкарци старији од двадесет година.³

Кнез Милош је у циркулару од 3/15. јула 1835. године окружним исправничествима у Србији прописао поступак прикупљања Ђурђевског пореза. Пошто је тај циркулар сачуван у концепту за сва исправничества, у прилогу овог рада доносимо препис те кнежеве наредбе Исправничеству окружија шабачког, јер је у њему наведен укупан број пореских глава у Окружију шабачком и сума у талирима коју је на име Ђурђевског пореза 1835. године Исправничество у Шапцу требало да преда државној каси.⁴ Број пореских глава за Ђурђевско полугође одређен је на основу пописа становништва и имовине у Србији који је спроведен у лето 1834. године. Извод из тих спискова за сваки срез послат је из Крагујевца окружном исправничеству, које их је прослеђивало сваком среском капетану понаособ, а капетани сеоским кметовима. Дакле, крајња инстанца у расподели пореза били су сеоски кметови који су према послатом списку били обавезни да прикупе порез,

² Р. Љушић, *Тумачења српске револуције у историографији 19. и 20. века*, Београд 1992, 105.

³ Исти, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 1986, 66–67.

⁴ Исто; Л. Цвијетић, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 13 (1984) 9–118. Циркулар кнеза Милоша од 3/15. јула 1835. године налази се у Архиву Србије, фонд Кнежеве канцеларије (даље: КК), XXV–130. Некритички приређен препис циркуларног писма објавио је Б. Перуничкић, *Крушевац у једном веку 1815–1915*, Крушевац 1971, 177–179.

а при томе су сходно кнежевој наредби пореске обвезнике према имућности разврставали у три класе.⁵

Да је Ђуревски порез за 1835. годину неочекивано лако прикупљен у Окружију шабачком сведочи извештај Лазара Теодоровића, команданта Дринско-савске команде, од 10/22. септембра 1835. године у коме је обавестио Јеврема Обреновића, заступника кнеза Милоша, који је у то време боравио у Цариграду, да се „мирија ... по новој системи... врло лако покупила, како им је [порезницима] и самим зачудо, чему се нису надали”.⁶

Документ је писан предвуковском азбуком и има десет листова. Текст је транскрибован на савремену ортографију и прилагођен је важећем правопису писања великих и малих слова, одвојеног и састављеног писања речи. Мање познате речи и објашњења дата су у напоменама, док су наше интревенције у изворном тексту и разрешења скраћеница означени угластим заградама.

* * *

Н° 611 Благородној г[осподи] капетанима Окружија шабачког

Његова светлост премилостиви господар и књаз наш бринући се даноноћно о срећи народној и истражујући средства и начина којима би народу прилику дао не само да се помогне и стечено имање своје мирно ужива, већ да и о мањем данку прође који је дужан Правитељству давати, одредио је, као што вам је познато, да се све струке дојакошњег данка у

⁵ „Систем убирања пореза прихваћен 1835. године представљао је компромисно решење; он није у потпуности усвојио принцип разрезавања пореза ни према пореским лицима ни према иметку. Колико ће се пореза сакупити у једном селу, зависило је од броја пореских лица, а не од имовног стања његових житеља. Сеоски кмет је морао сакупити прописану пореску квоту која се одређивала према броју пореских лица, а до ње је долазио режући порез према имовном стању сељака, при чему је често било неправди. Оваквим начином убирања пореза само је донекле растерећен најсиромашнији слој пореских обвезника, док богатији нису били задужени порезом пропорционално иметку” (Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 68–69).

⁶ Архив Србије, КК XXXVII–1179, микрофилм ролна бр. 102.

једно слију: да десетак и све остале дације⁷ престану, да и димнице⁸ више не буде коју је народ дојако архијерејима плаћао, а да место свега тога један данак буде, који да се, као и дојако, сваке године по двапут о Ђурђеву и о Митрову дне свагда по три талира, рачунајући с главе на главу, од народа купи и азни⁹ државној донесе.

У смотренију начина како ће се тај данак покупити, шиљемо вам по височајшем налогу Његове светлости, премилостивог господара и књаза нашега од 3. т[екућег] м[есеца] Н° 2347¹⁰ овде приложени списак у којем је назначено колико села, кућа и порески глава у подручној вам капетанији има. По овом списку даћете свакоме селу понаособ написмено у коме назначите колико у селу кућа и порески глава има, и кажите народу да сами међу собом по кудрету¹¹ на три класе данак тако порежу како ће им једно на друго по три талира на главу доћи. Да при одређивању који у коју класу спада, правду и совјетност набљудавају¹² и да у смотренију томе имају призреније на величину милћа¹³ и мала¹⁴ свакога данак давајућега Србина и, према томе, да се и поделе на класе.

Колико ће која класа морати пореза дати то такођер свакоме селу кажите да само одреди, према величини суме коју му покупити и према броју глава и земље, коју му порезати ваља. Ако би се у разрезивању пореза каков инат или несогласије породило дужно ће бити село одма јавити вам узорак.

Под иситим Н° 611 издат је налог за овогодишњу Ђурђевску порезу и кметовима шабачким.¹⁵

Списак кућа и порески глава у Шапцу вароши који је по налогу Његове светлости, премилостивога господара и књаза нашега, од 3. т[екућег] м[есеца] Н° 2347 кметовима шабачким шаље да се по броју

⁷ Порез, данак, дажбина.

⁸ Диминица или бир је дажбина која се плаћала свештеницима и епископима и узимала се од сваке куће.

⁹ Азна или хазна-каса, ризница, благајна.

¹⁰ Видети: Прилог 1.

¹¹ Имовина, имање.

¹² Испуњавају.

¹³ Милћ или милџак-имовина, земљишни посед.

¹⁴ Овде: покретна имовина, стока.

¹⁵ Списак пореских глава у вароши Шабац за митровско полугође 1835. године у: Виолета Нешковић, *Тештер пореских глава у вароши Шабац, порез митровскиј*, Музеум, Годишњак Народног музеја у Шапцу 4 (2003) 245–272. Тада су у Шапцу уписане 493 куће и 421 пореска глава.

порески глава овогодишња Ђурђевска пореза рачунајући три талира с главе на главу покупи и Исправничеству овдашњему донесе и преда. Пореза примиће се у парама цесарским, а разрезати треба по кудрету. При томе препоручује се се да се у разрезивању пореза набљудава правда и совјетност.

[Дописано]: Варош Шабац има кућа 444, порески глава 425.

У Шапцу 10. јулија [1]835.

Исправник Стеван Магазиновић¹⁶

¹⁶ Стеван Магазиновић (Шабац, 1804 – Београд, 1874) основну школу учио је у Руми где му је породица избегла у време слома Првог српског устанка. Од 1823. је писар Магистрата у Шапцу. Дужност председника окружног суда (исправничества) у Шапцу обављао је од 1835. до 1841. године. Био је председник суда Рудничког окружија и члан Апелационог и Врховног суда. Председник владе и министар иностраних дела је од 1858. до 1859, када је пензионисан.

*Списак села кућа и порески глава Капетаније мачванске
у Окружију шабачком*

	Наименованије села	Число	
		Кућа	Порески глава
1.	Село Салаш Липолишки ¹⁷	37	35
2.	[Село] Слепчевић	75	75
3.	[Село] Бела Река	51	56
4.	[Село] Липолист	131	160
5.	[Село] Чокешина	58	49
6.	[Село] Петковица	73	71
7.	[Село] Ново Село	72	75
8.	[Село] Лешница	30	39
9.	[Село] Ада Засека	11	7
10.	[Село] Прњавор	141	164
11.	[Село] Скрађани	39	36
12.	[Село] Змињак	89	89
13.	[Село] Петловача	87	93
14.	[Село] Рибари	98	119
15.	[Село] Салаш Црнобраски	77	88
16.	[Село] Клење	160	189
17.	[Село] Бадовинци	264	293
18.	[Село] Совљак	41	49
19.	[Село] Глоговац	76	82
20.	[Село] Баново Поље	80	85
21.	[Село] Црна Бара	163	180
22.	[Село] Богатић	214	253
23.	[Село] Дубље	148	185
24.	[Село] Белотић	78	86
25.	[Село] Метковић	61	75
26.	[Село] Митровица	37	27
27.	[Село] Засавица	104	100
28.	[Село] Равње	84	72
29.	[Село] Ноћај	104	100
30.	[Село] Раденковић	42	40
31.	[Село] Салаш Ноћајски	78	89
32.	[Село] Глушци	151	183
33.	[Село] Шеварице	85	91
34.	[Село] Узвеће	74	74
35.	[Село] Дреновац	123	116
36.	[Село] Причиновић	81	91
37.	[Село] Табановић	74	77
38.	[Село] Штитар	76	69
39.	[Село] Мајур	68	58
	Сума:	3.515	3.820 ¹⁸
	Варош Шабач [сума]	444	425
	Свега:	3.959	4.245

¹⁷ Данас Дуваниште.

¹⁸ У објављеном сумарном попису из 1834. године у Капетанији мачванској било је 3.502 куће и 3.825 пореских глава (Л. Цвијетић, *нав. дело*, 107).

Списак села кућа и порески глава Капетаније поцерске
у Окружију шабачком

	Наименованије села	Число	
		Кућа	Порески глава
1.	Село Криваја	65	77
2.	[Село] Букор	67	77
3.	[Село] Румска	62	73
4.	[Село] Метлић	92	106
5.	[Село] Накучани	58	69
6.	[Село] Грушић	52	55
7.	[Село] Двориште	33	36
8.	[Село] Десић	32	38
9.	[Село] Волујац	26	24
10.	[Село] Бојић	38	40
11.	[Село] Радовашница	25	22
12.	[Село] Суљковић	59	60
13.	[Село] Метковић	52	57
14.	[Село] Богосавац	62	54
15.	[Село] Маови	45	43
16.	[Село] Мусалини ¹⁹	25	26
17.	[Село] Добрић	92	100
18.	[Село] Синошевић	60	69
19.	[Село] Заблаће	47	53
20.	[Село] Варна	89	107
21.	[Село] Врањска	78	86
	Сума:	1.159	1.272 ²⁰

¹⁹ Јевремовац.

²⁰ У попису из 1834. године у Капетанији поцерској уписано је 1.150 кућа и 1.273 пореске главе (Л. Цвијетић, *нав. дело*, 106).

*Списак села кућа и порески глава Капетаније посавске
у Окружију шабачком*

	Наименованије села	Число	
		Кућа	Порески глава
1.	Село Бељин	46	60
2.	[Село] Дебрц	28	32
3.	[Село] Месарци	33	37
4.	[Село] Ново Село	13	11
5.	[Село] Звезд	29	30
6.	[Село] Прово	87	90
7.	[Село] Суво Село	32	36
8.	[Село] Јазовник	50	67
9.	[Село] Крнић	49	58
10.	[Село] Власаница	37	38
11.	[Село] Јаловик	125	142
12.	[Село] Трбушац	25	28
13.	[Село] Орашац	24	28
14.	[Село] Миокус	26	24
15.	[Село] Предворица	21	18
16.	[Село] Драгојевац	40	42
17.	[Село] Мрђеновац	39	58
18.	[Село] Мишар	42	45
19.	[Село] Јеленча	19	16
20.	[Село] Короман	24	22
21.	[Село] Жабар	40	45
22.	[Село] Врањска	46	42
23.	[Село] Оцино село ²¹	33	29
24.	[Село] Церовац	32	36
25.	[Село] Вучевица	7	9
26.	[Село] Кујавица	29	34
27.	[Село] Ботуњици ²²	13	12
28.	[Село] Скупљен	58	65
29.	[Село] Бобовик	20	22
30.	[Село] Меовине	31	31
31.	[Село] Риђаке	27	23
32.	[Село] Ладимирци ²³	33	41
33.	[Село] Лојанице	41	46
34.	[Село] Вукушић	43	58
35.	[Село] Крнуле	85	98
	Сума:	1.327	1.473 ²⁴

²¹ Поцерски Причиновић.

²² Угашено и расељено село које не постоји већ средином 19. века (*Речник географско-статистични Србије*, саставио Ј. Гавриловић, Београд 1994²).

²³ Владимирци.

²⁴ У објављеном сумарном попису из 1834. године 1.319 кућа и 1.473 пореске главе (Л. Цвијетић, *нав. дело*, 107).

Списак села кућа и порески глава Капетаније тамнавске
у Окружију шабачком

	Наименованије села	Число	
		Кућа	Порески глава
1.	Село Велики Бошњак	82	93
2.	[Село] Брдарица	39	41
3.	[Село] Мали Бошњак	24	27
4.	[Село] Љутице	54	67
5.	[Село] Суботица	42	56
6.	[Село] Бресница	18	23
7.	[Село] Коцељева	63	75
8.	[Село] Свилеова	122	135
9.	[Село] Каменица	50	63
10.	[Село] Козарице	17	18
11.	[Село] Голочело	60	57
12.	[Село] Галовић	24	22
13.	[Село] Црниљево	85	87
14.	[Село] Градојевић	26	34
15.	[Село] Ћуковине	29	27
16.	[Село] Каона	28	32
17.	[Село] Мровска	39	37
18.	[Село] Белотић	43	51
19.	[Село] Пејиновић	22	27
20.	[Село] Муратовац ²⁵	46	50
	Сума:	913	1.022 ²⁶

Прилог 1.

Кнез Милош-Исправничеству Окружија шабачког 3/15. јула 1835. године²⁷

Исправничеству Окружија шабачког!

Бринући су даноноћно о срећи народној и истражујући средства којим би народу прилику дали не само да се помогне и стечено имање своје мирно ужива, већ да и с мањим данком прође, који је дужан Правитељству давати, одредили смо, као што је познато да се све струке дојакошњега

²⁵ Данас Матијевац.

²⁶ У попису из 1834. године 914 кућа и 1.022 пореске главе (Л. Цвијетић, *нав. дело*, 108).

²⁷ МИАШ, СОШ, 610.

данка у једно слију; да десетак и остале све дације престану, које су спаије досад примали, да и димнице више не буде коју је народ дојако архијерејима плаћао, а да место свега тога један данак буде, који да се, као и дојако сваке године по двапут о Ђурђеу и о Митрову дне свагда по три талира рачунајући, с главе на главу, од народа купи и азни државној доноси.

У смотренију начина како ће се тај данак купити, одређујемо да се списци о броју, и именима у свакоме срезу надлежног окружија налазећи се села, о броју у свакоме селу налазећи се кућа и порески глава овде саставе, и свакоме Исправничеству по онолико по колико у коме окружију срезова има, с том препоруком пошљу да и[х] старешинама (капетанима) надлежни срезова на тај конач вруче да они за свако село по томе списку особиту пусулу²⁸ садржавајући број порески глава и суму новца саставе, свакоме селу предаду и народу кажу да сами међу собом по кудрету на три класе данак тако порежу, како ће им, једно на друго, по три талира на главу доћи; да при одређивању који у коју класу спада правду и совјестност набљудавају и да у смотренију томе имају призреније на величину милћа и мала свакога данак давајућега Србина и према томе да се и поделе на класе.

Колико ће која класа морати пореза дати то је, такође, свакоме селу остављено да само одреди према величини суме коју му, покупити, према броју глава и земље коју му порезати, ваља. У догађају ината или несогласија у томе, да се одне к старешини среском (капетану) који ће што право буде пресудити и по томе село данак покупити.

Тим начином покупљени данак предаваће свагда главни сеоски кмет капетану надлежнога среза, а овај пошто од свију села покупи, Исправничеству, а Исправничество државној асни у руке хазначеја²⁹ и узимаће један од другог квиту³⁰, не само о суми новца, већ и о струци пара, какве је ко коме предо, сирјеч,³¹ дал у дукатима, талирима или другим и у каквим новцима.

Кад гођ Исправничество азни данак узашље свагда ће два равногласна списка о струци, о броју пара азни послани саста[в]љати, од који ће један азни уз паре слати, а други писму прилагати, којим ће свагда о истинитом пошиљању пара у азну, Државни совјет извештавати.

Соопштавајући ову наредбу, не пропуштамо четири списка Исправничеству послати да и[х] надлежним среским старешинама преда, и препоручи им да по преднаведеном правилу пусуле селима раздаду,

²⁸ Цедуља.

²⁹ Благајник.

³⁰ Потврда.

³¹ То јест.

овогодишњи Ђурђеовски порез, рачунајући по три талира на главу, у цесарским парама покупе, и Исправничеству донесу, које ће све скупа Казначејству у Крагујевац донети.

По приложеним списцима износи сва сума пара на 8.012 глава 24.036 талира, које би Окружије шабачко Азни државној донети морало. Ваља, дакле, настојавати да се та сума исправно донесе.

Ми, као што је општепознато, у име бога у Цариград полазимо, а сав тај посао налажемо нашему Државному совјету коме ће се исправничества у одсуству нашем свагда и односити кад гођ би имало што питати, или јављати и од њега настављеније³² примати.

Најпосле и то препоручити не пропуштамо да се Народу полза³³ добро протолкује³⁴, која му се укидањем десетка и свију остали спаијски прихода чини, како ће се малим овим, због укидања спаијски прихода нужно учињеним, повишенијем данка бити задовољан.³⁵ Но, ако би се при свем томе испуњењу ове наше наредбе какви препјаствија³⁶ догодило, то нека се надлежне среске старешине претпостављенима им војеним командантима односу који су одређени да свакога у ред доведу који би се год нашим уредбама противио.

Н^о 2347 3. јулија 1835.

у Крагујевцу

Милош Обреновић, Књаз српски
по заповести књажеској Паун Јанковић секретар књажески³⁷

³² Упуство.

³³ Корист.

³⁴ Протумачи.

³⁵ Повећање пореза о којем пише кнез Милош, због укидања обавеза према спахијама, износило је 0,9 гроша. О томе: Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 72, напомена 43.

³⁶ Препрека, сметња.

³⁷ Паун Јанковић Баћа (Михајловац код Смедерева, 1808 – Смедрево, 1865). Школовао се у Србији и Русији. Писар Кнежеве канцеларије постао је 1830, а директор те канцеларије је од 1839. Као присталица уставобранитеља напустио је Србију у јесен 1840. Министар правде и просвете је од 1842. до 1847. и министар финансија 1848–1857. Учествовао је у Тенкиној завери 1857. Последње године живота провео је као пензионер у Смедереву.

Radomir J. POPOVIĆ

**NOTICE FROM THE DISTRICT COURT OF SABAC TO THE
DISTRICT CHIEFS CONCERNING COLLECTION OF THE
“ĐURĐEVSKI POREZ” (SPRING TAX) IN 1835.**

In the inter-municipal historical archive in Sabac, fund of the Sabac District Court, there is the concept of the letter which the ‘Ispravnačenstvo’ (district court) of the Sabac district sent on 10/22 July 1835 to the administrative district chiefs in the Sabac district referring to collecting the Đurđevski tax (spring tax) for 1835. This document shows how the order of Prince Milos N° 2347 of 3/15th July 1835 was conducted in the field by which a new tax system was introduced in the Principality of Serbia. In the historiography this event is considered the completion of Serbian revolution. The order of Prince Milos from 3/15 July 1835 was the enforcement of the decision of the Sretenje Assembly in February 1835, by which the introduction of a unified and moderate tax was required and the procedure for collecting the spring tax prescribed. Number of taxpayers for the half-year of 1835 was determined on the basis of population and housing census in Serbia, which was conducted in the summer of 1834. Statement from the lists for each district was sent from Kragujevac to the district court in Sabac; the court forwarded them to each individual district chief and the chiefs to village judges. The number of houses and taxpayers in the Sabac district for the half-year of 1835 somewhat differed from the number of houses in the summary statement of the census of 1834.

Keywords: tax system, “đurđevski porez “(spring tax), 1835, Serbia, feudalism.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Славиша НЕДЕЉКОВИЋ*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

СВЕДОЧЕЊЕ ХАЈДУКА РИСТЕ ИЛИЈИЋА О ПОБУНИ СРБА У НИШКОМ ПАШАЛУКУ 1841. ГОДИНЕ**

Апстракт: У пролеће 1841. године избио је велики народни устанак у нишко-лесковачком крају и у суседним пределима данашње западне Бугарске и јужне Србије. И поред тога што је устанак започео силовито и обухватио велику територију, он је трајао свега десетак дана. Побуна Срба у Нишком пашалуку изазвала је велику узнемиреност код турских власти. Не желећи да се побуна прошири и на остале старо-србијанске пашалуке, Турци су брзо мобилисали своје снаге, из више праваца напали српске устанике и угушили побуну. Иако је Нишка буна трајала кратко, она је по много чему, а нарочито по својим последицама представљала прекретницу за ослободилачки покрет Срба у историјској Старој Србији. Један од активних учесника у побуни Срба у Нишком пашалуку био је и Риста Илијић.

Кључне речи: Нишки пашалук, Риста Илијић, Срби, Кнежевина Србија, сукоби, турска војска, устанак.

Период од 1821. до 1840. године показао је да турске власти упркос прокламованим реформама, немају намеру да поправе положај хришћанског становништва у европском делу Турске. Због тога је српски народ у северном делу Старе Србије спас од зулума, самовоље и

* ned.slavisa@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр. 177014).

експлоатације видео у подизању великог ослободилачког устанка. Почетком јула 1840. године, међу Србима у Нишком пашалуку почели су да се кују планови о организовању оружане побуне против Турака. Главни иницијатор био је свештеник Ђорђе Јанковић из Пољанице. Решен да подигне Србе на оружје, Јанковић је створио устаничку организацију која је за свега неколико недеља обухватила бројна села Нишке, Лесковачке и Прокупачке нахије. Број српских завереника износио је неколико хиљада људи. Почетком октобра, Ђорђе Јанковић је прешао у Србију где је почео да ради на организовању Срба досељених из Турске.¹ Том приликом, Јанковић је ступио у контакт и са трговцем Ристом Илијићем, родом из Ћустендила. Илијић је дошао у Србију 1837. године, када је након слома Белогрвичког (1836) и Берковачког устанка (1836/37) дошло до појачане миграције становништва западне Бугарске у Србију. Након доласка у Србију, Риста се неко време бавио механским пословима, а затим се настанио у Алексинцу. Како је добро познавао путеве и прилике у западној Бугарској, био је ангажован као водич српских трговачких каравана, а потом је и сам почео да се бави трговачким пословима.²

Радећи на припреми устанка, Ђорђе Јанковић је најбоље сараднике нашао у Милоју Јовановићу, трговцу из Каменице и Станку Атанасковићу Бојацији, трговцу из Власотинца. Како је време одмицало, Јовановић и Атанасковић постали су носиоци припрема за подизање народа на устанак – први у нишком, други у лесковачком крају.³ Активно укључен у завереничке активности Срба из Турске, Илијић је ступио у везу са Јовановићем и пружио му је драгоцену помоћ приликом сакупљања новца за куповину оружја, муниције и војне опреме, неопходне за предстојеће сукобе са Турцима. Прикупљање новца трајало је од јануара до марта 1841. године и том приликом сакупљена је сума од 855.000 гроша.⁴ Велики

¹ В. Стојанчевић, *Устанак 1841. у Југоисточној Србији*, Лесковац 1991, 18–20; Б. Перуничкић, *Алексинац и околина*, Београд 1978, 450–452; С. Недељковић, *Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године*, Зборник радова, Устаници и побуне Срба у Турској у XIX веку, Ниш 2011, 17–18.

² Архив Србије (даље: АС), Министарство унутрашњих дела, Полицијно одељење (даље: МУД-П), 1841, ф VI, р No 66, К No 169, начелник Алексиначког округа мајор Петар Радојковић – Попечитељству внатрених дела, Алексинац 30. мај. 1841. (Сви датуми у напоменама су по старом календару. С. Н.)

³ В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Београд 1971, 149–150; *Историја српског народа*, 5-1, Београд 1994, 242–243 (В. Стојанчевић).

⁴ С. Недељковић, *нав. дело*, 18; С. Андрејевић, *Нишке буне, ослободилачки покрети од 1833. до 1842. године*, Ниш 2003, 70–71.

народни устанак Срба у нишко-лесковачком крају и у суседним областима данашње западне Бугарске и јужне Србије (Нишка буна), избио је 5. априла 1841. године (на Томину недељу). Устанак је проглашен на народном збору у Горњем Матејевцу (доње Понишавље) на коме је присуствовало око 150 народних представника. За вођу устанка био је изабран народни првак Милоје Јовановић. Устанак је захватио широк простор од српске границе до Грделичке клисуре и од северних врањских села до пиротске Лужнице, Високог и Власине, а делимично је обухватио и сеоско становништво Берковачке, Белограчичке, Кулске и Ломпаланачке казе Видинског санџака. По неким сведочењима, овај устанак захватио је и поједина српска села Кумановске нахије Скопског санџака.⁵ Устанак је избио изненада и поред велике територије обухватио је и бројно становништво, чији се број процењивао на преко сто хиљада душа. Нишка буна, за собом је оставила бројне политичке и економске последице, а због начина на који је била угушена, привукла је пажњу великих европских сила.

Стратегијски план српских устаника сводио се на неколико циљева: пресецање веза Нишког пашалука са осталим провинцијама Турског царства; опкољавање нишке тврђаве и елиминисање турских караула на граници и војних посада размештених у унутрашњости пашалука. Устанак Срба у Нишком пашалуку започео је силовито. Устаничке снаге биле су бројне, и процењивале су се од 18.000 до 20.000 бораца.⁶ Међутим, иако бројне, српске устаничке снаге биле су слабо наоружане и војнички неприпремљене. Пушку је имао тек сваки десети српски устаник, а било какво друго оружје тек сваки десети српски борац. То значи да је 80–90% српских устаника било наоружано вилама, косама, секирама и срповима. У предстојећем судару са бројним и добро наоружаним турско-арбанашким одредима, потпомогнутим артиљеријом, српски устаници нису имали никакве шансе.⁷

Побуна Срба у Нишком пашалуку изазвала је велику узнемиреност код турских власти. Не желећи да се побуна прошири и на остале

⁵ *Историја српског народа*, 5-1, 243; Б. Перуничкић, *нав. дело*, 584–585.

⁶ В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, 156; С. Андрејевић, *нав. дело*, 73; В. Стојанчевић, *Значај устанка 1841. за ослободилачки покрет Срба у Турској*, *Лесковачки зборник* 32 (1992) 78–80.

⁷ Б. Андрејевић, *Записи о Нишкој буни 1841. године и другим покретима против Турака на маргинама црквене књиге Пентикостар*, *Лесковачки зборник* 28 (1988) 253–255; С. Недељковић, *нав. дело*, 22.

старо-србијанске пашалукe, Турци су врло брзо мобилисали своје снаге и из више праваца кренули на устанике. Први напади на српске устанике десили су се у Прокупачкој и Врањској нахији, а затим у Лесковачкој. Српски устанички одреди у Пољаници и Топлици нашли су се на удару прокупачких и врањских Турака, и арбанашког башибозлука из Куршумлије и Голака. Српски устаници су пружили жесток отпор, али су били поражени. Лесковачка и Пиротска нахија су биле враћене под турску власт, а пут за Ниш деблокиран. У заузетим српским селима, Турци и Арбанаси су завели велики терор, убијали су, пљачкали и палили на сваком кораку.⁸ После сламања устаничких снага у Лесковачкој нахији, турска војска је кренула у правцу Ниша. До главног судара српских устаника и турске војске дошло је 12. априла код Каменице. У жестоком једночасовном боју, српски устаници нису могли да издрже јаку артиљеријску и пешадијску ватру турске војске, па су се у нeredу повукли. Видевши да су Турци надвладали, Милоје Јовановић се са групом најодважнијих сарадника повукао у Каменичку кулу, одакле је наставио да пружа отпор. Када је Турцима постало јасно да без великих жртава неће моћи да освоје кулу, довели су топове и после 24-часовног бомбардовања сломили отпор српских устаника.⁹ Пораз српских устаника код Каменице и погибија Милоја Јовановића означили су слом Нишке буне.

У догађајима око Нишке буне, Риста Илијић имао је активног учешћа. Чим је избио устанак, Риста је ступио у контакт са Милојем Јовановићем, који му је поверио команду над одредом од 700 људи. Том приликом Илијић је положио заклетву „да ће се часно борити против Турака и да народ неће оставити и изневерити“.¹⁰ Илијићеви устаници борили су се срчано и храбро. На самом почетку буне, успели да на Кутинској реци поразе одред нишког Ћерим-бега, а затим су у боју код Бреснице одбили јаке нападе прокупачких Арбанаса, наневши им

⁸ АС, Министарство иностраних дела, Инострано одељење (даље: МИД-И), 1841, ф III, р No 9, С No 909, окружно начелство у Алексинцу – Попечитељству иностраних дела, Алексинац 5. јули 1841; АС, Збирка Мите Петровића, бр. 8003, П. No 656, Попечитељство иностарних дела – Попечитељству внутерних дела, Београд 7. мај 1841; АС, МУД-П, 1841, ф VIII, р No 182, окружно начелство у Алексинцу – Попечитељству внутерних дела, Алексинац 17. јули 1841.

⁹ В. Стојанчевић, *Устанак 1841. године у Југоисточној Србији*, 32; *Историја српског народа*, 5-1, 245–246.

¹⁰ АС, МУД-П, 1841, ф VI, р No 66, К No 169, начелник Алексиначког округа мајор Петар Радојковић – Попечитељству внутерних дела, Алексинац 30. мај 1841.

значајне губитке.¹¹ После слома устаничке војске код Каменице, Риста Илијић је распустио свој одред и са једном четом од 70 људи се повукао у правцу Корвин града, изнад села Малошишта. Иако је терен око Корвин града због неприступачних шума био добар за одбрану, Риста је због бројних турских одреда био приморан да крене ка обронцима Јастерпца. У селу Сечаници, Риста је направио војни логор из кога је вршио препаде на Турке и Арбанасе. У тим нападима, Ристини хајдуци су били веома успешни и за кратко време су успели да нанесу значајне губитке арбанашко-турским одредима.¹²

После слома Нишке буне, на простору између Ниша и Прокупља још увек су се налазиле значајне устаничке снаге. Један део побуњеника који још увек није пребегао у Србију крстарио је по планинама и шумама и сукобљавао се са потерним одељењима турске војске. Желећи да искористи чињеницу да је после сламања устанка, на подручју пашалука заостао знатан број устаника и њихових вођа, Риста Илијић је донео одлуку да поново подигне Србе на оружје. Мада је народ у маси остао без оружја, мржња на Турке била је веома велика, тако да се устаничко расположење није много изгубило у народу. Како су бројна српска села још увек била ван контроле турских власти, Илијић је сматрао да ће релативно лако окупити заостале устанике и подићи нову буну.¹³ Међутим, упркос жељи Ристе Илијића, изгледи за успех били су равни нули. Желећи да што пре ликвидира последице Нишке буне, Порта је у Ниш послала јаке одреде турске војске, чија се снага процењивала на око 30.000 војника.¹⁴

¹¹ Исто, ф VIII, р No 27, П бр. 18, Начелство Алексиначког округа – Попечитељству внутрених дела, Алескинац 21. април 1841.

¹² Исто, ф VIII, р No 42, помоћник начелника Алексиначког округа Василије Димитријевић – Попечитељству внутрених дела, Алесинац 19. април 1841; Исто, ф III, р No 120, начелник Крушевачког округа Петар Лазаревић – представнику књажевског Попечитељства иностраних дела пуковнику Ђорђу Протићу, П No 219, Крушевац 28. април 1841; Исто, ф VIII, р No 92, П бр. 944, начелник Крушевачког округа пуковник Петар Лазаревић – Попечитељству внутрених дела, Крушевац 8. јули 1841.

¹³ Исто, ф VI, р No 66, К No 169, начелник Алексиначког округа Петар Радојковић – Попечитељству внутрених дела, Алесинац 30. мај 1841.

¹⁴ Исто, ф VIII, р No 29, П No 1624, начелство Крагујевачког округа – члановима Државног Савета; Исто, ф VIII, р No 49, П No 113, члан Савета пуковник Милета Радојковић – високославном књажевству Србије, попечитељству внутрених дела, Алесинац 10. мај 1841; Исто, ф VIII, р No 85, П No 2526, П No 2527, Попечитељство внутрених дела – књазу Михаилу М. Обреновићу, Београд 12. јуни 1841.

Идеја о подизању новог устанка није наишла на одобравање код српских власти, које су желеле смиривање ситуације у Нишком пашалуку. Због тога су представници пограничних српских власти више пута упозоравали Илијића да престане са нападима, распусти чету и врати се у Србију.¹⁵ Када је до српских власти дошла информација да Илијић предузима репресивне мере против сељка који не желе да му се придруже, дошло је до реакције власти.¹⁶ По наређењу члана Државног Савета, пуковника Милете Радојковића, из Србије је у турску страну била послата група људи, која је ухватила Ристу Илијића и везаног га превела на српску територију. По доласку у Србију, Илијић је окован и послат на саслушање у Алексинац.¹⁷ Плашећи са репресивних мера српских власти, Илијић је у току саслушања покушао да минимизира своју улогу у дешавањима пре и после Нишке буне. Вероватно је сматрао да ће та измењена верзија догађаја бити повољнија за његову даљу судбину. У прилогу достављамо извештај са саслушања Ристе Илијића. Документ се налази у Архиву Србије, МУД-П, 1841, ф VI, р No 66. Рукопис је приређен тако што је спроведена транскрипција из предвуковске на савремену ортографију, према важећем правопису. Скраћенице су разрешене угластим заградама.

* * *

Испит

Над Ристом Илијићем из Ћустендила у Турској, који [је] овде већ две године дана у Алексинцу бавио се и трговине ради на ону страну прешао, и са побунивши се хришћанима против Турака подигао; а доцније пошто су исти од Турака побеђени, [се] [са] неким Стрелићем¹⁸ удружио, где [се] непрестано око нашег пограничног плота, убијајући Турке по друмовима,

¹⁵ Исто, ф VI, р No 66, П No 2123, Државни Савет – члану Савета пуковнику Милети Радојковићу, Београд 20. мај 1841.

¹⁶ Исто, К П No 4161, члан Савета пуковник Милета Радојковић – члановима Државног Савета, Попечитељствунутрених дела, 17. јуни 1841.

¹⁷ Исто, К No 169, начелник Алексиначког округа мајор Петар Радојковић – Попечитељствунутрених дела, Алексинац 30. мај 1841.

¹⁸ Стеван Стрелић Цека, родом из села Јасике у округу Крушевачком. Активно је учествовао у Нишком устанку 1841. године. После гушења устанка, Стрелић је сакупио хајдучку чету која је 1841/42. године дејствовала у северним деловима Нишког пашалука.

чинећи трговцима и ондашњим сељанима насиља и пустошења налазио; по налогу Високославног Попечитељства внатрених дела од 23. тек. м. П. No 2123. при Начелству Окружја Алексиначког и привременом команданту пограничне три линије, т. ј. Алексиначке, Гургусовачке и Крушевачке мајору кавалиру Петру Радојковићу под данашњим [даном] учињен.

Питање 1-во

Како ти је име и презиме ? одакле си родом? колико си година стар? јеси ли ожењен и ако си, колико деце имаш? којег си стања или заната и зашто си [код] мене овде доведен?

Одговор

Име ми је Риста Илијић, родом [сам] из Ћустендила¹⁹ у Турској. Стар сам од 40. до 42. године. Био сам ожењен и [имао] сам једно дете које је с матером заједно умрло, дакле сад сам удовац. Терзија²⁰ [сам]. Доведен сам [пред] вас, зато што сам у бившој побуни у Турској учествовао.

Питање 2

Кажи право кад си у Србију прешао? Зашто? са чим си се овде док ниси опет у Турску прешао занимао? зашто си и каквим послом опет натраг у Турску прешао?

Одговор

Прешао сам у Србију од прилике пре четири године да служим у механи. Занимао сам се калаузлуком.²¹ Прошле 1840. године пред Митров дан на 10. дана имао сам вересију у Нишу код Мите рабације 700. гроша које сам и примио. Када се ова побуна [народа] догоди и ја сам [се] са осталима учествовања прихватио.

¹⁹ Град у југозападној Бугарској.

²⁰ Кројач.

²¹ Путовођа, онај који показује пут, водич.

Питање 3-ће

Кажи право и по души, јели те ко наговорио да у побуну ступиш и зашто? даље, колико си у побуну учествовао и [реци] све што о томе знаш?

Одговор

По души мојој казујем вам, да ме је неки Милоје Н. из Каменице²² на то подговорио да у побуну ступим. Нисам смео му одказати, да ме не би прогласио за шпијуна и [да ме] не би оковао. Ја сам са друштвом од око 700 људи, којима сам ја поглавар био, [те сам] од Турака, Ђерим бегових момака два коња у Кутинској реци где је пало мртвих и од Турака и од хришћана, а колико не знам, отео, и једног коња дао надзиратељу Састанка Суповачком г. Мити Н. а другог предао писару среза Алексиначког Кузману Недељковићу. После смо три Турчина којима име не знам убили, узели смо од већ побијених Турака коње и пусат.²³ У Крајковцу селу нахије Прокупачке такође смо два Турчина, где је са нама и Стрелић био, а овде смо се са Стерљићем раздвојили, убили. Ови [Турци] своје коње нису имали и зато смо од њих само пусат узели. Из села Билека, такође смо 46 комада стоке [4 вола, 2 краве и 1 кобилу и кусур оваца и коза] отели и надзиратељу Састанка Суповачког предали, а сад чујем да се та стока [код] начелника крушевачког г. Цукића налази. Даље, у селу Палвини побијемо се [са] Турцима, где четворицу ранимо и два чифта²⁴ волова са два хришћанина заробимо. После хришћане пустимо и њима њихова два вола повратимо а турска два вола се и сада код неког Косте Чавке из Ниша, мезилџије²⁵ на капији Србској налазе. Од два Арнаутина близу Топонице отлемо пусат. Тако смо исто и од неког Асана Турчина Нишлије, који је из Алексинца кући својој у Ниш ишао дугу пушку отели. [Код] кога се пак поменути пушка и пусат сад налазе, не знам.

Питање 4

Ристо ти си мени показао да си нашим људима овамо стоку коју си у турској страни отео, предавао. Тако ми сад и то право кажи јеси ли ти шта год од наших људи примио, и ко ти је и кад шта дао и зашто?

²² Мисли се на Милоја Јовановића из Каменице, вођу српских устаника у Нишкој буни.

²³ Оружје.

²⁴ Пар, два комада нечег, дупло.

²⁵ Онај који носи пошту на коњу, поштар, курир.

Одговор

Из ове стране у Турску мени није нико ништа дао; а барута нам је свима неки Милоје Н. из Каменице још пре него смо се подигли дао.

Питање 5

Који су ти именом другари твоји били и одакле су?

Одговор

Из почетка буне били су ми другари, први Илија Цекић, други Ђорђе Поповић, трећи неки Станоје Н., сви из села Лалинца нахије Нишевачке, и четврти неки Качар Станко из Новог Села и Стефан Стрелић из Јасике из Србије, округа Јагодинског и прочи сељаци који су се после [пораза] одма Турцима испредавали.

Питање 6-то

Куда си ти Ристо после отишао кад су се сељаци Турцима испредавали и шта си тамо радио?

Одговор

Кад су нас Турци на Кутинској реци²⁶ разбили, побегнем ја са од прилике 70. људи у планину, од куда се сви окренемо на место које зовемо „Курвин град“, ²⁷ а одавде опет окренемо на пут ка селу Сечаници. Код Лалинца пређемо на чуну малом реку Мораву где се код реченог села Сечанице у планини задржасмо. Видећи да овде због оскудице у храни живети не можемо, поврнемо се пак истим путем натраг, и до села Топонице дођемо. Овде смо се као ајдуци поред друма задржавали.

²⁶ Мисли се на пораз српских устаника у Заплању, код места Еминова Кутина 11/23. априла 1841. године.

²⁷ Корвин-град, средњовековно утврђење изнад села Малошиште. Налази се у близини саобраћајнице Ниш –Лесковац.

Питање 7-мо

Шта сте ту на друму радили, јесте ли кога убили или опљачкали и како сте се хранили?

Одговор

Ја знам само толико да смо три Турчина убили и два Арнаутина опљачкали, које сам и у одговору на питање 3-ће казао. Више не знам. И у овом друштву кад смо поменута три Турчина убили био је с нама и Стрелић. Хранили смо се по воденицама, те лебац набављали а свиње и прасад смо хватали чије било и јели, а ракију и вино пак добијали смо из села: Бели Брег, Миљковца, Дражевца, Трнаве и Мезграје, и ово су нам људи својевољно давали. Одавде смо се опет нас неколико људи у села: Сечаницу, Дудулајци и Бресницу, са намером тамо повратили, да Турке растерујемо ако би дошли села палити и пљачке чинити. По овому, се ја у селу Сечаници разболим и на хан²⁸ на капију српску са дружином заједно дођем, а одавде се друштво моје видећи ме болесног, од мене разиђе. [Потом] ме сељаци из села Дражевца вежу и латову²⁹ карантинском Манојлу предаду, а овај ме у карантин Алексиначки преда.

Питање 8-мо

Шта још Ристо имаш и знаш показати, кажи ми све право и немој ништа затајити?

Одговор

Ништа више казати немам, осим [тога] што сам и ја био при заклетви [присутан] када се Милоје Н. из Каменице заклињао да народ оставити неће. Тако сам се исто и ја заклео да њега (Милоја) оставити нећу и народ изневерити, а овде ме је највише преварило [то] када је Милоје казао да ће четврти или пети дан из Србије њему велика војска у помоћ доћи, само вели да му најпре почнемо работу, и да он има писмо из Крагујевца да ћемо скоро индат³⁰ добити. У разговору упитам ја њега „где ти је Милоје џебана“³¹ на

²⁸ Кућа, свратиште и преноћиште, гостионица.

²⁹ Царински службеник, контролор, стражар.

³⁰ Помоћ (било у новцу, храни, људству, војној опреми и слично).

³¹ Барут и олово, муниција.

које ми је одговорио да је он три товара барута од трговаца неких на Састанку Грамадском купио. Даље, и то нам је Милоје казао, да [су] му ту вест донели неки Стојан Шишко и Голуб Ђорави из Крагујевца (они су родом оба из села Матејевца), које је и мени познато било, да је оних дана Голуб из Крагујевца кући својој у Матејевце дошао. На послетку и то сам у одговору мом на питање треће показао, да смо од убијена три Турчина три коња узели. Од ова три коња ја сам једног неком Мити Јагићу латову карантина Алексиначког на Крупачкој караули за 280. гроша продао, и одмах од њега паре примио, које поделим са дружином мојом и свакоме на тал³² по 20. гроша припадне. Проча два коња моја дружина собом одведе и куда су се ти коњи дели ја ништа не знам.

Питање 9-то

Из казивања твога Ристо види се, да си ти стоку коју си у турској страни отимао и пљачкао сву на ову страну издавао. Зашто си ти то чинио и шта су ти онострански људи дали, или обећали дати, да ми све право и истинито кажеш.

Одговор

Ја сам стоку из турске стране истина у Србији предавао, но с том намером да кад овамо пређем исту испродам и паре за [касније] употребим. За коња ми нико ништа дао или обећао дати није. Ово казивање моје, да је истинито, могу и заклетвом потврдити.

Питање 10-то

Чији је оно коњ био што си га писару г. Кузману дао, где си га отео, знаш ли казати, и где се сад тај коњ налази?

Одговор

Ђерим-бегови слугу из Ниша. Отели смо га на Кутинској реци. Где се сад тај коњ налази не знам, само о њему толико казати знам, да сам га реченом писару да га јаше и чува предао.

³² Део неке целине, удео.

Питање 11-то

Шта ти је дао писар Кузман за коња што си му га дао, или шта ти је обећао дати?

Одговор

Ништа ми дао није и ништа ми обећао није, осим што је поручио [да ће] ми човек неки из Алексинца три чифта опанака донети, које видећи г. начелник окружни Петар Радојковић, онде у онај [дан] десивши се, не допусти да ми их преда но поврну [их] натраг. А коња сам му дао да се послужи с њим, да га јаше и чува и [напоследку] да се исти коњ преда коме припао буде.

Питање 12-то

Где су ти паре [за] које кажеш да си од вересије у Нишу 700 гроша наплатио? које ако си их потрошио нашта си их потрошио? и шта си за њих купио? и колико код [себе имаш] готових пара?

Одговор

Узео сам у Лесковцу од неког Стојана Ђурчије 1.000 ока конопљиног семена, по 23 паре оку, и ово се семе на Састанку Суповачком налази. Готових пара при себи немам ништа.

Питање 13.

Имаш ли шта од одела, као кошуља и осталих хаљина, и где ти је пусат?

Одговор

Ништа више од одела немам осим што је на мени и један дугачки гуњ. Кусур [одела] мог је све је у Нишу код Хаџи Маринка меанџије заостало. Пусат сам обећао дати некоме Грку Николи меанџији у дуг и овај се у рачуну за 600 гроша, те две дуге пушке, 3 комада пиштоља и један јатаган³³ које проценили нисмо, налази при начелству окружја Алексиначког; а овај сам дуг још од лане седећи у меани његовој за храну

³³ Кратак и крив мач, крива сабља, некад главно оружје турских јаничара.

дужан остао, за које сам му још онда и облигацију издао и тако му после процене поменутог пусата не знам још колико ћу дужан остати.

Питање 14-то

Имаш ли Ристо још шта казати, [раз]мисли добро да ниси шта заборавио и све право и истинито кажи?

Одговор

Ништа више казати осим што сам већ казао не знам; а горе исказано, све од речи до речи за истинито да сам говорио признајем.

Примедба

Риста је при испиту показао да у Ћустендилу има своју сопствену кућу, лозу, њиву и ливаду; оца, једног одељеног млађег и ожењеног брата и једну удату сестру; тако исто и од фамилије има од ујака браћу и од тетке сестре које у Софији живе.

Примедба друга

Од Трифуна Ђорђевића друга мог, [који је] са мношћем заједно од сељана Дражевачких везан и у карантин предан, ништа казати друго не знам, осим што се код мене онда трефио када сам ја везан на капији српској у хану с турске стране био, и до онда је са мношћем два дана онде боравио. Од куда је он онде дошао и шта је радио, мени је непознато; а што добро не знам и видео нисам не могу ни говорити, придодавајући исто, да га до онде на капији нигде пре ни видео нисам.

Начелник мајор кавалир
Петар Радојковић
у Алексинцу 30. маја 1841.

Slaviša NEDELJKOVIĆ

TESTIMONY OF HAIDUK RISTA ILIJIĆ
ABOUT SERBIAN REVOLT IN PASHALUK OF NIŠ IN 1841

Summary

In the spring in 1841 broke out a major popular uprising in Niš–Leskovac area and in adjacent areas of present-day Bulgaria and southern Serbia. Despite the uprising broke out suddenly and vigorously, and included not only large territorial expanse, but numerous people, it was quickly and dramatically suppressed. The revolt of the Serbian people in Niš pashaluk was a major threat to the survival of Turkish rule in the Balkans. Therefore, the Turks quickly mobilized their forces and attacked Serbian rebels from several directions. The uprising of the Serbian people in Niš pashaluk left the political, economic and demographic consequences. The way in which it was suppressed attracted the attention of major European powers. Upon completion of the uprising in Niš in 1841, the European powers were seen that the Turkish Empire, as well as state and social organization represented a political and social anachronism, that historical development which no longer able to adapt to new times. Although uprising of Niš was very noticeable in that time, it was mentioned in Serbian historiography relatively weak. Particularly poorly handled figures who led the uprising companies and made a significant contribution to the liberation struggle of the Serbian people in these areas. This approach to the study of revolt of Niš led to the fact that the individual leaders of troops, like Rista Ilijić, were almost completely forgotten and marginalized.

Keywords: Pashaluk of Niš, Rista Ilijić, Serbs, Principality of Serbia, conflicts, turkish army, uprising.

Чланак примљен: 10. 03. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Мирослав М. ПОПОВИЋ*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Библиотека
Београд

ИЗВЕШТАЈ МИНИСТАРСТВА ПРАВДЕ И СТАТИСТИКА СУДСТВА ЗА ПЕРИОД 1844–1847. ГОДИНЕ**

Апстракт: Текст Извештаја Министарства правде од 12/24. јуна 1848. доноси статистичке податке о кривичним делима и парницама при окружним, Апелационом и Врховном суду у периоду 1844–1847. и њихову анализу, закључке у којима се износи који су основни недостаци српског правосудног система, те указује на узроке недостатака и начине на које би се могли отклонити.

Кључне речи: Извештај Министарства правде Државном Савету за период 1844–1847. године (из 1848), статистика, парнице, судови.

Уставом из 1838. основане су три врсте судова: у свакој општини „примирићелни“, у сваком округу по један првостепени и у престоници један апелациони суд. Апелациони суд се искључиво занимао прегледањем и суђењем кривичних дела и парница у којима су донете пресуде пред нижим судовима, против којих је поднета жалба вишој инстанци. Врховни суд основан је 1846. године и првобитно није био касациони суд (тј. суд који би укидао пресуде нижих судова, већ суд трећег степена, са задатком

* miroslav.popovic@f.bg.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр. 177014).

да разматра пресуде нижих судова, које је или враћао нижим судовима или сам преиначавао или одобравао). Касациону власт вршио је кнез.¹

Министарство правде, просвете и црквених дела је 1839. године, по сили Устава, сачинило делокруг својих надлежности и дужности, посебно за правосуђе, а посебно за просвету и црквена дела. Разграничењу и прецизном одређивању надлежности се приступило због нејасних одредби у Уставу (чл. 19, 22 и 57). Наиме, према члану 19 Устава, управљање установама од опште користи било је у надлежности министра унутрашњих дела, а према члану 22 надзирање болница и других установа опште користи спадало је у дужности министра просвете и црквених дела. Истим чланом наложено је министру просвете и црквених дела да у сарадњи са црквеним властима одлучује о свему што се тиче закона, богослужења и Цркве. Насупрот томе, према члану 57 Устава било је предвиђено да духовна власт неограничено управља Црквом и њеним законима, уколико то не би задирало у послове Министарства, у циљу очувања достојанства митрополита и епископа.²

Дужности Министарства правде проистичале су из Устава. Према члану 21 Устава из 1838, Министарство је надгледало редовно извршавање пресуда и суђења кривичних дела за које је била предвиђена смртна казна. Бранило је независност судства, судска звања и правила, примало и решавало тужбе против судија, који нису исправно вршили дужност и одбијали да примају парнице у којима је требало да суде. Установљавало је судове и предлагало способна лица за вршење судијске дужности, након провере њихове способности. Сви судови су били дужни да Министарству правде подносе списак свих пресуда које су изречене при истима у току последња три месеца, а Министарство правде је подносило спискове Савету на разматрање. Такође, према чл. 3 Устава, Министарство правде је требало да предлаже помиловање криваца од казни које су им судови досудили. Према члану 27, негов задатак био је да штити личност и имовину грађана Србије, да ниједно лице не буде без суђења лишено грађанских права или изложено казни.³

¹ Р. Љушић, *Законодавни рад Првог намесништва (1839–1840)*, Историјски гласник 1–2 (1981) 118–119; Д. Јанковић, *Историја државе и права Србије у 19. веку*, Београд 1955, 82–83.

² Министар правосуђа и просвете, генерал мајор Стефан Стефановић и начелник одељења Министарства просвете Димитрије Исаиловић кнезу Милошу, 24. 03/05. 04. 1839, Архив Србије (=АС), Државни савет (=ДС), 1839, 130.

³ *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903*, Београд 1988, 70, 72–73.

Према „Кругу дејателности Попечитељства правосудија”, Министарство се морало постарати да се у најскорије време сачине и издају грађански и кривични закони и законици о грађанском и кривичном судском поступку. Било је дужно да тумачи законе, да судије и парничари не би имали повода да их користе на начин који је њима одговарао. Тумачење закона које је формулисало Министарство правде, морао је да потврди Савет. Судским властима Министарство је прописивало њихове надлежности, пошто је ове прописе претходно одобрио Савет, и контролисало да се надлежности не прекораче. Оно је решавало, по постојећим законима, парнице између судских и других власти. Његова је дужност била да предлаже Савету, по потреби, побољшања грађанских и кривичних законика и законика о грађанском и судском поступку. Министарству правде били су потчињени сви земаљски судови, па тиме и запослени у судству. Није се смело мешати у законом предвиђена права и слободе чиновника који су радили у правосуђу. Такође, подносило је Савету на одобрење особље које је улазило у састав канцеларије Министарства правде, које се састојало од начелника бироа, секретара, столоначелника, протоколисте, регистратора и архивара, једног преписчика и канцеларијског служитеља. У извршењу наредби које је одобрио Савет, Министарство правде било је сасвим независно од других министарстава.⁴

Окружни суд био је под непосредном управом Министарства правде. Предвиђено је да суд свака три месеца подноси Министарству правде списак свих вођених кривичних дела и грађанских парница.⁵ Касније је предвиђено да сваки суд подноси списак једном годишње, а уз њега су подношени годишњи рачуни.⁶ Разлог за покретање ове делатности је вероватно потреба Министарства правде за статистичким подацима, који су улазили у састав његових годишњих извештаја, а подносили се Државном савету. Ови извештаји представљају важан извор за историју правосуђа читаве Кнежевине.⁷

⁴ „Круг дејателности Попечитељства правосудија са изложенијем дужности истога“, ДС, 1839, 130.

⁵ *Зборник закона и уредаба Кнежевине Србије*, I, Београд 1840, 182–196.

⁶ Р. Љушић, *Законодавни рад Првог намесништва (1839–1840)*, 121; АС, Министарство иностраних дела. Внутрено одељење (=МИД-В), 1840, V, 36.

⁷ Први познати сачувани такав извештај је Извод рада Попечитељства правосуђа за 1844. и 1845. годину, АС, ДС, 1846, 458.

Текст Извештаја писан је предвуковском азбуком, те је спроведена транскрипција текста према уобичајеним правилима⁸, задржана је оригинална интерпункција, уједначено је писање великих и малих слова, састављено и раздвојено писање речи. Разрешене су скраћенице у угластим заградама, на исти начин речи чије читање није сигурно или су нечитке.

Ваша Светлост, Милостивејши Господару!

Поводом разпрострте у Отечеству нашем од неког времена повике на Судове земаљске, да ови споро и неправилно суде, Попечителство Правосудија⁹ узело је себи за дужност Вашу Светлост у сведенија поставити¹⁰ о стању и количеству парница грађански и кривични дела, која су се при Судовима од почетка године 1844.те пак до свршетка 1847.ме збила, иследила и пресудила, да би отуда височајше увидити могла дал' је та повика на наше Судове основана или не?

У приложеној овде под % табелици¹¹, изложено је количество¹² како грађански тако и кривични дела, за сваку по особ годину, дошавши пред који суд, пресуђени, и непресуђени заоставши с концем године.

С концем године 1843. остало је било у теченију парница грађански числом¹³ 1072. при свима Судовима окружним и Суду вароши Београда, и 1844. год[ине] нови је дошло код исти Судова 5879. и тако је свега число грађански парница било изишло код првостепени Судова на 6951. од који су пресуђене биле, од исти Судова, у тој години 3862. а непресуђени је заостало с концем године јошт 3089. Између пресуђени 3862. дошло је на Апелациони Суд 645. и тако са они од 1843. год[ине] нерешени заоставши при истоме Суду парница грађански 56. имао је Апелациони Суд свега пред собом на разматрање и решавање 701. парницу од који је 334. пресудио ове године, а 367. с концем године заостало при њему непресуђени.

Кривични дела у години 1844. дошло је пред Судове окружне и вароши Београда на ислеђење и пресуђење 2395. а заједно са они 160. од

⁸ П. Ђорђевић, *Осовремењавање предвуковске графике и ортографије*, Библиотекар XII, 4 (1961) 301–306.

⁹ Министарство правде

¹⁰ Дати на знање, информисати.

¹¹ Табеле су дате на крају текста.

¹² Број.

¹³ Бројем.

године 1843. непресуђени заоставши било је 2555. и тако исти Судови 1844. пресудили су 2248. а 307. затекло се с концем ове год[ине] јошт непресуђени. На Апелациони Суд пак од они пресуђени 2248. дошло је на размотреније 203. дела, ко којима кад се причисли они 9. од год[ине] 1843. нерешени заоставши, имао је Суд Апелациони пред собом ове године 212. кривични дела, и од ови пресудио 197. а с концем године затекло се 15. нерешени.

Године 1845. заједно са они 3089. грађански парница од прошле 1844. год[ине] нерешени заоставши, имали су Судови првостепени свега 9542. и од ови су 6299. пресудили с концем пак године остало је јошт непресуђени 3243. Од пресуђени 6299. дошло је пред Апелациони Суд на размотреније 1130. и тако са они 367. од прошле године нерешени имао је пред собом 1497. апелирани грађански парница од који је 681. размотрио, а 816. с концем год[ине] 1845. затекло се пред њиме непресуђени.

Кривична дела заједно са они 307. од 1844.те године непресуђени заоставши било је пред првостепеним Судовима 2179. од који је пресуђено у истој години 1743. а при концу године затекло се 436. При Апелационом Суду било је кривични дела свега са они 15. од прошле год[ине] нерешени 218. од који је 160. размотрио, а 58. с концем године нерешени затекло се.

Године 1846. заједно са они од године 1845. непресуђени заоставши грађански парница 3243. било је пред првостепеним Судовима 11870. од који је у овој години пресуђено 7675. а у теченију с концем године заостало 4195. парница, при Апелационом Суду пак исте године са онима непресуђеним од године 1845. заоставшим 816. нашло се је 2196. парница, између који је пресуђено 910. а непресуђени с концем ове године остало 1286.

Кривични дела са они од про[шле] године нерешени заоставши 436. било је при првостепеним Судовима свега 2390. од који је пресуђено 1823. – а с концем године у теченију заостало 567. нерешени. Пред Апелационим Судом пак са они 58. кривични нерешени дела од прошле године било је на размотренију свега 397. од који је пресудио 344. а с концем године непресуђени затекло се при истоме Суду 53. кривична дела.

Године 1847. са они од прошле године непресуђени заоставши 4195. имали су сви Судови Окружни и вароши Београда пред собом 14.909. парница грађански од који су пресудили 9841. а у теченију с концем године остало је 5068. При Апелационим Судовима I. и II.ог оделенија¹⁴ заједно

¹⁴ Друго одељење Апелационог суда установљено је 23. септембра/5. октобра 1847, а 9/21. октобра исте године прописано је да два Одељења Апелационог суда раде независно једно од другог и са једнаким персоналом. Првом су припали Окрузи Крајински, Пожаревачки, Смедеревски, Београдски са Судом вароши Београда,

са они од про[шле] године нерешени парница 1286. било је у овој години свега 2887. између који пресудили су у теченију ове године 1150. парница а с концем године при истима остало је нерешени парница 1737.

Пред Врховним Судом у 1847. год[ине] било је свега грађански парница 191. и од ови је пресудио 185. а 6. парница с концем године остало је непресуђени.

Кривични дела заједно с концем године 1846. нерешени заоставши 568. било је пред првостепеним Судовима на извиђењу и пресуђењу свега 2550. од који су пресудили Судови 1981. а с концем године остало је још нерешени 569.

Апелационим Судовима I.ог и II.ог оделенија, пред којима је заједно са они 53. од прошле год[ине] непресуђени заоставши било свега 391. кривични дела размотрено је и пресуђено 363. а с концем године остало је 28. непресуђени дела.

Врховни суд у овој години имао је кривични дела на размотренију свега 96. од који је 93. пресудио, а 3. остала су с концем године нерешена.

У години 1844. између достављени Попечителству Правосудија грађански парница на размотреније, на достаточније извиђење судејско повраћено је само 28. парница.

Године 1845. између поднешени парница грађански Попечителству Правосудија на размотреније само је 10. повраћено с примечанијама¹⁵ на надлежни поступак.

У години 1846. од размотрени парница грађански Попечителством Правосудија само су 29. парница с надлежним упутствијем на достаточније ислеђење повраћене. Напослетку године 1847. Попечителство између размотрени парница грађански повратило је 23. парнице на ново извиђање и пресуђење.

Осим ови предизложени грађански парница и кривични дела, првостепени Судови Окружни и вароши Београда, занимају се пупиларним деловодством¹⁶, рачунима депозитним, рачунима од прихода и расхода Судејског, и рачунима од новаца за раану апсеника издавајем.

Из приложене таблице сваки ће увидити, колико множество парница грађански при првостепеним Судовима сваке године на ислеђење

Ваљевски, Шабачки и Подрински, а Другом Ужички, Чачански, Руднички, Крагујевачки, Јагодински, Ћупријски, Крушевачки, Алексиначки, Гургусовачки и Црноречки, Ђ. Петровић, *Речник закона, уредаба и уредбени прописа и пр. и пр. издани у Књажеству Србије од 1827. до 1854*, Београд 1856, 467.

¹⁵ Примедбама.

¹⁶ Пупиларна маса – имовина стараника.

и пресуђење долази; како је сваке године число парница умножавало се, пак по томе и на Апелациони Суд множина парница на разматрање, по незадовољству парничара са пресудама, долазило, а при том увидити ће, да су и Судови сваке године веће число парница пресуђивали, и тиме усугубљено¹⁷ приљежаније¹⁸ и ревност у отправљању дужности своје показали.

Да би Судови Окружни и више парница, пак и брже иследити и решити могли преко године, и то се неће моћи одрећи, но што то за сад не може се постићи, те парнице дуго време неислеђене, и нерешене при Судовима заостајавати морају, узрок ће томе по мњенију Попечителства Правосудија бити, слеђујући:

1. Што већина лица Судајски не притјажавају¹⁹ такову способност, да и она поред Секретара и Писара могу предузимати парничаре на протокол, достаточнo предмете спорне ислеђивати и за решеније спремати, а много од њи опет нису ни писмени људи, и зато се на никакво дело до на изрицање пресуде ни употребљавати не могу. Да брже и достаточније ислеђивати парнице, и правицу досуђивати могу они људи, који су науке правословне изучили, законе, постојеће по струци Судајској и уредбена правила, на поособне догађаје уместно и брзо употребљавати подробно сазнали, то ће сваки разуман човек непремено²⁰ признати, но да ће се све ово само онда моћи удејствовати, кад буде могућно сав Судајски персонал како нижи тако и виши саставити из онакови лица, која су у заведенијама²¹ школским нуждне науке с добрим успехом изучила, и себе за струку судајску преправила, и то је неоспорима истина.
2. Што парничари по уверенију Попечителства Правосудија посве ретко код примирителни Судова, па и код Окружни Судова к поравненију приступају, већ и за најмању маленкост и јасну ствар, коју и најпростији човек кадар би био поњати²² и право пресудити, код Окружни Судова парнице се, чега је следство оне у табlici показане множине парница, које редом ислеђивати и пресуђивати ваља.

¹⁷ Удвостручено.

¹⁸ Приљежност.

¹⁹ Поседују.

²⁰ Неизоставно.

²¹ Установима.

²² Схватити.

3. Што парничари не имајући знања, шта им ваља за поткрепљење своји навода и показивања дати уписати у протокол преслушанија, тек нешто поверхностно²³ искажу, пак почем пресуду од суда добију, и увиде, зашто се која страна од потраживања свога одбија, онда се досећавају и нова доказателства наводе противу пресуде, тражећи код Апелационог Суда помоћи ради преиначења пресуде; чега је опет то следствие, да је иста парница после дужег времена, док је на ред дошла, Апелационим Судом не једанпут но више пута натраг повраћена првостепеном Суду на достаточније ислеђење и ново пресуђење.

Од времена изданија новог устројенија Апелационог Суда²⁴ пресечен је и томе дуговременом провлачењу парница пут у толико, што се ова нова доказателства, после првостепене пресуде наведена, само онда уважавају, ако парничари докажу да им иста пре никако нису могла позната бити.²⁵

4. Што сами парничари желећи противу првостепени Судова изјавити незадовољство на Апелациони Суд поискавају од Судова по дужи рок ради сочињенија незадовољства написмено, пак и продуженија таковог рока обичествовали²⁶ су искати²⁷, а нећеду у Суду устмено на протокол да изјаве незадовољство, које би им много брже и јевтиније било учинити.

Ово повторавање²⁸ продужавања рока, већ је пре неког времена височајшим претписанијем предупређено, а тиме и парничарима прилика одуготезати²⁹ и задржавати окончанија парница одузета.

5. Што се из списка приложеног под % увиђа, да је за ове прошле четири године једно на друго готово свака пета парница, решена при првостепеном Суду долазила Апелационом Суду на размотрење, чега је следствие наравно, да се и код овог Суда множество парница стицати, па по том и дуже време, док на коју парницу ред дође, за решенијем чекати мора.

²³ Површно.

²⁴ Уместо Устројенија Апелационог суда од 26. јануара/7. фебруара 1840. године, 1/13. новембра 1846. ступа на снагу ново Устројеније, Ћ. Петровић, *Речник закона, уредаба и уредбени прописа и пр. и пр. издани у Књажеству Србије од 1827. до 1854.* 465.

²⁵ В. Устројеније Апелационог суда од 1/13. новембра 1846, чл. 10.

²⁶ Имали су обичај.

²⁷ Тражити.

²⁸ Понављање.

²⁹ Одуговлачити.

Множине парница при Апелационом Суду причина³⁰ лежи у самим парничним странама, јер је Попечителству Правосудија из искуства познато, да парничари, или не имајући знања у Грађанском Законику³¹ и другим уредбеним прописима, по којима се правица изриче, и саме праведне, на закону основане пресуде апелирају; или из личне користи то чине, да би тим време продужили, и следства пресуде, која би и иначе одма затим имала постићи, за неко време избегли.

6. Кривична дела, пупиларна расположенија, и друге по гди које чрезвичајне³² парнице, морају се предходително према другим парницама предузимати и пресуђивати, од куда опет следује, да друге парнице грађанске морају на даље време отложене бити ради ислеђења и пресуђења.

По знању Попечителства парничари, којима је правица досуђена, ту же се почесто и на то, што дуже времена за извршеније пресуда очекују, које истина не мало незадовољство у њима производи, јер им се теже бити види то изчекивање, негол' сво оно време, док су парнице водили, и пресуде на корист своју изречене у рукама видели. Но како ово извршеније у круг полицајни власти спада, тако то одуговлачење извршенија пресуда не може се Судовима у терет ни [притезати]. Повика пак на Судове, да неправду у досуђивању правице парничарима чине, по уверењу Попечителства Правосудија неуместна је, пак и неправедна, и то зато, што све оне пресуде Судова, сва три степена, противу који пресуда парничари нису показали незадовољство, морају се признати за праведне, и Попечителству Правосудија на размотреније поводом жалби парничара спроведени посве малено число парница, као што прикључена горе под % табела показује, повраћено на достаточније ислеђење и праведно по законим прописима пресуђење.

Да се при изрицању пресуде у овако силном степену правица набљудава³³, Попечителство Правосудија а и сваки други разуман човек с чистом совјестију признати мора, да је томе набљудавању правице основ Грађански Законик и други закони прописи, који не дозвољавају Судијама од границе правде удаљавати се, но ако су гди којим случајима због незнања закони правила и удаље, опет се лако на пут правице извести могу, почем им се сходна примечанија сврху неправедног пресуђења

³⁰ Разлог.

³¹ Законик грађански за Књажество Србију обнародован 25.03/6.04. 1844, Београд 1844.

³² Ванредне.

³³ Поштује.

СПИСАК ГРАЂАНСКИ ПАРНИЦА

Име судова	за годину 1844.		за годину 1845.		за годину 1846.		за годину 1847.	
	пресуђени	у току	пресуђени	у току	пресуђени	у току	пресуђени	у току
Суд вар. Београда	629	629	1892	580	756	768	1022	960
Окр. Београд.	325	165	259	75	162	228	356	317
Шабачког	283	439	558	528	693	735	1199	817
Подринског	189	31	253	57	350	121	460	85
Ваљевског	113	300	421	333	700	302	582	398
Рудничког	249	44	425	39	340	130	345	438
Ужичког	145	47	443	101	469	39	496	50
Чачанског	367	477	689	342	425	285	409	275
Крушевачког	166	40	147	49	144	276	278	370
Алексиначког	88	50	152	32	147	11	222	41
Гургусовачког	90	24	178	90	383	26	255	15
Црноречког	49	8	114	13	261	34	150	95
Крајинског	236	40	77	39	378	54	344	103
Ђупријског	142	219	280	429	472	164	567	185
Јагодинског	112	331	385	399	542	233	718	153
Крагујевачког	139	103	332	71	625	409	1230	349
Пожаревачког	373	48	277	52	387	267	596	314
Смедеревског	171	94	417	21	441	113	612	99
Свега	3862	3089	6299	3243	7675	4195	9841	5068
Апел. суд	334	367	681	816	910	1286	1150	1737
Врховни суд							185	6

СПИСАК КРИВИЧНИ ДЕЛА

Име судова	за годину 1844.		за годину 1845.		за годину 1846.		за годину 1847.	
	пресуђени	у току	пресуђени	у току	пресуђени	у току	пресуђени	у току
Суд вар. Београда	42	6	62	17	55	21	42	25
Окр. Београд.	112	14	111	18	85	28	107	30
Шабачког	107	70	156	87	127	98	108	167
Подринског	91	12	103	13	98	10	71	7
Ваљевског	102	10	97	18	104	26	100	18
Рудничког	118	3	125	9	154	10	124	28
Ужичког	148	11	186	14	130	36	120	24
Чачанског	109	34	106	24	85	50	84	13
Крушевачког	77	13	87	9	76	25	67	56
Алексиначког	45	5	42		36	5	38	4
Гургусовачког	93	7	87	26	93	3	311	
Црноречког	79	1	77	6	71	23	121	20
Крајинског	139	7	31	7	86	23	109	22
Ђупријског	91	59	82	96	197	39	127	36
Јагодинског	93	26	96	71	81	64	106	15
Крагујевачког	114	7	180	14	158	44	123	60
Пожаревачког	129	8	94	5	105	44	135	30
Смедеревског	96	14	81	2	82	20	88	14
Чрезвичајним Судом	99							
Преким судом	364							
Свега	2248	307	1743	436	1823	568	1981	569
Апел. суд	197	15	160	58	344	53	363	28
Врховни суд							93	3

АС, МИД-В, ф2 р71/1848.

Miroslav M. POPOVIĆ

**REPORT OF MINISTRY OF JUSTICE
AND STATISTICS OF JUDICIARY 1844-1847**

Summary

Report of Ministry of Justice from 12/24. June 1848. contains statistic data about law-suits at district courts, Appellative and Supreme Court for the period 1844-1847. Ministry of Justice had given an analysis with conclusions what were the flaws of Serbian judiciary system and how they can be overcome.

Keywords: Report of Ministry of Justice, statistics, law-suits, courts.

Чланак примљен: 23. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Јована БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ*

Историјски институт
Београд

Јекатерина Владимировна ИВАНОВА**

Централни државни архив г. Москве
Москва

**ПИСМА МИТРОПОЛИТА МИХАИЛА
ГРОФИЦИ А. Д. БЛУДОВОЈ: ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ
РУСКО-СРПСКИХ ОДНОСА (1871–1874)*****

Анстракт: Преписка српског митрополита Михаила и руске грофице Антонине Дмитријевне Блудове представља драгоцен историјски извор за проучавање српско-руских односа друге половине XIX века. У раду је представљено осам писама митрополита Михаила грофици Блудовој, који су настали у периоду између 1871. и 1874. године, као својеврсан прилог проучавању српско-руских веза у време Другог намесништва и у првим годинама владавине кнеза Милана Обреновића. Приређена документа сведоче о покушајима успостављања добрих односа између Србије и Русије уочи избијања Велике источне кризе (1875–1878).

Кључне речи: Антонина Дмитријевна Блудова, Николај Павлович Шишкин, Русија, митрополит Михаило, Милан Обреновић, Миљивоје Петровић Блазнавац, Јован Ристић, Србија.

Пријатељски односи између два велика поборника „словенске ствари“, митрополита српског Михаила и руске грофице Антонине Дмитријевне Блудове¹, одражавали су се на јачање српско-руских односа

* jovana.blazic@iib.ac.rs

** kiva79@rambler.ru

*** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ Антонина Дмитријевна Блудова (1813–1891), руска грофица и књижевница, од 1863. дворска дама. Као кћерка државника Дмитрија Николајевича Блудова, већ

током друге половине XIX века. Преко познанства ово двоје људи, у више наврата, радило се на успостављању снажних веза између Срба и Руса у политичком, црквеном и културно-просветном погледу. Пошто је уживала углед и у званичним и у незваничним круговима Русије, грофица Блудова је у њима заступала интересе Словенства, нарочито интересе српског народа. О свему томе сведочи нам и њихова сачувана преписка.² У раду је критички приређено осам писама митрополита Михаила грофици Блудовој из времена од 1871. до 1874. године, посвећених напорима митрополита Михаила да се односи између Кнежевине Србије и Руске империје поправе, да се подигну на виши ниво, са циљем убрзавања покрета за ослобођење и уједињење српског народа.

У време Другог намесништва (1868–1872), српско-руски односи нису добро стајали, услед обостраног неповерења које је владало између Петрограда и намесника, на првом месту, Миливоја Петровића Блазнавца. Иако су у више наврата, током 1868. и 1869. године, покушавали да те односе изгледе, тек 1870. године постају решени да то и учине. На савет руског посланика у Цариграду, грофа Николаја Павловича Игњатијева,³ одлучено је да у октобру 1871. године, малолетни кнез Милан, у пратњи Миливоја Петровића Блазнавца, посети руског цара Александра II у Ливадији. Посета Криму и сусрет са руским царем и његовом породицом протекли су у веома пријатном расположењу.⁴ Гроф Игњатијев је оставио запис, да се није преварио када је предвиђао да ће посета српског кнеза руском цару у Ливадији донети добре резултате.⁵ Кнежева посета Криму

у детињству показала је интерес ка Словенству. Веома блиска словенофилском кружоку, посветила се добротворном раду на рачун православних словенских народа на Балкану и подржавању њихових интереса на царском двору: Ј. Блажић, Ј. В. Иванова, *Преписка митрополита Михаила и грофице А. Д. Блудове о догађајима у Србији 1868. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 34 (2013) 194–196; детаљније о њеном добротворном раду: И. В. Чуркина, *Протоиерей Михаил Федорович Раевский*, Москва 2011, 19–20, 48–107.

² Део преписке који се односи на 1868. годину је објављен: Ј. Блажић, Ј. В. Иванова, *Преписка митрополита Михаила и грофице А. Д. Блудове о догађајима у Србији 1868. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) 34 (2013) 193–218.

³ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена : 1868–1872*, III, Београд 1901, 207–208.

⁴ Више о Кримској посети: Ј. Ристић, *нав. дело*, 213–218.

⁵ *Граф Н. П. Игнatieв. Дипломатически записки (1864–1874) и Донесения (1865–1876)*, Т. 2, превод, увод и коментар И. Тодев, София 2009, 583.

изазвала је негодовање Турске и Аустроугарске.⁶ У предвечерје пунолетства Милана Обреновића, намесници су покушали да, уз руску подршку, издејствују проглашење Србије за краљевину. Међутим, руска подршка је изостала.⁷ У Београду, 22. августа 1872. године, одржана је велика свечаност поводом прославе кнежевог пунолетства. Као руски представник, на прослави је присуствовао московски генерал-губернатор, кнез Владимир Андрејевич Долгоруков. Нова влада поверена је Миливоју Петровићу Блазнавцу, који је уједно био и министар војни, док је Јовану Ристићу припао положај министра иностраних дела.⁸ На тај начин, Намеснички режим у Србији одржао се све до априла 1873,⁹ односно све до новембра 1873. године, до пада Ристићеве владе.

У доба Намесништва, проруска струја, на челу са митрополитом Михаилом, на све начине, покушавала је да поправи односе Београда и Петрограда. Преко грофице Блудове, почетком 1871. године, митрополит Михаило распитивао се, може ли се уредити кнежевљева посета Петрограду. Истовремено, покренуто је и питање кнежевљеве женидбе са Русињом. Након Кримске посете, митрополит Михаило веома задовољно је писао грофици Блудовој, да је сусрет са царском породицом на српског кнеза произвео велики утисак и да је приметио да кнез почиње да мења мишљење о Русији и Русима, па чак да и исказује симпатије према њима. Он је поновно покушао да уреди да кнез Милан отпутује у Петроград, да тамо проведе неколико месеци, верујући да би то утицало на њега, у смислу да „заволи словенску политику“. Међутим, на то се морало сачекати, јер је кнез Милан морао прво да посети Цариград. Наводио је да би се кнез могао ослободити утицаја саветника, Миливоја Петровића Блазнавца и Јована Ристића, само женидбом са Русињом. Да се за српског кнеза испроси руска принцеза, Русија није била вољна да да свој пристанак.¹⁰

Друга половина 1873. године обележена је сукобом митрополита Михаила са руским конзулом у Београду, Николајем Павловичем Шишкином. Руски конзул га је оптуживао да је „интернационалиста“, да запоставља црквене послове, да му се супротставља, и затражио је од српске владе да

⁶ В. Војводић, *У духу Гарашанинових идеја: Србија и неослобођено Српство 1868–1876*, Београд 1994, 66–67.

⁷ Исто, 80–81.

⁸ Исто, 81.

⁹ Почетком априла 1873. године, након Блазнавчеве смрти, положај председника владе заузео је Јован Ристић.

¹⁰ Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), Јован Ристић (даље: ЈР), IX/5. *Милосав Протић – Ј. Ристић, Београд, 6. јул 1873.*

га уклоне и затворе у манастир. Негативна слика о митрополиту Михаилу, која је преко руског конзулата стизала у Петроград, умногоме је угрозила његову репутацију.¹¹ Директор Азијског департмана Министарства иностраних дела, Петар Николајевич Стремоухов, отворено му је замерио „дружење“ са либералима, као и догађај који се у Петрограду одиграо са двама српским питомицама, које је митрополит свесрдно препоручио за школовање у Русији.¹² У више наврата, митрополит Михаило обраћао се Петрограду ради објашњења и извињења.¹³ Грофица Блудова се није обазирала на све те гласине. Напротив, била је веома забринута због митрополитовог односа са „амбасадом и конзулатом“, и наводила да га доста добро познаје да би могла да поверује у све ужасе у које они уверавају руског цара. Она му је два пута телеграфисала, али није примала одговор, па му је, посредством старог пријатеља у Бечу, протојереја Михаила Фјодоровича Рајевског, послала писмо.¹⁴

Важан допринос развоју српско-руских веза и јачању руског утицаја међу Србима, имало је свакако школовање српских питомаца и питомица у руским образовним установама. И званичне и незваничне руске институције финансирале су школовање великог броја представника словенских народа у Русији. На иницијативу митрополита Михаила и ангажовањем обер-прокуратора Св. Синода и министра просвете, Дмитрија Андрејевича Толстоја, руска царица Марија Александровна одобрила је 1870. године две државне стипендије за српске питомице, Јелисавету Николић и Јелену Никетић, за школовање у Маријинској женској гимназији у Петрограду. Та стипендија подразумевала је бесплатно школовање и издржавање, у висини од 400-500 рубаља годишње, не дуже од четири године.¹⁵ Међутим, како је Јелена

¹¹ Архив внешней политики Российской империи (даље: АВПРИ), Ф. 146 (Славянский стол), Оп. 495, Ед. хр. 3812, Л. 4-5 об. *Митрополит Михаило – П. Н. Стремоухов, Београд, 11. јануар 1874.*

¹² АВПРИ, Ф. 146 (Славянский стол), Оп. 495, Ед. хр. 3812, Л. 1-2 об. *Митрополит Михаило – П. Н. Стремоухов, Београд, мај 1873.*

¹³ АВПРИ, Ф. 146 (Славянский стол), Оп. 495, Ед. хр. 3812, Л. 3-3 об. *Митрополит Михаило – П. Н. Стремоухов, Београд, 7. новембар 1873.*

¹⁴ А. Д. Блудова – М. Ф. Рајевски, *Петроград, 30. април/12. мај 1874*, Југословени и Русија : документи из архива М. Ф. Рајевског 40–80 године XIX века, II, приредили С. И. Данченко, М. Екмечић, В. Крестић, В. Мелик, Д. Петровић-Милојевић, Н. Петровић, Н. Станчић, И. В. Чуркина, Београд 1989, 137–138.

¹⁵ Архив Србије (даље: АС), Митрополија београдска (даље: МБ), 1870/1068. Д. А. Толстој – *Митрополит Михаило, 29. мај 1870.*

Никетић одустала од пута у Петроград,¹⁶ то место припало је Јелисавети Марковић. У августу 1870. године, након завршене Више женске школе у Београду, Јелисавета Николић и Јелисавета Марковић, кренуле су пут Петрограда. Свакако, школовање ових девојчица имало је за циљ стварање просветног кадра, школованог „у духу словенском и православном“.¹⁷ У новембру 1870. године оне су кренуле у гимназију, у разред где су се слушала предавања руског језика. Било је потребно да добро савладају руски језик, да би на пролеће положили испит и уписале се на тзв. „Педагошки курс“.¹⁸ У јесен 1871. године кренуле су у Александровску женску гимназију, и у току 1873. године требало је да је заврше. Међутим, почетком јануара 1873. године, Треће одељење открило је да су српске питомице одржавале контакт са српским револуционарима у Цириху,¹⁹ који су били веома блиски Сергеју Нечајеву, и одлучено је да им се ускрати школовање у Русији и да се пошаљу назад у Београд.²⁰ Њихово понашање Петроград је замерио митрополиту Михаилу, јер су „начули“ да су те две Српкиње и у Београду имале лоше репутације, те да је једна од њих због лошег понашања удаљена из Више женске школе.²¹ Митрополит Михаило је покушао да се оправда. Он је навео да су српске питомице, током две године школовања у Петрограду, постигле одличне резултате, али, услед лошег здравственог стања, морале су да се на неколико месеци врате у Београд. Оне су, од маја до августа 1872. године,²² у време митрополитовог

¹⁶ Како стипендија није покривала трошкове пута, Јелена Никетић била је приморана да одустане од путовања: АС, МБ, 1870/1068. *Јелена Никетић – Митрополит Михаило, Београд, 9. јул 1870.*

¹⁷ АС, МБ, 1870/1068. *Митрополит Михаило – Д. А. Толстој, Београд, 1. август 1870.*

¹⁸ АС, МБ, 1870/1406. *Јелисавета Николић и Јелисавета Марковић – Митрополит Михаило, Петроград, 4. децембар 1870.*

¹⁹ Государственный архив Российской Федерации (даље: ГАРФ), Ф. 109 (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии), Оп. 1а, Д. 567, Л. 6. *Извештај Трећег одељења, 23. децембар 1872.*

²⁰ П. А. Шувалов – В. И. Вестман, *Петроград, 23. јануар/4. фебруар 1873*, Уједињена омладина српска и њено доба 1860–1875 : грађа из совјетских архива, приредила В. Н. Кондратјева, Нови Сад 1977, 301–302.

²¹ А. Н. Церетељев – П. Н. Стремоухов, *Београд, 10/22. март 1873*. Исто, 314–316.

²² ГАРФ, Ф. 109 (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии), Оп. 1а, Д. 597, Л. 4-4об. *Извештај Трећег одељења, 5. децембар 1872*; ГАРФ, Ф. 109 (Третье отделение собственной его императорского величества канцелярии), Оп. 1а, Д. 597, Л. 2-3. *Извештај Трећег одељења, 11. децембар 1872.*

одсуства, боравиле у Београду, и у то време, како је митрополит Михаило навео, „потпале под лош утицај“.²³

Приложена документа похрањена су у Руском државном архиву старих докумената у Москви, у оквиру личног фонда „Панины-Блудовы“, као део једне од две фасцикле, у оквиру којих се чува обиман корпус писама митрополита Михаила послатих грофици Антонини Дмитријевној Блудовој. Приликом приређивања писама, трудили смо се да интервенције у тексту сведемо на најмању могућу меру, настојећи да не мењамо језик аутора.

* * *

1.

Белград, 27 јанваря 1871 [г.]

†

Милостивейшая графиня, Антонина Дмитриевна!

Я недавно получил разом ваши два письма от 17 и 19 декабря прошлого года и удивляюсь, почему не дошли мне ваши прежние письма, о которых упоминаете.

Петроньевич²⁴ не может приехать, потому что жена и дети его требуют его постоянного пребывания при них, а и потому что правительство не дало бы ему пособия, без коего он не в состоянии разъезжать. Но, подумайте, можно ли кому-нибудь другому, напр[имер], регенту приехать или самому или с молодым князем²⁵, и можно ли князю приезжать в Петербург, прежде чем побывает в Цареграде? Мы будем вас просить сделать нашему народу еще одну – большую услугу, найти невесту для князя Милана, ибо чрез года два или три его хотят женить. Он действительно очень развился, так, на вид подумаешь ему больше двадцати лет.

²³ АВПРИ, Ф. 146 (Славянский стол), Оп. 495, Ед. хр. 3812, Л. 1-2 об. *Митрополит Михаило – П. Н. Стремоухов, Београд, мај 1873.*

²⁴ Милан Петронијевић (1831–1914), српски правник и дипломата, представник делегације Кнежевине Србије на Етнографској изложби у Москви (1867).

²⁵ Милан Обреновић (1854–1901), српски кнез и краљ.

Я заказал написать икону Св[ятых] Саввы и Симеона для государыни²⁶ и, может быть, поспеет к Пасхе, и тогда пошлю вам для вашего усмотрения.²⁷

Если найдете возможным для исполнения, передаю вам просьбу Антония Лаз[аря] Максимовича, штабс-капитана переменного состава учебной нашей батареи в Царском Селе, чтобы не возвращали его на Кавказ, но оставили бы его на службе в Петербурге, потому что он на Кавказе забудет свою науку, а тут бы мог еще усовершенствоваться.

Вторая просьба о том, чтобы капитана Митричевича²⁸ из полевой конной артиллерии перевели в лейб-гвардейскую конную артиллерию.

Третья просьба о том, чтобы изволили упросить графа Дмитрия Андреевича Толстого²⁹ о распоряжении, чтобы сербские девицы Елисавета Николич и Маркович поступили в педагогические классы для приготовления их в хорошие учительницы и воспитательницы.³⁰ Они очень желают больше и больше приобретать знания. Вы знаете, какой у нас недостаток хорошего образования в соседстве с Австриею, она чрез своих кухарок и других лиц переносит к нам свою гнилую цивилизацию. Прошу вашего покровительства нашим этим девицам, чтобы они образовались так, чтобы не только могли сравниться, но и превзойти тех учительниц, которыми нас дарит соседка наша, грозящая нам нотами Байста³¹.

У нас серьезно задумались о судьбе в будущем. Бог знает, что сделается с нами. Мне, может быть, придется потерпеть одну неприятность. Фамилия покойника³² собирается подать суду жалобу на меня и требовать

²⁶ Марија Александровна (1824–1880), руска царица, супруга руског цара Александра II.

²⁷ Икону и писмо намењене руској царици, митрополит Михаило послао је грофици Блудовој уз своје писмо од 12. марта 1871. године: РГАДА, Ф. 1274 (Панины-Блудовы), Оп. 1, Д. 2180, Л. 17. *Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 12. марта 1871.*

²⁸ Константин Митричевић, српски капетан у руској војсци.

²⁹ Дмитриј Андрејевич Толстој (1823–1889), руски гроф, обер-прокуратор Св. Синода (1866–1880) и министар просвете (1866–1880).

³⁰ Јелисавета Николић и Јелисавета Марковић, српске питомице, у лето 1870. године послате су на школовање у Петроград. Првобитно, похађале су припремне разреде ради учења руског језика, да би се у јесен 1871. године уписале на тзв. Педагошки курс Александровске женске гимназије у Петрограду.

³¹ Фридрих Фердинанд фон Бајст (1809–1886), аустругарски канцелар (1867–1871).

³² Мисли се на српског питомца Јанићија Костића (1834–1870). Рођен је у Свилајнцу, у кући трговца Ђорђа Костића. Основно образовање стекао је у родном месту. Године 1850. допутовао је у Петроград, са препоруком грофа Блудова, кога

десять тысяч червонцев, оставшихся у меня по смерти покойника – говорят, имеют свидетелей, пред которыми покойник рассказывал это. Еще не верю, но мне Протич³³ говорил, что слышал от них это лично. Тогда понадобится еще беспокоить вас, свое свидетельство дать мне, что у меня никаких денег нет. Брату³⁴ дал все, что ему назначено, что получал от вас, я уплачивал заведению и потому не должен ничего им. Имею еще одно поручение ваше исполнить – отпечатать книжку, для чего и ожидаю биографии покойника.

С призыванием на вас благословения Господа, кланяюсь вам и свидетельствую свое глубокое почтение и преданность, с коими чувствами имею честь быть вашего сиятельства

богомалец АЕ митроп[олит] Сербский Михаил.

РГАДА, Ф. 1274, Оп. 1. Д. 2180, Л. 15–16 об. Автограф.

2.

Белград, 26 января 1872 [г.]

†

Милостивая графиня, Антонина Дмитриевна!

Благодарю за письмо ваше от 13 января, накануне Св. Саввы.

За стипендианта пок[ойного] Яничия я заплатил 10 черв[онцев] первого полгодия, нужно столько и за другое полгодие. Ничего не брал из тех денег, которые преданы нашему банку, не знаю, сколько получу от

је упознао у Бечу. Тамо се уписао у Артиљеријску школу, где је боравио до 1854. године. Од тог времена, и његовог учешћа у Кримском рату, јавило се и душевно обољење. Године 1858. болест је почела напредовати и 1859. године вратио се у Србију. Како је у Петрограду стекао наклоност породице Блудових, нарочито наклоност Антонине Дмитријевне, она је наставила да се брине о њему, све до његове смрти. Посредством грофице Блудове, након његове смрти (1870), објављене су његове песме и у његову част на Богословији у Београду додељивана је стипендија у висини од 926 рубаља: РГАДА, Ф. 1274 (Панины-Блудовы), Оп. 1, Д. 2180, Л. 19. *Митрополит Михаило – А. Д. Блудова, Београд, 8. јул 1871*; Ј. Костић, *Предговор*, Песме, Београд 1871, 1–32.

³³ Милосав Протић, српски дипломата.

³⁴ Коста Костић, брат Јанићија Костића.

железной дороги за купоны. После Петрова дня точно узнаю, сколько можно получать процентов. Постараюсь, чтобы здесь увеличилось до 100 червон[цев], и тогда будем получать 5 червон[цев] процента, а с купонов не знаю. Оттого что настала большая дороговизна, для содержания одного ученика в семинарии платим 20 черв[онцев], кроме одежды.

Мы здесь очень довольны, что состоялось свидание нашего молодого князя с государем, государынею и великими князьями.³⁵ Он сам с того времени переменялся к лучшему, о России и русских стал думать гораздо лучше и старается высказывать свою симпатию к русским. Устройте, чтобы он приехал в Петербург с осени тек[ущего] года и там провел месяца два. Я уверен, чтобы там он получил лучшее направление и в религиозном отношении, и возлюбил бы совершенно славянскую политику.

Жалею, что вы часто болеете, вам нужно еще крепкое здоровье для полезных действий. Читал с удовольствием вашу книжку о Св[ятом] кн[язе] Феодоре.

Вы не сказали мне, кого потеряло братство³⁶, я ничего не слышал, о ком вы так грустите? Отец Андрей ничего мне не писал об потере.

Желал бы знать, что с старым собором? Думаете ли его возобновлять? Вам, кроме всего, что там сделали, нужно и этот памятник торжества православия возобновить в Остроге.

Призывая на вас благословение Господа, с глубоким почтением и совершенною преданностью пребываю вашего сиятельства
богомлец АЕ митроп[олит] Сербский Михаил.

РГАДА, Ф. 1274, Оп. 1, Д. 2180, Л. 21–22. Автограф.

³⁵ Реч је о посети младог кнеза Милана руском цару у Ливадији (1871).

³⁶ Братство Св. Ћирила и Методија основано је од стране Антонине Дмитријевне Блудове 1865. године у граду Острогу, у некадашњој Волинској губернији. У оквиру Братства постојала је основна школа, припремна школа за женску децу, која је временом прерасла у женску школу са гимназијским разредом, а која је носила име грофичиног оца – Дмитрија Андрејевича Блудова. Осим тога, у оквиру Братства постојао је пансион за девојчице, које су се школовале у горепоменутој школи, болница, апотека и коначиште за случајне пролазнике и ходочаснике. Године 1869. током посете Русији, митрополит Михаило посетио је и Братство Св. Ћирила и Методија: *А. Д. Блудова – М. Ф. Рајевски, Острог на Волни, 22. август/3. септембар 1875*, Југословени и Русија : документи из архива М. Ф. Рајевског 40–80 године XIX века, II, 138.

3.

Белград, 2 мая 1872 [г.]

†

Милостивая графиня, Антонина Дмитриевна!

Пользуясь случаем поезда Шишкина³⁷ в Россию, пишу к вам с желанием узнать о вашем здоровье.

Не имея давно от вас никакого письма, беспокоюсь о вашем здоровье.

Если вам не в тягость, прошу вас написать несколько слов и сказать, где думаете провести лето.

В августе кончится регентство³⁸, и молодой князь возьмет в свои руки правление; но мне кажется, будут министрами тогда Блазнавац и Ристич, и в первые годы едва ли будет кто в состоянии ослабить их влияние на молодого князя.

Призывая на вас благословение Господа, с глубоким почтением и совершенною преданностию имею честь быть вашего сиятельства

богомлец митроп[олит] Сербии Михаил.

РГАДА, Ф. 1274, Оп. 1, Д. 2180, Л. 23–23 об. Автограф.

4.

Белград, 1 ноября 1872 [г.]

†

Милостивая графиня, Антонина Дмитриевна!

Достоуважаемое письмо ваше от 8 июля получил от князя Долгорукова³⁹, который приезжал в Белград к 10 августа по случаю

³⁷ Николај Павлович Шишкин, генерални руски конзул у Београду од 1863. до 1875. године.

³⁸ Друго намесништво (1868–1872), у саставу са: Миливојем Петровићем Блазнавцем, Јованом Ристићем и Јованом Гавриловићем.

³⁹ Владимир Андрејевич Долгоруков (1810–1891), руски кнез, генерал ађутант, генерал коњице и московски генерал-губернатор (1856–1891).

совершеннолетия князя Милана. И я почти все лето провел в епархии, объезжая ее, а потом был в Крагуевце для принятия присяги князя на скупщине. И теперь по случаю отъезда Николая Павловича, здешнего консула, собрался ответить вам.

Нашему князю необходимо приехать в Петербург, и там в кругу православных пожить несколько месяцев. Но вот беда. Ему нельзя быть в Петербурге, не побывавши в Цареграде. Такая теперь политика. А Блазнавац⁴⁰ и Ристич⁴¹ еще не соглашаются на поезд князя в Цареград. Не знаю, успеют ли добрые люди склонить этих господ на то. Между тем положение и со вне и внутри очень неблагоприятно для нас, так что грозит нам опасность со всех сторон.

Многие благоприятные случаи за войну опущены, а теперь уже нельзя восставать. Мадыяры укрепляются и преследуют славян, немцы тоже, англичане со всеми другими поддерживают турок, Россия не готова – что ж делать? Молчать и жить мирно нельзя, потому что пропадаем и морально и материяльно, а для восстания не пора. Болгаре и греки делают ужасные глупости и спешат, кто лучше себя отрекомендуется и заслужит благословение турок, помощью которых думают овладеть своим противником. Несчастье общее еще не вразумило рабов, которые для мщения противнику служат раболепно врагу. Так долго не может быть – или нужно всем восстать против турок, или, если нельзя уже туркам держать узды правления, возьмет другой эти узды. Мы сердечно желали бы, чтобы этот другой была бы Россия, а не немцы, англичане или другие враги славян и православия. У нас все ожидают, чтобы молодой князь женился на русской, думая, чтобы тогда он освободился [от] своих нынешних советников и сам поумнел бы во всяком отношении. Можно ли это сделать? Мы не можем пока дать ответа частым запросам от многих лиц из народа.

Очень жалею, что вы имеете постоянные неприятности [в] место радости в Остроге. Мне кажется, что все друзья русских и славян должны помогать вам для поддержания и братства и училищ женского и мужского в Остроге; ибо чрез них этот край укрепитя духом русским, одержит победу над поляками и другими недоброжелателями славян.

Удивляюсь порочной склонности малой Юлии Томич. Но прошу вас не оставьте ее своим надзором и мудростию, как изволили уже начать лечить ее от этого гнусного недуга, даст Господь, что дитя отвыкнет от своей злой привычки.

⁴⁰ Миливоје Петровић Блазнавац (1824–1873), тадашњи председник владе и министар војни.

⁴¹ Јован Ристић (1831–1899), тадашњи министар иностраних дела.

Ја често болею душою, что вижу, как нагло идет зараза с Запада к нам и приносит убийственное безбожие. Делаю все, что могу против этого. В высшей женской школе здесь начальница – дочь полковника Дьордьевича,⁴² получившая воспитание в Одессе, священник – отец Никодим Петрович, воспитанник Петербургской дух[овной] академии. Но эта начальница вышла замуж за Миловука⁴³, человека очень равнодушного к религии и правилам церкви, так что это перенес и на начальницу, которая противится позволять священнику старших учениц и учительниц наедине исповедовать, что, впрочем, уже отклонено так, что теперь исповедываются. Но сколько нужно было выдержать неприятности для этого, один Господь знает.

Как бы я был счастлив, если бы Господь удостоил меня представиться добрейшей и благочестивейшей государыне. Но по газетам видно, что она проведет зиму в Гатчине, а не в Италии.

Вы, верно, слышали, что Св[ятейший] Синод изволил одобрить иметь нам в Москве сербское подворье⁴⁴. Слава Богу, что обрадовал меня такою радостью. В принципе решено, но еще нужны некоторые формальности, которые, думаю, скоро окончатся.

Призываю на вас благословение Господа и с глубоким почтением и совершенною преданностию имею честь быть вашего сиятельства
богомолец митроп[олит] Сербский Михаил.

РГАДА, Ф. 1274, Оп. 1, Д. 2180, Л. 25–26 об. Автограф.

⁴² Катарина (Ђорђевић) Миловук (1844–1913), кћерка Јована Ђорђевића, управница Више женске школе у Београду у периоду од 1863. до 1893. године. Више о томе: Љ. Станков, *Катарина Миловук (1844–1913) и женски покрет у Србији*, Београд 2011.

⁴³ Милан Миловук (1825–1883), хоровађа и музички педагог.

⁴⁴ Иницијатива о отварању Српског подворја у Москви потекла је од стране митрополита Михаила још 1869. године. Иако је дозволу за отварање добио средином 1872. године, оно је одложено за две године, услед тешкоћа око преузимања цркве Св. Кира и Јована и избора старешине. За првог старешину изабран је архимандрит Сава (Грбовић), дотадашњи игуман манастира Горњак, и он је у пролеће 1874. године отпутовао у Москву и преузео Подворје. Свечано отварање Српског подворја у Москви одржано је 13. децембра 1874. године. Више о томе: П. Пузовић, *Подворје српске цркве у Москви*, Српско-руски односи од почетка XVIII до краја XX века : зборник радова са Међународног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности у Београду од 23. до 25. септембра 2010. године, уредио М. Војводић, Београд 2011, 77–93; Л. В. Кузьмичева, *Открытие Сербского Подворья в Москве в 70-е годы XIX века*, Историки-слависты 8 : Славянский мир в поисках идентичности: в ознаменовании 70-летия кафедры и 175-летия учреждения славистических кафедр в университетах Российской империи, Москва 2011, 301–313.

5.

†

Милостивая графиня, Антонина Дмитриевна!

С князем Долгоруким я вам писал, а после того не имею никаких известий, где вы находитесь. Из Острога имел один телеграмм от г[осподина] Петрова, а недавно получил письмо от отца Андрея.

Беспокоясь о вашем здоровье, прошу вас написать несколько слов, как ваше здоровье?

Мы здесь в страшном беспокойстве после про[воз]глашения греками схизмы. До сих пор не решаемся отвечать ни патриарху, ни екзарху. Схизмы никак одобрить нельзя, а с болгарами уже начинаем сближаться в мыслях. Дай Бог, чтобы по крайней мере все славяне шли дружно и согласно! Греки делают ужасные глупости.

Кроме этих несчастий, болезнь великого князя страшно озаботила всех друзей. Но, слава Богу, болезнь уже прошла и цесаревич⁴⁵ здоров на радость всех славян и добрых царя и царицы, родителей его.

Покорнейше прошу сказать мне, как здоровье государыни теперь? Нельзя ли вам дать нам доброго совета, что нам нужно делать в нынешних обстоятельствах, слишком тяжелых. Только что скажем – ну, слава Богу, дела пошли хорошо, вдруг опять испортится все и пойдет, куда не следует, в ущерб общему доброму делу.

Вам все известно, что и у нас и около нас. И здесь только просил Господа укрепить Россию, надеясь, что тогда и Россия победит всех врагов своих и славянских, и улучшит судьбу нашу. Наши враги хотят посорить всех нас и тогда отклонить общее предприятие, но мы, с другой стороны, помощью России портим их сплетни.

Милостивая графиня! Вы знаете, что нам Синод одобрил иметь в Москве подворье. Очень благодарим за такую милость и покорнейше просим чрез вас Петра Николаевича⁴⁶ и графа Толстого устроить все, что следует для этого. Я теперь посылаю 2800 ав[стрийских] черв[онцев] для уплаты за дом, принадлежащий подворью, а в конце марта pošлю архимандрита для принятия в свое ведение этого подворья.

⁴⁵ Велики кнез и престолонаследник Александар Александрович (1845–1894), касније руски цар Александар III (1881–1894).

⁴⁶ Петар Николајевић Стремоухов (1823–1885), директор Азијског департмана МИД (1864–1875).

Желательно бы знать, как теперь в Остроге, все ли обстоит благополучно и успевае ли братство в своем деле. Прошу вас при случае передать братству мое почтение, поздравление и благословение. Пусть оно успевае и утверждает православие и славянство, несмотря на интриги немцев и англичан, ослабляющих его силу на востоке произведением раздора.

Призывая на вас благословение Господа, с глубоким почтением и совершенною преданностию имею честь быть вашего сиятельства
богомлец АЕ митроп[олит] Сербии Михаил.

Белград, 20 января 1873 [г.]

РГАДА, Ф. 1274, Оп. 1, Д. 2180, Л. 27–28 об. Автограф.

6.

Белград, 26 марта 1873 [г.]

†

Милостивая графиня, Антонина Дмитриевна!

Г[осподин] Митричевич передал мне ваше письмо. Жалею, что вы болеете и прошу Господа да вам дарует здравие.

Вы знаете, какую неприятность имею поступками двух девиц⁴⁷, которых государыня облагодетельствовала и которых выслали назад. Они были самые надежные, учились хорошо, вели себя тоже хорошо по отзыву начальства. Но вот имели неопытность и неосторожность полученные из Цириха письма и брошюры удержать у себя, не показав начальству. Уверяют, что они не разделяют мысли тех злых людей, которые прислали им эти письма и брошюры. Но уже поздно оправдываться, их выслали как повинных – на них здесь так и смотрят. Поэтому они из дому своих родных никуда не выходят, никому не показываются, одна была у меня того дня, когда приехали в Белград, а другая очень заболела и больше не слышно про них. Есть действительно в Цирихе люди, которым задаток

⁴⁷ Мисли се на српске питомице, Јелисавету Николић и Јелисавету Марковић.

портить молодежь. Там много и наших, и русских, там две девицы и сербки, одна из Белграда, а другая из Нового Сада. И хорошее просвещение своему народу оттуда принесут. Тяжелые времена настали во всяком отношении!

Мы вчера похоронили Блазнавца. Он умер от горловой болезни,⁴⁸ которая ужасно много людей и особенно детей ныне погубила. Доктора ничего не помогают, говорят, это новая какая-то болезнь. Князь очень жалеет Блазнавца, остается ему советником только Ристич.

Прошу вас передать мой сердечный поклон Петру Николаевичу Стремоухову и поздравление с светлым праздником. Попросите его принять и прочитать письмо архимандрита Дучича⁴⁹, который очень жалеет за то, что видит некоторую холодность к себе. Я не вхожу в причины этого, верно, там лучше знают, но сколько мне известно, кажется, он непоколебим в своих чувствах в отношении к России самых искренних и лучших.

Приветствую вас с светлым праздником. Дай Бог исполнения ваших добрых желаний, дай Бог вам крепкого здоровья и радости. Христос Воскресе – скажем все в любви, согласии, единстве.

Прошу вас напишите по почте несколько слов о том, как теперь ваше здоровье.

С глубоким почтением и истинной преданностью имею честь [быть] вашего сиятельства

богомолец митроп[олит] Сербский Михаил.

РГАДА, Ф. 1274, Оп. 1, Д. 2180, Л. 29–30. Автограф.

⁴⁸ Вест о изненадној смрти Миливоја Петровића Блазнавца била је окидач за многобројне гласине. Међутим, након обдукције, коју је обавио др Владан Ђорђевић, доказано је да је смрт наступила природним путем, услед боловања од тзв. Лудвигове ангине: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, Сабрана дела Слободана Јовановића VII, Београд 2005, 284–285.

⁴⁹ Нићифор Дучић (1832–1900), архимандрит.

7.

Белград, 30 априла 1873 [г.]

†

Милостивейшая графиня, Антонина Дмитриевна!

Большое вам спаси бо за ваше письмо из Вены, которым успокоили нас! Господь да будет милостив к страдальческим племенам славян и сохранит дорогую жизнь государя и государыни, без них нам нет пощады от врагов общих.

Сказал себе не входить больше ни в какие дела, но нельзя – постоянно просят. Вдова Екатерина Цукич, жена брата того Цукича⁵⁰, который был при князе Михаиле⁵¹ министром, осталась ни на чем, потому и написала просьбу государыне, чтобы имела милость принять ее дочери на воспитание. Я не смею просить государыню больше, не осмеливаюсь беспокоить ее. Но вас, графиня, прошу передать просьбу вдовы Екатерины на милостивое внимание государыне. И если благоволит государыня принять этих детей, вдова будет очень счастлива.

Мне кажется, что в Москве в Алексеевой монастырь можно их поместить,⁵² где уже есть несколько сербских и болгарских девочек на воспитание и содержание Слав[янского] благотвор[ительного] комитета⁵³.

Желая вам доброго здравия, с глубоким почтением и совершенной преданностью имею честь быть вашего сиятельства

богомолец АЕ митр[ополит] Сербский Михаил.

РГАДА, Ф. 1274, Оп. 1, Д. 2180, Л. 32–32 об. Автограф.

⁵⁰ Коста Цукић (1826–1879), министар финансија и просвете у време кнеза Михаила.

⁵¹ Михаило Обреновић, српски кнез.

⁵² Године 1871. при Алексејевском манастиру у Москви отворена је школа за девојчице српског и бугарског порекла: *П. Н. Батјушков – Н. А. Попов, 20. јун 1871*, Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, прир. М. Јовановић, А. Тимофејев, Љ. Кузмичева и Е. Иванова, Москва 2011, 257–258.

⁵³ Московски словенски добротворни комитет (1858–1878) представљао је друштвену организацију која се бавила пружањем помоћи словенским народима, под турском и аустроугарском влашћу, у културно-просветном, црквеном и економском погледу.

8.

Белград, 10 января 1874 [г.]

†

Милостивейшая графиня, Антонина Дмитриевна!

Обязан вам всегда благодарить за ваши многие добрые дела и, думаю, было бы вам слишком неприятно, если бы, наконец, уверились, что обмануты в мнении о человеке, которому делали много добра.

Г[осподин] Шишкин жестоко отмстил мне. Он своими доносами лишил меня дорогого мне доверия и уважения вашего. Я вас уверяю [в] сердечности своей души, что я не интернационалист, что я не бросил дела церкви и не препятствую политике Шишкина, который дошел до того, что вредит мне у здешнего правительства и требовал моего удаления. Что касается до моего личного спокойствия, мне бы очень желателен покой; но будет ли это полезно для церкви? Это увидите, когда меня не будет на сем месте. И у меня лучшее желание приготовить наследника себе из русских воспитанников, умножить больше кандидатов, чтобы потом народ имел возможность выбрать себе в пастыри начальника лучшего из них. Но мне выставляют препятствия, чтобы потом народ принужден был опять взять кого-нибудь из Австрии. Партия австрийская, турецкая, Карагеоргиевича и других личностей клеймят меня и всех друзей России и, к сожалению, Н. П. Шишкин все принимает за истину, как на днях мне сказал слух, которому он, разумеется, поверил, что у меня составлен лист будущих министров, что совершенно ложно. Если вам для успокоения своего можно потребовать от Петра Николаевича мое письмо от 10 января, прошу вас потрудиться прочитать это и узнаете весь ход дела.

Думаю, согрешил бы пред вами, если бы не сказал вам несколько слов о судьбе моей в теперешнем времени. Тяжелое и ужасное положение! Но верьте, что на высоте и в понижении, в счастии и в несчастьи, я всегда помню ваше благорасположение ко мне и народу моему, за что и буду просить Господа, да дарует вам мир, радость и душевное спасение.

С глубоким почтением и совершенною преданностью имею честь быть вашего сиятельства

смиранный богомолец МС Михаил

Собственноручная помета графини Блудовой: «Получила 26-го генваря 1874. Телеграфировала, Белград, митрополиту: Если весь мир поверил клевете, я в вас никогда не усумнюся. Молю Бога показать нам свет. Графиня Блудова».

РГАДА, Ф. 1274, Оп. 1, Д. 2180, Л. 36–37 об. Автограф.

Jovana BLAŽIĆ PEJIĆ, Ekaterina Vladimirovna IVANOVA

**METROPOLITAN MIHAILO'S LETTERS
TO THE COUNTESS A. D. BLUDOVA: CONTRIBUTION TO THE
STUDY OF RUSSIAN-SERBIAN RELATIONS (1871-1874)**

Summary

After Prince Mihailo's death, the underaged Prince Milan Obrenovic was brought to the Serbian throne, with the so called Second Regency (1868-1872) ruling instead of him. In the initial years of the Regency's rule, due to the lack of trust Petrograd felt about the regents, the Serbian-Russian relations were shaken. Although the Regency made recurrent efforts during 1868 and 1869 to improve the relations with Russia, some noteworthy results with that regard were achieved no earlier than in 1870. In autumn 1871, the juvenile prince paid a visit to the Russian Tsar in Livadia. From that visit on, the Serbian-Russian relations were normalized. Despite the reign being overtaken by Prince Milan in 1872, the Regency Regime in Serbia, embodied in the personalities of Milivoje Petrovic Blaznavac and Jovan Ristic, was preserved until 1874.

The paper presents eight letters written by the Metropolitan Mihailo to the Russian countess Antonina Dmitrievna Bludova in the period 1871 to 1874. The documents testify to the fruits of Prince's visit to Livadia, to the plans plotted in relation to Prince's trip to Petrograd and his marriage to the Russian Princess, to the relations between the Metropolitan Mihailo and the Russian Consulate in Belgrade, but also to the schooling of Serbian girl-cadets in Russia and opening of Representation of Serbian Orthodox Church in Moscow. The attached letters constitute a contribution to the studies of political, cultural-educational and ecclesiastical liaisons between the Principality of Serbia and the Russian Empire in the period from 1871 to 1874.

Keywords: Antonina Dmitrievna Bludova, Nikolay Pavlovich Shishkin, Russia, Metropolitan Mihailo, Milan Obrenović, Milivoje Petrović Blaznavac, Jovan Ristić, Serbia.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Горан ВАСИН*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за историју

Нови Сад

СВЕШТЕНСТВО ШАБАЧКЕ ЕПАРХИЈЕ ПО ПОПИСУ ИЗ 1879. ГОДИНЕ**

Апстракт: Попис свештеника Шабачке епархије 1879. представља важан извор за црквену и шире друштвену историју Кнежевине Србије. Епархија је обухватала 3 протопрезвитерата и 3 намесништва, са 74 цркве, 111 свештеника, 10 монаха у 5 манастира. Укупан број домова био је 24.708 са преко 186 хиљада верника. Стога се анализом пописа насталом за потребе Архијерејског сабора добијају подаци који су незаобилазни за прочавање историјата Шабачке епархије и шире Цркве у Кнежевини Србији.

Кључне речи: Шабачка епархија, Ваљево, Уб, Обреновац, Лозница, цркве, намесништва, протати, владика Јероним.

Шабачка епархија заузимала је важно место у организацији Цркве у Кнежевини Србији.¹ Успостављањем Српске митрополије 1831. формира се и нова црквена-епархијска структура у Кнежевини. Конкордатом из

* goranvasin@yahoo.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Војвођански простор у контексту европске историје* (Ев. бр. 177002).

¹ Укидањем Пећке патријаршије 1766. некада јединствена црква налази се у више посебних целина и под различитим канонским јурисдикцијама. Карловачка митрополија и српска Црква у Црној Гори немају аутокефалан статус, али се не налазе

1831. дефинисано је да Српског митрополита бирају архијереји из Србије, а да га потврђује Васељенски патријарх. Такође, бирањем првојерарха српске цркве из редова домаћег свештенства онемогућено је да се Васељенска патријаршија знатније меша у црквене послове у Кнежевини. Исте године извршена је и нова подела епархија. Од некадашње Ужичко-ваљевске епархије формиране су: Шабачка и Ужичка. Шабачки епископ је постао Герасим Ђорђевић, а ужички Нићифор Максимовић. Припајањем шест нахија Кнежевини Србији 1833. дошло је до нових организационих промена у црквеном погледу. Јадар и Рађевина су прикључени Шабачкој епархији. Поменуто стање је потврђено од стране Васељенске патријаршије током 1835.² Први попис Шабачке епархије био је 1836. Тада је установљено да на територији епархије има 148 свештеника и 34 цркве.³ Према подацима из 1879. тај број је био 111 свештеника и 74 цркве, рачунајући и 5 капела. На територији епархије 1879. било је 5 манастира: Боговађа, Троноша, Чокешина, Петковица и Радовашница са укупно 10 монаха. Занимљиво је додати да је по попису из 1836. постојало 16 манастира, док је свега 9 било активних са 18 монаха.⁴ У међувремену манастири Грабовац, Докмир, Пустиња и Ћелије постају парохијске цркве. Статус Ћелија и Пустиње биће мењан више пута у периоду до 1945.

У периоду од 1836. до 1879. Шабачком епархијом су управљали епископи Герасим Ђорђевић (1831–1839), Максим Савић (1839–1842), Сава Николајевић (1844–1847), Мелентије (1847–1848), Јоаникије Нешковић (1849–1854), Михаило Јовановић (1854–1859), Гаврило

под директном влашћу Васељенске патријаршије. Епархије у Србији, Босни и Херцеговини, Старој Србији и Македонији налазе се под јурисдикцијом Васељенске патријаршије. Црква у Кнежевини (касније Краљевини Србији) постаје аутокефална тек 1879, са називом Српска православна црква у Кнежевини Србији. У изворима, Архивима (Архив Србије, Архив САНУ у Сремским Карловцима – преписка и службена акта везана за Београдску митрополију), наилазимо на Српска митрополија, Београдска митрополија, Православна српска црква и Црква у Кнежевини/Краљевини Србији.

² Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 2004, 20–23, 444–450; А. Илић, *Петар Јовановић митрополит београдски, његов живот и рад 1833–1859*, Београд 1933, 8–12; Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ 2, Београд 1991, 312–324, 328–333; Јовановић (митрополит) Михаило, *Православна српска црква у Књажевству Србији*, Београд 1874, 1–12; Недељко Радосављевић, *Шабачка епископија по попису из 1836*, ГИАВ (Ваљево 2000) 55 passim.

³ Н. Радосављевић, *нав. дело*.

⁴ Исто.

Поповић (1860–1866), Мојсије Вересић (1868–1874), Јероним Јовановић Бишинац (1877–1883).⁵ До 1919. шабачки епископи су били и Самуило Пантелић (1884–1886), Димитрије Павловић (1898–1905) и Сергије Ђорђевић (1905–1919). Шабачки епископи Михаило Јовановић и Димитрије Павловић постали су са своје катедре Митрополити Србије (1859, 1905), док је Димитрије Павловић 1920. изабран и за првог патријарха обновљене српске патријаршије.⁶

Попис из 1879. настао је за потребе Архијерејског сабора и садржи податке о броју свештеника, парохија и домова у Шабачкој епархији после добијања пуне државне независности 1878. На основу овог пописа може се сагледати и читав низ података везаних како за црквену, тако и шире друштвену историју Кнежевине Србије. Посебно истичемо број становника/парохијана по протопрезвитератима и намесништвима Шабачке епархије.⁷ (Видети прилог Табела 1, настао на основу података у попису свештеника, аутор Г. В.). Број свештеника у Шабачком протопрезвитерату био је 39 на 70.653 парохијана што нас доводи до броја од 1.812 верника на једног свештеника. Узимајући такође као податак да је било 10.117 домова добија се слика од 6,98 чланова једног дома у шабачком црквеном округу. На територији Ваљевског протопрезвитерата 27 свештеника је било задужено за 45.762 верника, односно 1.694 за свештеника (5.745 домова, просек 7,96 чланова домаћинства). У Убском намесништву на 4.896 становника је било 15 свештеника. Стање у Убском намесништву није до краја било редовно

⁵ Епископи Сава Николајевић и Гаврило Поповић били су пречански Срби, док је једини Шапчанин од епископа био Јероним Јовановић.

⁶ После обнове Патријаршије, епархија мења назив у Шабачко-ваљевска, који ће се задржати све до 2006. и поделе ове области на две посебне епархије: Шабачку и Ваљевску. (Видети: Ат. М. Поповић, *Поменик Шабачко-ваљевске епархије*, први део, Београд 1940, 23–46; Марко Павловић, *Преглед историје шабачковаљевске епархије*, Museum 8 (Шабац 2007) 83–96; Сава епископ шумадијски, *Српски јерарси*, Београд – Подгорица 1996, 127, 163–164, 218–219, 235–236, 305, 315, 328–330, 340, 431, 437, 443.

⁷ Архијерејска намесништва и протати (протопрезвитерати) чине основну организациону (административну) јединицу сваке епархије. Намесништва су мање целине које се састоје од више парохија и на челу се налази архијерејски намесник. Више архијерејских намесништава чине протат. У моменту овог пописа 1879. шабачка епархија је имала три намесништва и три протата. Промене у организационој структури епархије су релативно честе, јер се парохије, шире намесништва, често арондирају у складу са променом броја верника, повећавања (или смањивања) броја свештеника.

пошто су два свештеника била ван свештенослужитељске праксе, а за 10 парохија не постоје подаци. На територији Обреновачког намесништва свега 6 свештеника је било задужено за 12.122 верника (2.020 верника у просеку по свештенику) у 1.410 домова (8,59 чланова по дому). У Лозничком протату је било 19 свештеника према 33.140 парохијана (1.744 по свештенику) и 4.731 дом (7,59 чланова). На крају у Азбуковичком намесништву било је свега 5 свештеника на 19.579 становника (чак 3.915,5 по свештенику) и 2.016 домова (9,72 по дому). Укупан број свештеника Шабачке епархије био је 111, домова 24.708, а парохијана 186.152. У функционисању цркве ове податке анализирамо без старосне структуре верника (деца, стари). Присуство верника у литургијској форми (причешћивање и исповест) и свакодневном црквеном животу (крштења, сахране, венчавања, оправка и градња цркава, сакупљање прилога) другачије од државно-пореског и административног система.⁸ Стога је овај попис важан показатељ стања једне од важнијих епархија Српске митрополије.

Табела 1

Број свештеника, домова и парохијана
сумарно

Број	Протства и намесништва	Број свештеника	Број домова	Број парохијана
1	Шабачко (Протство)	39	10.117	70.653
2	Ваљевско (Протство)	27	5.745	45.762
3	Убско ⁹ (Намесништво)	15	689 ¹⁰	4.896
4	Обреновачко (Намесништво)	6	1.410	12.122
5	Лозничко (Протство)	19	4.731	33.140
6	Азбуковичко (Намесништво)	5	2.016	19.579
		111	24.708	186.152

⁸ У канонском погледу црква је заједница верујућих (крштених) на челу са епископом, а само материјално стање (функционисање) цркве директно је везано за овај податак. Чланови парохија без обзира на старосне границе дужни су плаћати парохијал и црквене таксе за све црквене обреде, док је најчешће глава породице носилац парохијала, а сви чланови породице су део заједнице која учествује у плаћању црквених такси (венчање, сахрана, крштење, славски обред и свећење славске и Васкршње водице). За свештенике је посебно значајно колико кућа (верника) улази у састав његове парохије, што директно утиче на материјално стање самог свештеника.

⁹ Један свештеник је био у оставци и један под забраном свештенослужења.

¹⁰ Нема података за десет парохија.

Документ смо пронашли у Архиву Србије, МПЦС, Ф1, П1, 1880. Писан је ћирилицом, а у оригиналу гласи:

Списак мирског свештенства, којој цркви припада, с назначењем парохија, броја села, домова и душа, епархије шабачке за 1879. годину

	Име и презиме свештеника	Којој цркви припада	Има ли синђелију ¹¹	Која му је парохија	Која варош или села сачињавају парохију	Колико домова		Колико душа
						воособ	свега	
1	Јанко Јовановић	Шабачкој	Има	Шабачка	Део Вароши Шапца	305	305	2010
2	Јован Илић	Шабачкој	Има	Шабачка	Део Вароши Шапца	241	241	1921
3	Максим Петровић	Шабачкој	Има	Шабачка	Део Вароши Шапца	236	236	1825
4	Коста Лазаревић	Шабачкој	Нема	Капела Шабачка	Мајур Муселини Част. Вар. Шапца	62 42 78	182	770
5	Милош Гавриловић	Дреновачкој	Има	Дреновачка	Дреновац Шевајце	250 135	385	2160
6	Алимпије Гавриловић	Причиновићкој	Има	Табановићка	Табановић Причиновић Штитар	107 180 133	420	3007
7	Живојин Петровић	Глушачкој	Има	Узвешка	Узвеша Део Глушаца	116 102	218	1528
8	Лука Марковић	Глушачкој	Има	Глушачка	Део Глушаца Раденковић	124 92	216	1385
9	Милан Стефановић	Ноћајској	Има	Ноћајска	Ноћај Салаш Ноћајски Вар. Митровица	161 110 35	306	2251

¹¹ Синђелија је акт надлежног епископа свештенику, којом се потврђује свештеничко звање (чин). Често се дешава да прође и више година од рукоположења док свештеници не добију синђелију, па је стога овај попис важан извор за сагледавање статуса свештеника епархије.

10	Тома Лаушевић	Засавичкој	Нема	Равањска	Равње Засавица	124 130	254	1480
11	Светислав Миличић	Глоговачкој	Има	Бановопољска	Баново поље Совљак	66 75	241	1528
12	Данило Дукић	Глоговачкој	Има	Клењанска	Клење	240	240	2144
13	Михаило Вучетић	Глоговачкој	Има	Црнобарска	Црна Бара Карантин Рача	260 5	265	1546
14	Милош Веселиновић	Глоговачкој	Има	Глоговачка	Глоговац Салаш Црнобарски	106 129	235	1735
15	Гаврило Берић	Богатићкој	Има	Богатићка	Део Богатића	335	335	2413
16	Димитрије Берић	Богатићкој	Има	Богатићка	Белотић Метковић Част. Богатића	137 139 72	348	2550
17	Дамњан Илић	Богатићкој	Има	Дубљанска	Дубље	265	265	2000
18	Бојица Иванковић	Бадовиначкој	Има	Бадовиначка	Бадовинци	358	358	2919
19	Рајко Савкић	Змијњачкој	Нема	Змијњачка	Змијњак Рибари	105 111	216	1399
20	Димитрије Павловић	Змијњачкој	Нема	Слепчевићка	Слепчевић Дуваниште Скрађани Цигани	103 33 29 26	191	1231
21	Саво Давидовић	Лешничкој	Нема	Лешничка	Лешница Стража	156 76	231	1331
22	Павле Васић	Липолишкој	Нема	Липолишка	Липолист Петловача	186 72	256	1754
23	Стеван Драјић	Добрићкој	Нема	Добрићка	Добрић Богосавац Метковић	99 76 84	259	1700
24	Дамњан Вуковић	Добрићкој	Нема	Варњанска	Варна Горња Врањска Маови	96 114 90	300	1856
25	Милан Ћирић	Накучанској	Нема	Накучанска	Накучани Синошевић Бојић Слатина Волујац	58 69 46 20 39	232	1769

Свеиштенство Шабачке епархије по попису из 1879. године

26	Живојин Радоњић	Накучанској	Нема	Лојаничка	Лојаница Матијевац Вукошић Заблаћ	46 70 60 60	232	1769
27	Јеврем Гавриловић	Кривајској	Има	Кривајска	Криваја Румска Метлић Букор	77 85 119 97	378	2739
28	Недељко Бајић	Црниљевској	Има	Црниљевска	Црниљево Градојевић Галовић Голочело	78 34 28 55	195	1433
29	Јосиф Давидовић	Каонској	Нема	Каонска	Каона Ћуковине Козарица Мровска Белотић Пејиновић	31 31 25 39 53 27	206	1528
30	Стеван Аврамовић	Каонској	Нема	Љутичка	Љутица Каменица В. Бошњак М. Бошњак	64 56 126 28	274	2051
31	Љубомир Бабовић	Коцељевској	Има	Коцељевска	Коцељево Бресница Суботица Брдарица	79 19 41 52	191	1603
32	Данило Јовановић	Свилеувској	Нема	Свилеувска	Свилеува	155	155	1042
33	Стеван Карановић	Јаловичкој	Нема	Јаловичка	Јаловић Јазовник Крнић	160 51 59	270	1828
34	Драгутин Лазаревић	Јаловичкој	Нема	Провска	Прово Звезд Ново Село Власаница Дебрц	161 50 13 46 36	305	2227
35	Павле Кустурић	Меховљанској	Има	Владимирска	Владимирци Круле Меховине Бобовик	62 130 46 28	266	1709
36	Димитрије Томић	Меховљанској	Има	Риђачка	Риђаке Церовац Скупље Кијавица Врачевица	27 40 77 22 8	174	1428
37	Јован Ристић	Манастиру Радовашница	Нема	Белоречка	Бела Река Цуљковић Грушић	112 82 74	268	1630

38	Јован Трифунковић	Оридској	Има	Мрђеновачка	Мрђеновац Драгојевац Миокус Трбушац Предворица	54 60 25 37 26	202	1535
39	Лазар Јевремовић	Оридској	Нема	Мишарска	Мишар Врањска Жабар Причиновић Јеленча Корман Орашац	50 51 38 43 22 20 38	262	2018
Протство Ваљевско								
40	Живојин Марковић, прота	Ваљевској	Има	Ваљевска	Градац Ваљево	12 247	259	1696
41	Радомир Јовановић	Ваљевској	Нема	Капела Ваљевска	Део Ваљева, Грабовица, Горић, Рајево село, Бело поље Кличево Попара	58 38 7 35 10 7 4	159	1302
42	Јаков Протић	Буковичкој	Има	Буковичка	Г. Буковица Д. Буковица	125 40	165	1343
43	Спасоје Протић	Буковичкој	Има	Буковичка	Белемужић Осладић Оглађеновац Стапар	57 71 70 22	214	1854
44	Лазар Јанковић	Миличинској	Нема	Миличинска	Миличиница Црниљево Влашчић	112 61 8	181	1405
45	Стеван Поповић	Осечинској	Има	Осечинска	Осечина Плужац Братачић Доња Драгијевица	138 52 48 38	276	2054
46	Захарије Протић	Осечинској	Нема	Лопатањска	Лопатањ Остружањ Драгијевица	125 77 50	255	2094
47	Иван Протић	Каменичкој	Има	Каменичка	Каменица Врагочаница Туђин Део Драгијевице	106 66 29 29	226	2061

48	Сретен Тодоровић	Причевићкој	Нема	Причевићка	Причевић Бобова Тупанци Маиновић Балиновић	87 57 26 38 24	232	1938
49	Марко Бирманчевић	Пустинској	Нема	Пустинска	Суводањ Станина река Совач Ребелъ Вуиновача	54 56 32 45 51	238	2391
50	Јован Ристић	Грачаничкој	Нема	Грачаничка	Брезовица Тубравић Ситарнице Стубо Ровње Кунице	62 43 23 53 17 14	212	1804
51	Васа Илијћ	Јовањској	Нема	Златарићка	Златарић Сандаљ Седлар Пакље	60 18 37 15	130	1089
52	Андрија Јовановић	Ћелијској	Има	Ћелијска	Стрмна гора Лелић Богатић Сушица Лесковица	16 53 30 34 154	287	2396
53	Јевта Поповић	Ћелијској	Нема	Драчићка	Бачевци Брањеговић Белић Драчић Ковачице Равње Зарус Пријездић Дегурић	98 25 13 16 27 36 16 28 19	278	2022
54	Вилип Вићентијевић	Паунској	Има	Паунска	Пауне Рајковић Робаје Шушока Ђурђевац Мрчић	80 45 45 29 40 25	264	1912
55	Вићентије Поповић	Крчмарској	Нема	Крчмарска	Лајковац Брежђе Осечиница Крчмар Голубац Буковац Мратишић Део Пријездића	57 40 93 42 21 20 30 15	318	2577

56	Петроније Урошевић	Рибничкој	Нема	Струганичка	Струганик Планинци Берковац Гуница Кључ Рикари	29 49 65 16 56 41	256	1813
57	Велимир Жујевић	Рибничкој	Нема	Команичка	Попадић Паштрић Томић Део Команица	52 42 38 27	159	1263
58	Мијаило Мијаиловић	Славковачкој	Има	Славковачка	Славковица Кадина Лука палежница	118 65 15	198	1502
59	Илија Поповић	Цветановачкој	Нема	Цветановачка	Цветановци Бошњановић Грмикоже Бабајић Велишеви	69 25 11 53 61	219	1419
60	Радојица Поповић	Мијоничкој	Нема	Мијоничка	Мијоница Вртиглаве Маљевић Радобић Санковић Команице Табановић	55 36 21 30 43 30 36	251	1783
61	Никола Поповић	Рабровичкој	Има	Рабровичка	Дивци Лозница Веселиновац Клашнић	50 60 24 13	147	1394
62	Радомир Поповић	Рабровичка	Нема	Попучанска	Попучке Дупљај Лукавац	84 42 61	187	1354
63	Марко Петровић	Бранковинској	Има	Бранковинска	Бранковина Козличић Јошева Котешница Рабас	26 25 17 50 20	148	1642
64	Светозар Петровић	Бранковинској	Има	Баболучка	Бабина лука Близоње Забрдица Јасеница	68 28 33 19	148	1642
65	Милисав Поповић	Докмирској	Нема	Гологлавска	Гола Глава Слатина	62 32	94	949

Свеиштенство Шабачке епархије по попису из 1879. године

66	Божа Павић	Петњичкој	Нема	Петњичка	Петњица Жабари Белошевац Клинци Бујачић Део Заруба	13 53 41 32 24 3	166	1060
Намесништво Убско		Округ Ваљевски						
67	Радојица Жујевић	Убској	Има	Убско	Варошица Уб Гуњевац Трњаци Стубленица Мургаш	137 30 23 42 33	265	1898
68	Никола Димитријевић	Убској	У оставци					
69	Јосиф Јеремић	Бајевачкој	Има	Гвозденовачка	Бајевац Врховине Звиздар Гвозденов.	49 74 42 43	208	1553
70	Јован Ђелмашевић	Бајевачкој	Нема	Непричавска	Словац Непричава Рукладе Рубибреза Степање Мишковић	25 54 33 55 31 15	216	1465
71	Јеврем Павловић	Јабучкој	Има	Јабучка	-	-	-	-
72	Јован Милосављевић	Јабучкој	Нема	Паљушка	-	-	-	-
73	Јован Поповић	Радљевској	Нема	Радљевска	-	-	-	-
74	Младен Поповић	Радљевској	Нема	Бргулска	-	-	-	-
75	Коста Поповић	Врелској	Нема	Љубинићка	-	-	-	-
76	Живко Марковић	Врелској	Има	Таковска	-	-	-	-
77	Кузман Протић	Врелској	Нема	Под забраном	-	-	-	-
78	Петар Стефановић	Вуконској	Нема	Вуконска	-	-	-	-
79	Тома Поповић	Новачкој	Нема	Новачка	-	-	-	-
80	Живко Протић	Памбуковичкој	Има	Памбуковичка	-	-	-	-
81	Јанко Лазић	Докмирској	Има	Докмир	-	-	-	-

Намесништво Обреновачко								
82	Маринко Срећковић	Звечанској	Има	Звечанска	Звечка Скела Ратари Кртинска Уровци Засеок Уровачки	77 72 30 48 50 30	307	2994
83	Светозар Михаиловић	Обреновачкој	Нема	Обреновачка	Обреновац Забрежје Бело Поље	194 59 36	289	2215
84	Срећко Синђелић	Орашачкој	Нема	Орашачка	Орашац Дрен Ушће Вукићевица	62 90 64 36	252	1966
85	Станко Михаиловић	Грабовачкој	Има	Грабовачка	Грабовац	184	184	1640
86	Василије Павић	Грабовачкој	Има	Стублинска	Стублине	180	180	1730
87	Јеремија Ђорђевић	Грабовачкој	Нема	Пироманска	Пироман Бровић Трстеница Цигани	66 67 17 18	198	1577
Протство Лозничко		Округ Подрински						
88	Игњат Васић, прота	Лозничкој	Има	Лозничка	Варош Лозница	275	275	1639
89	Ивко Поповић	Лозничкој	Има	Клубачка	Клубци Плоча Башчелуци Трбушница Воћњак	42 17 36 98 35	228	1504
90	Петар Јовановић	Лозничкој	Нема	Боринска	Борина Радаљ Брасина	116 103 103	232	1955
91	Јован Петровић	Лозничкој	Нема	Капела Лозничка	Ковиљача Засеок Црногора	114 44	158	915
92	Сава Поповић	Недељичкој	Има	Ступничка	Шурице Слатина Г. Недељице Д. Недељице Ступница	28 55 47 40 87	257	1826

Свеиштенство Шабачке епархије по попису из 1879. године

93	Владимир Поповић	Преображењској	Нема	Руњанска	Руњани Липница Шор Козјак Грнчара	84 61 71 75 39	330	1560
94	Радосав Поповић	Иверској	Има	Добрићка	Д. Добрић Г. Добрић Читлук	125 82 40	274	1390
95	Јован Павловић	Иверској	Има	Јошевачка	Јошева Лешница Каменица Милина Брадић	62 107 18 31 39	257	1763
96	Панта Туфегџић	Текеришкој	Нема	Текеришка	Текериш Помијача Трбосиле Сипуља	61 40 40 99	240	1677
97	Михаил Глигоријевић	Јаребичкој	Има	Бадањска	Г. Бадања Д. Бадања Рибарице	96 104 40	240	1903
98	Стеван Глигоријевић	Јаребичкој	Нема	Јаребичка	Јаребице Велико Село Брнац Симино Брдо	124 57 59 29	269	2111
99	Цветко Живановић	Јаребичкој	Нема	Цикотска	Цикоте Дворска	125 105	230	1945
100	Јован Павловић	Цветуљској	Нема	Комирићка	Комирић Завлака Цветуља Коњуша	104 74 46 26	250	1909
101	Јован Поповић	Белој Цркви	Нема	Ликодранска	Ликодра Брезовице Красава	61 131 87	279	2208
102	Аксентије Поповић	Белој Цркви	Има	Белоцркванска	Бела Црква Белотић Врбић Толисавац	56 67 70 72	265	2319
103	Иван Поповић	Белој Цркви	Нема	Баставска	Бастав Ставе Мојковић Равнаја	59 50 88 40	237	1803
104	Владислав Поповић	Крупањској	Има	Крупањска	Крупањ Бадњевац Липеновић Кржава Средица	92 65 48 64 9	287	2294

105	Марко Јовановић	Крупањској	Има	Брстичка	Брстица Церова Шљивова	31 82 42	155	1517
106	Илија Младеновић	Д. Трешњичкој	Нема	Д. Трешњичка	Трешњица Планина Будимић Амајић Читлук Ројсаница Цулине	69 30 40 28 34 31 36	268	1817
Намесништво Азбуковичко		Округ Подрински						
107	Крста Протић	Љубовиђанској	Има	Љубовиђанска	Љубовиђа Читлук Оровица Грачаница Г. Постоња Дрлача	167 157 120 31 39 23	537	4458
108	Милован Протић	Азбуковичкој	Нема	Азбуковичка	Г. Буковица Д. Буковица Леовић Г. Торника Г. Дрлача	205 110 48 24 46	433	4652
109	Тома Поповић	Царинској	Има	Царинска	Царина Гуњаци Драгодол	205 121 70	396	3648
110	Јеремија Поповић	Селаначкој	Има	Селаначка	Селанац Рујевац Узовница Црнча Вољевци	64 52 50 90 70	320	3500
111	Антоније Обрадовић	Г. Тешњичкој	Нема	Г. Трешњичка	Стрмово Грчић Г. Кошље Д. Кошље Г. Дрљача	114 74 43 64 35	330	3321

8. августа 1880. у Шапцу

Члан Конзисторије свештеник
М. Адамовић

Goran VASIN

**THE CLERGY OF THE EPARCHY OF ŠABAC
ACCORDING TO THE 1879 CENSUS**

Summary

The Eparchy of Šabac has been one of the most important Church districts since the moment when Church organisation was first introduced in the Principality of Serbia outside the aegis of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople. Its bishops (episcops) played an important role in Church life in the Principality of Serbia. The fact that Metropolitan Mihailo had been the Head of Šabac bishops immediately before he was elected is proof of this. The census of the clergy of the Eparchy of Šabac in 1879 is an important indicator as to the state the Serbian Church had been in prior to gaining full independence in 1878. This census provides a detailed overview of the number of serving priests, of households and of people at the territory of the whole eparchy, and it is an important source of information for both Social history and Church history. Considering that the area covered in this census stretched from Šabac and Ljubovija, across Valjevo to Ub and the villages in the vicinity of Belgrade, the analysis of the census results provides us with figures which can be considered as a first-class source of information to be used when writing the history of the Eparchy of Šabac and the wider area of the territories in the northwest of the Principality of Serbia and afterwards, the Kingdom of Serbia.

Key words: the Eparchy of Šabac, clergy, Episcopal deaneries, monasteries, Valjevo, Ub, Loznica, Azbukovica, Radjevina.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Милан КУТЛЕШИЋ*

Историјски институт

Београд

ДВА ПИСМА БРИТАНСКОГ ВИЦЕКОНЗУЛА НИКОЛЕ РАДОНИЋА ВАСОЈЕВИЋА КОНЗУЛУ САНДЕРСУ**

Анстракт: У овом раду су представљени извештаји Николе Васојевића које је упућивао из Скадра британском конзулу Сандерсу у Превети, а односе се на почетак његовог службовања као вицеконзула Велике Британије са представништвом у Новом Пазару. Конзул Сандерс је те извештаје преведене на енглески језик слао у Лондон. Значај ових докумената је у томе што се први пут приказује дипломатска преписка Николе Васојевића као службеника Велике Британије.

Кључне речи: Никола Васојевић, Скадар, Хасан Паша, Баларини.

Никола Васојевић свакако представља једну од најзагонетнијих личности српске историје.¹ Он је покушао тридесетих година деветнаестог века да створи посебну српску државу, којом би он управљао, на простору између тадашње Србије и Црне Горе. О њему се зна да је рођен у селу

* milan.kutlesic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ О Николи Васојевићу су писали: Р. В. Вешовић, *Племи Васојевића*, Сарајево 1935, 292–293, М. П. Цемовић, Кнез Никола Васојевић, *Правда* (7. XII 1932), Р. П. Губеринић, *Кнез Никола Милошевић Васојевић и књажевина Васојевићи*, Иванград 1990, Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830–1851)*, Београд 1957.

Лопате у Васојевићима 1797. године. Његово презиме је било Радонић и завршио је инжењерску школу у Одеси, али не може се са сигурношћу тврдити како и када је отишао у Русију. Постоје тврдње да му је отац преминуо док је Никола још био дечак и да му се мајка преудала за човека са презименом Радонић, са којим се касније одселила у Русију и да је презиме Радонић узето од стране очуха. Са друге стране, помиње се да се Никола прво школовао у Аустрији и да је тек онда отишао у Русију.² После службовања у Русији, 1830. године долази у Цариград где га је, по препоруци руског амбасадора, српска депутација позвала да као војни инжењер учествује у разграничењу кнежевине Србије и Османског царства. Васојевић се није дуго задржао у Србији, јер му кнез Милош није излазио у сусрет и показивао је неблагонаклоност према њему. Због тога одлази из Србије у Цариград. Године 1835. одлази на Цетиње, где се упознаје са Петром II Петровићем Његошем, који је 24. новембра 1835. године издао уверење о наводном племићком пореклу Николе Радонића. Поново је Никола Радонић покушао да ступи у службу код кнеза Милоша, али је та молба остала без потврдног одговора. Тих година Велика Британија креће у дипломатску офанзиву на Балкану и почиње да шири своја конзулска представништва. Године 1837. пуковник Хоџес је постављен за конзула у Београду. Никола Радонић се у то време налазио у Превези када је именован за вице-конзула за провинције Босну, Херцеговину и Албанију, са седиштем у Новом Пазару.³ Како је неко ко није поданик Велике Британије, ко је Србин, руски ђак, постао службеник и човек од поверења британске спољне политике, није могуће утврдити на основу датих докумената.

У сваком случају, Васојевић је преко Скадра, Црне Горе, Никшића, Мостара, Травника и Сарајева стигао у Нови Пазар у лето 1838. године са својом породицом. Ту је покушао да оснује школу за српску децу, али је у самом почетку наишао на отворено непријатељство локалног муслиманског становништва. Када је први пут дошао у Нови Пазар један локални муслиман га је напао мотком у центру вароши и умало га није убио. Проносиле су се гласине да су се султан и влада у Цариграду одрекли тог простора у корист Енглеза и да је Васојевић дошао да преузме власт. Локални муселим је наредио и муслиманском и хришћанском становништву да се не упуштају у било какав контакт са британским вицеконзулом, под претњом строге казне. Једном је Никола Радонић затекао зидове своје куће и капију премазане људским изметом.

² Љ. Дурковић-Јакшић, *нав. дело*, 29.

³ Исто, 29–32.

Непрекидно је добијао претње смрћу, да би ноћу, 22. септембра 1838. године пребегао у кнежевину Србију, док га је његова породица следила. По доласку у Београд обраћао се за помоћ српским властима, као и британским, али био је одбијен. Онда се обратио аустријским властима за помоћ, али није наишао на потврдан одговор. После тога је боравио у Цариграду и Паризу, где је у француској престоници покушао да наметне причу о својој постојбини Холмији, која се простире између српских брда и планина северне Албаније, а себе је представљао као кнеза те области. У Паризу се упознао са кнезом Адамом Чарторијским, најзначајнијим представником пољске емиграције и пољског националног покрета. Са везама стеченим преко Чарторијског, покушао је да добије пристанак Француске за стварање области под његовом управом.

Према једном предању, његово активно деловање на тим просторима наишло је на неодобравање владике Петра II Петровића Његоша, који је организовао убиство Николе Радонића Васојевића. Његош је позвао Васојевића на састанак у Цетиње, да би на том путовању био убијен у селу Доњи Загарач 30. маја 1844. године. Према другом казивању, Васојевић је убијен због крвне освете.⁴

⁴ Исто, 33–56.

FO 78/339, Despatch No 4 of 1838, Translated extracts of letters from vice-consul de Wassowitch, dated Scutari⁵ December 26th 1837 and January 29. 1838.⁶

On the 9th December I reached the mouth of the Boyana⁷, where quitting the boat and leaving my family to proceed up the river as far as Oboti,⁸ I started for Scutari on horseback, which place I reached in safety the following day. My arrival caused a great sensation in the place and all parties busied themselves on their conjectures on the occasion. The Christians look upon the circumstances in favorable light as giving hopes for the improvement of their condition: the Turks in like manner consider that they may become benefitted hereby, observing, that the Sultan, through the medium of foreign agents and especially of English, may become more accurately informed as to the real estate of the affairs then by means of his Pashas, who only come to despoil without doing any good whatever.

On the other hand the Austrian agents have been struck by amazement and the vice-consul, Mr. Ballarini,⁹ exhibited some confusion on seeing me: he received me however with much civility, but under various pretexts and excuses he sought to avoid the duty of presenting me to the Pasha; at length however having given his consent, we proceeded together to the fortress.

Hassan Pasha gave me the most cordial welcome: he subsequently asked me what news I had brought and put a variety of questions upon the subject of the political affairs of Europe, which I had not be prepared to expect and in reply I informed him of the taking of the Constantina and various matters of little interest which have appeared in the newspapers. All our conversation was carried on in Turkish, so that M. Ballarini could not take any part therein, a circumstance which pleased the Pasha, as little friendship subsist between the parties.

At the moment of the departure several of the principal Scutarius merchants, who were in waiting, entreats me to intrude for one of their companions who had been without reason cast into prison, in consequence of which turning back to the Pasha, I requested that failing of the individual might be overlooked as an act of friendship to me; the favor was immediately granted and the merchant in my presence set at liberty.

⁵ Скадар.

⁶ Документи се налазе у Националном архиву у Лондону.

⁷ Река Бојана.

⁸ Речна лука на реци Бојани.

⁹ Баларини, аустријски вицеkonzул у Скадру.

With regard to the feelings of Hassan Pasha towards myself, I have understood from well informed persons around him, that my arrival in these parts has been a subject of much reflection to him and that the Austrian partisans, together with our friend Ballarini, have sought as much as possible to place the Turks in suspicion of me, saying that I had no ferman of recognition as British vice-consul and that the whole might be a work of deception.

From all the information which I have as yet been able to obtain, it would appear that the government of Austria inundated these parts with secret emissaries, priests, merchants and doctors, with the view of some day appropriating to herself Bosnia, Herzegovina and Montenegro. Numerous persons under feigned names have been sent here in Scutari, as well as in Scopia,¹⁰ Prisrena,¹¹ Novibazaar,¹² Seraevo¹³ and other quarters; the principal leaders of the party being the catholic bishop Albertini in Scutari, and a second bishop, at present unknown to me, at the celebrated convent of (.....)¹⁴ in Bosnia not far from Travnik¹⁵; in Montenegro¹⁶ also there is the secretary of the Vladica¹⁷ (reigning bishop) Demetrio Milacovitch of Ragusa.¹⁸

The government of Russia having heard the news that the French consul was expected in Scutari this last summer, sent an envoy to accompany the Vladica back to Montenegro. His individual proceeded as far as the Montenegrine bazaar at Tchernoevitch¹⁹, from whence he sent a person express to Scutari to ascertain whether in point of fact a French consul had arrived or not and having assured to Russia about the middle of November by the way of Cattaro²⁰ and Trieste.²¹

In the afternoon of the 30th December M. Ballarini sent to inform me that he wished to speak with me and I accordingly went to his residence; when he told me that without a ferman or at least Turkish road-pass from Constantinople, the Pasha would neither allow me to pass on to Bosnia nor even to remain the winter in Scutari. When however I asked M. Ballarini in

¹⁰ Скопље.

¹¹ Призрен.

¹² Нови Пазар.

¹³ Сарајево.

¹⁴ Нечитак рукопис.

¹⁵ Травник.

¹⁶ Црна Гора.

¹⁷ Владика Петар II Петровић Његош.

¹⁸ Димитрије Милаковић из Дубровника.

¹⁹ Ријека Црнојевића.

²⁰ Котор.

²¹ Трст.

what might I was to regard this communication, whether as coming from himself in his public capacity or simply as private intimation on his part, he replied that it was in the latter sense exclusively and that he did not wish Pasha to know that he had mentioned the circumstance. This gave rise to some suspicion on my part, the more especially as that my interview with the Pasha nothing of the sort had been mooted, but on the contrary the reception was in every respect most satisfactory.

On the 15th of January I sent to inform the Pasha that I wished to call upon him, requesting, that he would find an hour for that purpose. On my arrival at the appointed time, I found about sixty of the principal Turks of Scutari there assembled: the Pasha received me very well and after the usual compliments and some desultory conversation, he addressed me as follows:

“Esteemed friend, you as an official person, knowing the duties of a public functionary, and particularly one placed in the situation which I know occupy at one of the extremities of the Empire, surrounded on all sides by enemies from within and without, and consequently is under an especial obligation to enquire what persons pass through his district, whether they go and what may be their motive for the same; you, I say, can not be displeased if, in the execution of my duty, I put certain questions to you upon the subject of your arrival to these parts”.

I replied that he was at perfect liberty to do so and that I always felt the greater regard for those who sought to perform their duty with honor and diligence.

The Pasha then asked me whether I have brought any paper for presentation to himself, to support the character with which I was invested: upon which I laid open my passport and document of appointment, saying here is my authority for the journey and here my warrant of service, the first of which may be of some importance to you and second of none of whatsoever.

The Pasha continued: “ But have you nothing for me from my own government; no Ferman or Teskari, without which I would not be justified in allowing you to proceed?”

I replied: “Until this moment Pasha you have spoken well and with all right on your side; but here you are in the wrong, because in the first place being merely on my passage through this place, I have not the least occasion to present you with any Ferman, and you could be alone entitled to require the same of I were to remain here and transact business with yourself; that is to say if my residence were to be at Scutari instead of Novibazaar: what you now demand therefore is the duty of Vidgil Pasha in Bosnia and not your affair. Secondly, when you say that you can not allow me to proceed I would ask, whether my government is on term, of friendship or otherwise with yours; and

if the former, you, as a faithful servant of your sovereign, are bound to act in like spirit towards me, to receive one as a friend and recognize a passport of my government.”

The Pasha replied: “ I well know that my government is on terms of harmony and friendship with Great Britain; and myself have never hesitated to acknowledge the right of the letter, her officers and their passports; I look upon and esteem you as a friend, but why at least have you brought me no letter or document for myself from your own government?”

I replied that having here the Austrian vice –consul specifically charged with the duties of British agent, this appeared wholly unnecessary and would have been an obvious slight to the latter his person rendering all further introduction superfluous.

The parties now began to feel half persuaded upon the subject and I therefore asked the Pasha in conclusion whether he would give me the bonjourdi for Travnik and recognize my passport or otherwise?

The Pasha replied: “When you are prepared to start, send your man to me for the paper; meanwhile as I shall be sending a tatar²² tomorrow to Constantinople, be as good as to give me a copy of your passport ; but first I will ask you to peruse the same.”

I accordingly read it over to him and afterwards sent him a copy thereof, which was transmitted by the tatar on the following day; and some days after (that is to say on the 7/29 of January) the Pasha without further hesitation gave me the bonjourdi for Travnik.

Returning to the subject of Austrian official personages visiting these parts, I should mention, that on the 10th January one of these, lately arrived from Novibazaar and Prisrena, called at my house. Signor Muller, of Bohemian²³ origin, attached to the military station at the Bocche di Cattaro²⁴, who, in his capacity of medical officer, had been sent into Turkey under the pretext of seeking information relating to the plague and other maladies, his real object being however of quite another character, for doctors do not in general trouble themselves much with regard to taking plans of the country and so forth. The next day on returning his visit we entered into much familiar conversation and after seeking to prevail upon me to enter into correspondence with the military governor of Bocche di Cattaro, count Karatchay, I succeeded in obtaining full knowledge of his commission, supported by documentary evidence, from whence it appeared, that he was instructed to make a minute and

²² Татар – назив за гласника.

²³ Чешка.

²⁴ Бока Которска.

particular survey, political, topographical and statistical, of the cities, mountains, roads, passes and defiles of the Pashaluk, of Scutari, Prisrena, Djacova,²⁵ Pristina,²⁶ Scopia and Caleandele, comprehending also the district of Dibra,²⁷ Mati, Ochrida²⁸, Giordja and Albassan²⁹. He is now waiting to proceed in this latter direction where he has not yet been.

This same gentleman made me acquainted with some details relating to Novibazaar, where he had met another doctor, an agent of Russia, who had made himself remarkable by many extraordinary actions tending to deceive the lower orders and work upon their religious superstitious.

I have been lately assured with all precision that the Austrian consulate at Scutari has been spreading reports of most humiliating nature with regard to the latter of introduction furnished me for that agency; stating, that the protection of the office solicited on my behalf, and that, but for the assistance afforded me in this quarter, I should have been insulted and sent away from Scutari. However I have not failed on my part to make known to all, and to the Turkish author in particular, that the Austrian vice-consul is at the same time acting as British agent and that the letter addressed to him from the British consulate at Prevesa required him in his latter capacity to afford me a proper introduction to the authorities, a British vice-consul having no need of Austrian protection: and with a view to ascertain the real feelings of M. Ballarini upon the subject, I addressed a letter to him as acting British vice-consul at Scutari, requesting that he would obtain from the Pasha the *bonjourdi* to allow me to proceed to Travnik.

To this letter (bearing the date 7/19 January) I received a verbal reply in the presence of the secretary of M. Ballarini, his dragoman, and other persons, by which M. Ballarini made clearly known to me his sentiments, saying:

“Sir, we are under great misunderstanding and for some time it has been my intention to beg to be released from the charge which weighs heavily upon me and which I feel the more sensibly in this my advanced age: I neither was, neither am, a British agent; the Turks will not acknowledge me as such; and so much the more as I possess no orders upon this head nor document of authority to act in that capacity; and I have therefore experienced constant difficulties in this respect from all the authorities up to this time, who will only acknowledge me as Austrian agent and nothing more; and what I may have

²⁵ Баковица.

²⁶ Приштина.

²⁷ Дебар, западна Македонија.

²⁸ Охрид.

²⁹ Елбасан.

done for the British government has been not as British agent but as Austrian vice-consul. M. Meyer the late consul general in Albania wrote me a letter, not so much officially, as privately, saying: "Sir, until some agent of our own shall be established in Scutari, I beg of you to protect British subjects there in the same way that Austrian subjects receive protection from myself at Prevesa"; and this is the only authority I possess and therefore once more I have honor to acquaint you, that that I am not agent here of any other government but that of Austria and would wish to be relieved of all other charge whatsoever."

In reply to this declaration of M. Ballarini I addressed to him a second letter, begging that he would reconsider my first application written under an enormous impression, and that consequently he would regard the same as withdrawn.

On the other hand many Ionian subjects and traders under the Ionian flag come to Scutari, where they can obtain no protection and are therefore exposed to an infinity of trouble and vexation by the custom house and even sometimes to personal chastisement. Among others an Ionian subject, a native of Corfu,³⁰ who happened to be in Scutari, from the want of protection was obliged to accept the Muhamedan faith to escape the rage of the Turks; and on my arrival this individual did not fail to present himself to me and make known what had befallen him. Under these circumstances I beg to recommend the subject as one of the utmost importance and deserving a serious consideration. It would also be well if you would address a friendly letter to Hassan Pasha, taking notice of the abuses and vexation treatment practiced by the custom house and the Turks in general towards British protected subjects visiting these parts; begging that he would use his authority to put a stop to a such obnoxious proceedings.

Here and in all the surrounding parts much activity is observable in regard in military preparation; and the same at Sofia, Widdin, Nissa.³¹ This circumstance is subject of much talk and has created some alarm here. My arrival therefore has led all classes, Christians as well as Turks, to consider whether by availing themselves of the influence of the English government they might be enabled to bring to the knowledge of their own sovereign the peculiar circumstances in which they are placed and the state of misunderstanding which alone prevents reconciliation. This I repeat is the first object which the people at this moment have in view; or otherwise all are prepared either to throw themselves into the arms of some other power or to decide their common destiny by the force of arms. Of this I have secretly been

³⁰ Острво Крф у Јонском мору.

³¹ Софија, Видин, Ниш.

informed and I am told that application will ere long be made to me upon the subjects; therefore I would beg of you to make known to the government the desire and intention of the people, who place every reliance upon the English name, which they think sufficient to terminate all their woes and make their peace with the Sultan.

Signed:
Nicolay de Wassoewitch

P.S. February 7

I have just received precise information to the effect that the Emperor of Austria, formally recognizing the independence of the Montenegro, had ordered that boundaries between his territories and the latter be laid down and marked with all due form; and that the commission deputed for the purpose arrived a few days back at Cattaro to commence operations in the ensuing spring, together with the commission appointed by the Vladica for the settlement of the confines as preliminary to a treaty between Austria and Montenegro. I fear that the arrival of this communication may be delayed by reason of the great floods which have inundated all the plains between Zadrina³² and Beratti³³ and rendered the roads and rivers for the moment impossible.

³² Област која обухвата град Скадар и слив реке Бојане у Јадранско море.

³³ Берат, град у јужној Албанији.

Milan KUTLEŠIĆ

**TWO LETTERS FROM BRITISH VICE-CONSUL
NIKOLA RADONIC VASOEVIC TO CONSUL SAUNDERS**

Summary

This contribution presents the reports from British vice-consul Nikola Radonic Vasojevic to consul Saunders at the beginning of his service as British diplomat. The reports show his arrival at Skadar in December 1837. and his impressions of the local people, Skadar sanjak-beg Hassan Pasha, Austrian vice-consul Ballarini as well as the problems that he faced as the first British diplomat in that part of Balkan peninsula.

Keywords: Nikola Radonic Vasojevic, Skadar, Hassan Pasha, Ballarini.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Биљана ВУЧЕТИЋ*

Историјски институт

Београд

ПРОСВЕТНИ РАД СРБИЈЕ У ТУРСКОЈ ОД 1820. ДО 1912. ГОДИНЕ**

Анстракт: У раду је објављен реферат Јована Т. Марковића, заступника шефа Конзуларног одељења Министарства иностраних дела, упућен председнику владе Николи Пашићу у мају 1913. године. Преглед просветног рада Србије у Турској од 1820. до 1912. године настао је на основу обимне грађе Министарства иностраних дела. Овај извештај представља изузетно вредан историјски извор, који пружа детаљне статистичке податке о српским основним и средњим школама у Турској, као и детаљан извод издатака Министарства иностраних дела Србије на просветне циљеве у Турској.

Кључне речи: Јован Т. Марковић, Министарство иностраних дела, просвета, пропаганда, школе, Турска.

У фонду Министарства иностраних дела Краљевине Србије, у Архиву Србије, налази се реферат Јована Т. Марковића, посвећен просветном раду Србије у Турској у периоду од 1820. до 1912. године.¹ Заступник шефа Конзуларног одељења, Јован Т. Марковић упутио је

* biljana.vucetic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев.бр. 177031).

¹ Архив Србије (даље АС), Министарство иностраних дела (даље: МИД), Политичко-просветно одељење (ПП), 133 П, ред 851 – 1913, Јован Т. Марковић – Николи Пашићу, Београд 15/28. 5. 1913.

реферат 28. маја 1913. године председнику владе и министру иностраних дела, Николи Пашићу. Реферат је писан црним мастилом на 25 страница, на половини уздужног табака формата листа хартије А4. У тексту нисмо вршили никакве граматичке интервенције, већ смо само разрешили скраћенице, које смо обележили угластим заградама.

Јован Т Марковић²

² L. Gedö, *Zbirka portreta i biografija znamenitih ljudi kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, [s. l.] 1926.

Јован Т. Марковић, рођен је 1877. године у Београду, где је завршио гимназију. После студија права у Паризу, започео је службу у дипломатији као писар посланства Краљевине Србије у Паризу. Од 1907. до 1911. године био је секретар Министарства иностраних дела и заступник шефа Просветног одељења, а затим је постављен за првог секретара Посланства у Цариграду. У време настанка овог реферата, Јован Т. Марковић био је конзул у Битољу. За време балканских ратова поново се нашао на месту шефа Просветног одељења, а током Првог светског рата постао је начелник Политичког одељења у Министарству иностраних дела. После Првог светског рата, 1918. године именован је за посланика у Бриселу. На конференцији мира у Паризу био је генерални секретар српске делегације. За посланика у Берлину постављен је 1923. године, а већ следеће године је премештен за посланика у Атину. Каријеру је завршио на месту помоћника министра спољних послова Краљевине Југославије.

Преглед просветног рада Србије у Турској аутор је сачинио на основу грађе Конзуларног одељења Министарства иностраних дела и на основу претходних извештаја Светислава Симића и реферата Михаила Г. Ристића. Текст реферата укључује и „Преглед стања буџета од 1890 до 1912 године” и „Детаљан извод издатака учињених на просветне циљеве у Старој Србији и Маћедонији (издаци по рејонима)”. Овај извор је већ коришћен у научној литератури.³ У вези приложене табеле расхода за пропаганду по рејонима треба нагласити да се ради о буџетима Политичко – просветног одељења Министарства иностраних дела, а не о укупним средствима трошеним у ту сврху, јер она не садржи новац коришћен из диспозиционог фонда Министарства иностраних дела, нити новац коришћен за финансирање Српске одбране.

Највећи значај реферата Јована Т. Марковића лежи управо у сумарним статистикама које доноси. Међутим, неки наводи и закључци аутора у реферату су написани са очигледном намером ка величању радикалске политике на националном плану.

Сматрали смо да прилог реферату „Промена кабинета у Србији од 1880. до 1913. године” нема потребе објавити.

³ М. Јагодић, *Нови крајеви Србије 1912–1915*, Београд 2013, 10.

Господину Николи П. Пашићу
Председнику Министарског Савета
Министру Иностр[аних] Дела
реферат
Београд

Господине Министре Председниче,

Част ми је поднети Вам реферат о нашем просветном раду у Турској од године 1820 па до данашњих дана.

Подаци су црпени од пок[ојног] Св[етислава] Симића, г[осподина] Мих[аила] Ристића, р[е]ф[ерат] и из архиве Консуларног одељења Министарства Иностр[аних] Дела у колико ми је то било могућно у времену кад се архива Консуларног одељења налазила ван Београда те ју нисам имао при руци у њеној потпуности.

Прве српске школе у Турској датирају из времена од 1820 – 1830 год[ине]. Јужно од Шаре налазимо српске школе у Прилепу (1820); у Скопљу (1830 – 1835). Прва српска школа у Скопљу отворена је у времену кад је саграђена и црква Св[ете] Богородице. У то исто доба отварају се српске школе по селима Скопске Црне Горе: у Кучевишту (1830), у Мирковцима, Бањанима и Чучерима (1844 г[одине]). Год[ине] 1850 у Скопљу имамо три школе одвојене од грчке цркве и звале се: српске школе.

У првој половини 19 века било је према томе српских школа с обе стране Шара: у Скопљу и Скопској Црној Гори; у Тетову, Призрену, Гњилану. Најзад неколико школа у Ново–Пазарском санџаку; затим у Приштини, Пећи и Ђаковици. На југу од Скопља било је српских школа у Велесу, Прилипу па чак и у Охриду и његовој околини: Боровцу и Вевчанима. У почетку друге половине тога века српских школа у Турској има око 30.

Књиге су за њих доношене из Кнежевине Србије.

Бугарских школа у том добу било је свега 4. Прва бугарска школа у Скопљу датира од 1863 год.

Год[ине] 1852 радиле су српске школе у прилепском селу Тополчане; затим, у Манастирима: Зрзу, Трескавцу и Слечу.

Бугарских школа у тим крајевима по селима нема тада, школе бугарске по селима битолског вилајета налазимо тек од 1890 год[ине].

У периоду од 1864–1870 год[ине] знатно се повећао број српских школа у областима: кумановској; скопској, прилепској, кратовској, кочанској, велешкој, дебарској, тиквешкој, мелничкој и охридској.

Према статистичким подацима у времену од 1868–1874 год[ине] било је српских школа у 60 места.⁴ Дакле поред богословије у Призрену (отворена 1871 год[ине]) постојало је у Турској од 1868–1874 год[ине] шесет српских школа. Књиге су доношене из Србије; издржавање су давали махом мештани. Учитељ је био полу–писмен; плата му је била 5–600 гроша годишње. Стари учитељи имали су и своје занате: ћурчијски, терзијски и др[уги]. Наука: – часловац, псалтир, осмогласник апостола, нешто рачунице, црквено певање.

Кнежевина Србија узима учешће у отварању и издржавању српских школа у Турској тек 1868 године.⁵ Вероватно је и пре тога слата извесна мала и незнатна помоћ – али, без реда. Учешћем у облику „редовног просветног буџета за српске школе у Турској” повећан је знатно број српских школа у Турској почетком седамдесетих година.

Догађаји из 1875 год[ине] – буне у Босни – иза којих је дошао и српско–турски рат, учинили су да су се, са малим изузетком, свуда су укинуле српске школе. У колико се после рата повраћао мир, у колико се улазило у нормалне односе између Србије и Турске у толико је било више погодаба за отварање српских школа. Али, то је баш време нашега најслабијега рада, управо нерада, на националном пољу, у време од 1880 – 1885 год[ине]. Тај се период може са разлогом сматрати као потпуно изгубљен за наш просветно–национални рад у Турској.⁶ У томе несрећном периоду наше националне политике постојале је с ове стране Шара и Качаника свега две српске школе. С друге стране Качаника обновљено је свега 18 школа.

⁴ Према подацима Јована М. Јовановића Пижона, у Старој Србији и Македонији је од 1868. до 1874. године постојало 67 српских школа у битолској, косовској и нишкој области; Ј. М. Јовановић, *Јужна Србија, од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1990², 126.

⁵ Намесништво је на предлог митрополита Михаила 1868. године установило просветни Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, са циљем да се тамо „заведу школе, шаљу учитељи, школске књиге”, Ј. М. Јовановић, *нав. дело*, 125.

⁶ Оваква констатација аутора је тенденциозна и усмерена је ка величању резултата радикалских влада. Србија је дипломатским путем радила на заштити интереса Срба под турском влашћу. Владе Милутина Гарашанина (1884–1887) водиле су са Васељенском патријаршијом преговоре о постављању владика Срба на митрополитска места у Призрену и Скопљу. Од 1885. почело је отварање српских књижара у Цариграду и Солуну и штампање књига „за основне српско – народне школе у отоманској царевини” са одобрењем турских просветних власти. У 1884–1885. години радило је 20 мушких и 2 женске основне школе са 30 учитеља у крајевима северно од Шар–планине; Ј. М. Јовановић, *нав. дело*, 128.

Стање је и доцније остало готово непромењено.⁷ У времену од 1886 – 1887 год[ине] било је свега 22 срп[ских] основних школа са 29 учитеља.

Међутим, у то доба од 1880 – 1887 год[ине] пада најживљи пропагандско – просветни покрет бугарске егзархије. Само у Скопском санџаку отворено је у то доба 57 бугарских школа.

Од 1884 – 1885 год[ине] било је ту 45 мушких и 6 женских школа у којима је радило 55 учитеља бугарских и 8 учитељица.

Год[ине] 1885 – 1886 радило је по бугарским школама 74 учитеља и 9 учитељица. Од 1887 – 1888 г[одине] било је 97 учитеља и 13 учитељица.

Стање наших школа у то време (1880 – 1887) било је бедно. Од 60 српских школа остале су на целом простору с ове стране Качаника и од наше границе до Битоља свега две српске школе и то више по имену но по раду.

Од 1888 год[ине], а нарочито од 1889 год[ине] настаје најинтензивнији и најнапорнији рад на пољу наше национално–просветне политике. Требало је враћати изгубљено.

Детаљно о овоме периоду налази се у аннех–у.

Развој наше националне политике – као што је помењено – поглавито се осећа од 1889 године. Пре тога, после горе изложенога, радило се и није; и оно што је рађено рађено је погрешно.

Под владом пок[ојног] Кнеза Михаила поглавита пажња обраћана је ослобођењу политичком. За време његове владе врло се мало пажње поклањало средствима, која помажу ослобођење духовно. Место рада школом и црквом одржаване су поглавито везе помоћу којих би се изазвала револуција за политичко ослобођење. Није се, дакле, радом кроз школу и цркву поступном еволуцијом припремало земљиште за ослобођење најпре духовно па онда и политичко. После његове смрти настаје застој у раду: везе напуштене, а ништа није рађено да се из других руку у Цариграду истргне руководна улога у борби против јелинизма, која се почела осећати још одмах после Париског мира.⁸

⁷ И ове тврдње Јована Т. Марковића не стоје. Наиме, српска дипломатија је од 1886. године успела да издејствује отварање два конзулата у Турској, у Скопљу и Солуну. Настављено је и уређивање питања српских школа и учитеља, које су радиле само у пределима северно и западно од Шар-планине. Од изузетног је значаја и оснивање Друштва Св. Саве, 1886. године.

⁸ Као што је наведено, ауторова оцена је писана са намером да умањи значај националног рада српских влада до доласка радикала. Нетачно је да се Србија није бавила пропагандним радом у Старој Србији и Македонији после смрти кнеза Михаила. Са радом је 1868. године почео Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, кога су чинили архимандрит Нићифор Дучић и професори Панта

Овоме застоју у раду много је допринело прво Намесништво заузето искључиво унутрашњим нашим бригама услед чега је сасвим испуштено из српских руку старање о нашим саплеменицима у Маћедонији. Бугари су, међутим, тада радили и експлоатисали у своју корист нерад ондашњих наших државника. Бугарске су се школе нагло множиле. Чак их је било на домаку наше границе у Нишу. Међутим, погодаба за подизање српских школа било је јако много јер код Турака у томе времену није било оне подозривости према свему српском показане доцније – после наших ратова са њима. Тако напуштен словенски део маћедонског становништва остављен је био самоме себи и почео прилазити егзархији. Такво је стање било у Маћедонији за све време од смрти Кнеза Михаила па до 1885 год[ине]. Тек те године под утицајем неуспеха под Бугарима почиње се мислити да нам ваља нешто радити у крајевима јужно од наше границе.⁹ Подстицај овоме раду дао је пок[ојни] В[ладимир] Карић, који је дао много стварног доказа о томе како смо бедно стајали у Маћедонији и Старој Србији.

Кад је прва владавина радикала почела озбиљније радити на нашим националним задацима на југу – у Маћедонији биле су искључиво бугарске и грчке владике, словенски живаљ учио се грчким и бугарским школама, ми нисмо нисмо имали ни једне школе – сем по неку школу по варошима у Ст[арој] Србији – ни једне културне основе, ниједног Митрополита Србина; ни једне општине; ни једног представника Србина у Меџлисима¹⁰.

Такво је било стање јужно од Србије, кад су радикали прихватили бригу о нашим националним задацима.

Много је напора и жртава стало да се српском народу обезбеди право отварања својих школа. У времену од 1889 до 1903 год[ине] постигнути су у том погледу знатни резултати. Као што је напомењено сем неколико школа по градовима у Косовском вилајету – у осталим крајевима Ст[аре] Србије и Маћедоније нисмо у години 1893 имали готово ништа.

Срећковић и Милоје Милојевић. Призренска богословија је основана 1871. године, а српска влада је стипендирала њене ученике.

⁹ Од 1885. године започет је рад на припреми јавног мњења у Србији – приређивани су зборови и штампани говори о Старој Србији и Македонији. Покренуто је и питање о издавању листа на српском језику у Цариграду (*Вардар*). На овим пословима су радили и Министарство иностраних дела и Министарство просвете и црквених послова.

¹⁰ *Меџлис* – веће, савет.

Док у 1893 год[ини] немамо готово ништа дотле године 1903–ће стојимо у томе погледу овако:

У Солуну имамо пуну седморазредну гимназију у којој раде 18 наставника са факултетском спремом и уче 128 ученика. Уз то имамо две основне школе и вишу девојачку школу са три разреда: у њој је радило 6 наставница са 50 ученица. Обе средње школе својим уређењем привлачиле су пажњу странаца, који су се са похвалом изражавали. У самоме вилајету по разним градовима и већим селима постоје тада још и ове установе: 2 грађанске школе са 5 наставника и 41 учеником, цом; 14 основних школа у којима раде 33 учитеља са 631 учеником, цом.

У Битољу, поред основних школа, мушке и женске, имамо добро уређену полугимназију у којој је радило 10 наставника са 78 ученика и виша девојачка школа са 5 наставница и 59 ученица. У градовима и селима по вилајету било је 32 основне школе са 52 наставника и 1549 ученика, ца.

У Косовском вилајету до 1893 год[ине] било је нешто школа али, тек од те године почињу се отворати српске школе на основу ираде, којом је допуштено нашим сународницима да могу, сходно турским законима о просвети, отворати своје народне школе.¹¹ У Скопљу видимо у 1903–ћој години, добро уређену полугимназију, учитељску школу; у Призрену – богословију; у Плевљу – полугимназију. У ова три завода радило је 32 наставника са 318 ученика. За више васпитање девојчица са свршеном основном школом било је 3 школе са 7 наставница и 103 ученица. Грађанских школа по градовима било је 4 са 11 наставника и 110 ученика. Број основних школа попео се до 1903 год[ине] на 138 са 218 наставника–ца и 5835 ученика, ца.

Кад се сведе рачун овога нашег десетогодишњег (1893–1903) националног рада добија се: Наши сународници имају:

6 средњих школа са	60 наставн. и	524 ђака
5 девојачких -II-	18 -II-	212 -II-
6 грађанских -II-	16 -II-	151 -II-
198 основних -II-	303 -II-	8015 -II-

Тек од како су се по Маћедонији почеле отворати српске школе (1893.) настала је могућност и за рад да се нашим сународницима олакша и црквени положај: Добијање Србина за Митрополита у рашко–призренској и скопској епархији последица је тога труднога рада.

¹¹ Све српске школе су отворане на основу Закона о јавној настави и Османском царству, односно царске ираде из 1893. године, а никада на основу патријаршијских привилегија.

Политичка акција радикалских влада није се ограничавала да помаже само црквене и просветне потребе наших сународника. Напореда са радом да се обезбеде од однарођивања ишло је и старање да се наши сународници ослободе с једне стране притиска арбанашких зулума, а с друге последица рђаве турске администрације. Наша енергична дипломатска акција против арбанашких зулума у 1898 год[ини] завршена је крајем исте године познатом мисијом Саадедин – паше, којом је она сасвим изиграна. Наде везиване за њу пропале су. Арнаути се још више сколили, године 1899 међ њима јављају се познати зборови – најзнаменитији је био у Пећи – после којих долазе крвави догађаји у Заглавици и Митровици. Анархија у Ст[арој] Србији достигла је врхунац и 1901 год[ини] избила у познатим догађајима у Колашину. Одсудно помагана руском дипломацијом у Цариграду српска радикална влада успела је да њени захтеви буду задовољени. Представници турских власти, Мутесарифи приштевски и сјенички и кајмакам митровачки као саучесници арбанашки, били су смењени, гарнизони у овим крајевима били су ојачани батаљонима из Анадолије. Јаче заинтересована судбином и положајем Срба у Ст[арој] Србији руска је влада, зарад јаче заштите српскога живља, основала у Митровици свој Консулат, чији је први шеф, незаборављени Шчербина, био жртва своје предане дужности рускога консула у Ст[арој] Србији.¹²

Наша акција у корист Срба у Ст[арој] Србији била је, дакле, крунисана успехом.

Не задовољавајући се тим својим успехом радикална је влада имала на уму и друге изворе свих зала, које је требало радикално пресећи, услед чега је она опширном и енергичном нотом упознала В[исоку] Порту са ситуацијом у Ст[арој] Србији и северо-западној страни Македоније и том је приликом скренула пажњу на потребу ефикаснијих мера, којима би се поправило стање наших сународника у тим странама. Једној је од ових мера био задатак: обезбедити правну и праведну примену закона; другима – побољшати садашње стање реформама за које би се, с позивом на чл[ан] 23 Берлинског уговора, нашло да су подесне... Влада радикална изложила је опширно ове своје погледе, који су наишли на потпуно одобравање руске дипломатије, и у својој акцији успела је. О њеном се гледишту водило рачуна. Последица овога је фебруарска руско-аустријска реформна нота 1903, којом је усвојена формула: одржати непромењен територијални status quo, побољшан реформама административним и

¹² Григориј Шчербина (1868–1903), руски конзул у Митровици од маја 1902. до убиства 1903. године.

аграрним, које је радикална влада још у септембру 1902 г[одине] изнела у упутствима своме цариградском посланику. Српска радикална влада учествовала је, дакле, у почетку, када су се полагале основе за реформну акцију.

У 1906 – 7 школској години стање је овакво:

Основних школа са 4 продужне или грађанске има у 226 места ... 275

Са ученица–ка ... 9043

У тај број улазе мешовите посебне и приправне школе за мушку и женску децу.

По вилајетима тај је број подељен овако:

Косовски вилајет (у који улази епархија рашко–призренска и скопска) има ових школа у 170 места ... 183

са ученика, ца ... 7307

Битољски вилајет има у 42 места школа ... 65

са ученика, ца ... 1166

Солунски вилајет има у 13 места школа ... 26

са ученика, ца ... 570

Свега ... места ... 226

... школа ... 274

... ученика, ца ... 9043

Према 1902/3 години школској напредак се показује у Косовском вилајету и Битољском. Тај се напредак показује како у броју школа тако и у броју ученика, ца.

Број средњих школа остао је исти према тој години. Њих има у години 1908–мој

у Косовском вилајету

1) једна 4 разредна мушка гимназија са интернатом у Скопљу са ђака ... 190

2) једна 4 разр. мушка екстерна гимназ. у Плевљу са ђака ... 50

Свега 2 средње мушке школе са ђака ... 240

3) једна 3 разредна девојачка школа екстерна у Плевљу са ученица ... 25

4) једна иста таква школа са интернатом у Скопљу са ученица ... 50

Свега 2 средње женске школе са учен[ица] ... 75

У вилајету, дакле, средњих школа има 4 са ученика, ца 315 ... 315

II. У Битољском вилајету

1) једна 4 разредна мушка гимназија са интернатом у Битољу – са ђака	... 77
2) једна троразредна девојачка школа са интернатом у Битољу – са ђака	... 22
<u>У вилајету свега, дакле, 2 средње школе са ђака</u>	<u>... 99</u>

III. у Солунском вилајету

1) једна мушка гимназија са 7 разреда и интернатом у Солуну са ђака	... 148
2) једна девојачка школа са 4 разр[еда] и интернатом у Солуну са ученица	... 57
<u>У вилајету, дакле, две (2) средње школе са ђака</u>	<u>... 205</u>

Укупно има 8 средњих школа – од којих 4 мушке, 4 женске – са

1) ученика	... 465
2) ученица	... 154
<u>Свега: ученика,ца</u>	<u>... 619</u>

Стање ових школа у толико је измењено према 1902/3 школ. години:

а) што је на место мушке 3 разредне гимназ[ије] у Скопљу отворена 4 разредна;

б) што је на место женске 3 разредне школе у Солуну отворена 4 разредна

в) што се увеличао број ученика.

Са стручним школама у 1908 год. стојимо овако:

1) једна богословска–учитељска 4 разредна школа у Призрену са интернатом. У њу се примају ученици са 4 раз[реда]. ... са ђака	... 93
2) једна мушка 3 разредна школа у Скопљу са интернатом, добро уређеном вежбаоницом за учитељске кандидате ... са ученика	... 35
3) једна женска 3 разредна учитељ[ска] школа у Скопљу са интернатом са ученица	... 42
4) један двогодишњи курс девојачке школе у Битољу тзв. раденичко одељење (ради обуке у домаћ[ичким] и женским радовима) са ученицама	... 25
<u>Свега стручних школа 4 са ученика, ца</u>	<u>... 195</u>

Стање ових школа према 1903 год[ини] измењено је у толико:

- а) што је отворена женска учитељска школа у Скопљу
- б) што је отворен двогодишњи раденички курс у Битољу;
- в) што је увећан број ђака (1903 г[одине] број ђака средње и стручне шк[оле] износио је 736; 1906/7, –814)

Дакле, у 1906/7 шк. години свега је у 226 места било	
<u>основ[них] школа</u>	... 275
са ђака	... 9043
<u>средњих школа</u>	... 8
са ђака	... 619
<u>стручних школа</u>	... 4
са ђака	... 195
<u>Свега: – школа</u>	... 287
<u>са ђака</u>	... 9857
према 215 школа и 8902 ђака у години 1902/3.	

Наставничко тело
стоји овако:

I. <u>Косовски вилајет</u> по основном школама наставника, ца	... 284
II. <u>Битољски вилајет</u>	... 77
III. <u>Солунски вилајет</u>	... 40
Свега:	... 406
према 319 – у 1902/3 год.	

I. Косовски вилајет по вишим, средњим и стручним школама наставника, ца	... 47
II. Битољски вилајет	... 16
III. Солунски вилајет	... 22
Свега 85 према 78 – у 1902/3 год[ини]	
Свега: ...наставника, ца 491 према 397 – у 1902/3 год[ини]	

Материјални издаци

1. Основне школе

	интернат, оправке кирија школа, њихово издржавање	особље Плата наставника и послуге
I. Косовски вилајет око	Дин 25.000	280.000
II. Битољски	16.000	55.000
III. Солунски	15.000	30.000
IV. Цариград	5.000	10.000
Свега дин[ара]	61.000	375.000

2 Више, средње и стручне школе

I. Косовски вилајет	110.000	150.000
II. Битољски	40.000	30.000
III. Солунски	50.000	50.000
Свега	200.000	230.000
Укупно на издржавање		
свих школа ... на материјалне издатке	200.000+61.000 =	261.000
на особље	375.000+230.000 =	605.000
Свега		866.000 дин.

Ми смо се даље старали да што већи број грађана Срба спремимо за службу и помоћ од Србије већ да им дамо образовање за привредни посао. Због тога је већ 1908 год[ине] отворена једна нижа трговачка школа у Призрену. Почето је са овом школом баш ту што су то молили сами Призренци. То је школа 4 разредна, а уређена по угледу на босанске школе те врсте. Без интерната.

Исти је разлог диктовао те су такозв[ане] више девојачке школе преуређене у тој истој години. Циљ је био: да свршене ученице тих школа могу живети од својих руку, од заната који су изучиле у овим школама – шивење рубља, хаљина, машамојских послова. Тих школа било је 4: у Битољу, Скопљу (где је и почето са затварањем женске учитељске школе), Солуну и Плевљу. Прве три су биле интерне, четврта није.

Сматрајући да је неопходан услов за наш напредак чињеница да имамо што више добрих Срба у слободним професијама у Ст[арој]

Србији и Маћедонији, Министарство је нарочито обраћало пажњу на ту чињеницу. Узимало се младића из тих крајева и припремало за разне слободне службе.

У 1908-ој години било је питомаца	
за <u>медицину</u> : у Цариграду, Паризу, Нансију, Лијежу,	
Грацу, Петрограду	... 13
за <u>апотекаре</u> : Загребу, Женеви, Цариграду	... 3
за <u>инжињере</u> : Београду	... 6
<u>правника</u> : Београду, Цариграду, Солуну, Петрограду	... 26
<u>Свега питомаца</u>	<u>48</u>

Адвокати су спремани с обзиром на судску реформу која је имала да се уведе јер до тад Турци нису никако пуштали Србе да врше тај посао.

Од медецинара имали смо 5 свршених концем 1907 године.

Министарство се исто тако старало да спреми одмену наставницима наших виших школа чега ради оно је имало као своје питомце на филозофском факултету у Београду 1908-ој години њих ... 20

Скупа на 70 питомаца издавано је на име стипендије дин ... 120.000

У просветне установе наше долазе и књижаре у Цариграду, Битољу, Призрену, Приштини, Кичеву, које нас стају око дин[ара] ... 7.000

Исто тако издавање Цариградског Гласника, Голуба, Календара, који нас годишње стају око динара ... 25.000

Приходи су њихови били мали и незнатни и давали су се као хонорар сарадницима.

Наша просветна ствар према томе даје овакву слику:

а) На школе	дин[ара]	866.000
б) питомце		120.000
в) књижаре		7.000
г) публикацију		25.000
<u>Свега</u>		<u>1018.000 динара</u>

На завршетку овог прегледа ваља споменути и неколико догађаја:

Године 1905 запаљена је наша гимназија у Плевљу. Које прилозима, а поглавито помоћи из Министарства сазидана је нова зграда за 40.000 дин.

Године 1903 сазидана је у Скопљу велика модерна зграда за нашу тамошњу вишу школу о трошку Министарства. Новембра 1907 год[ине], наши такмаци Бугари запалили су је. Помоћу прилога српског народа у Скопљу на истом је месту сазидана нова зграда. Почетком пак 1908

год[ине] купљена је за ту сврху још једна нова зграда за женске школе средствима Министарства, а за цену ... 60.000 дин.

Другу важну партију у буџету Министарства на ванредне трошкове чине издаци на црквене послове. Само две епархије где су архијепископи Срби – рашко–призренска и скопска – износе

а) скопска ... Дин[ара] ... 55.000

б) рашко–призренска ... 20.000

Свега ... 75.000

Ту долази помоћ сиромашним свештеницима, помоћ манастирима Дечанима, Девичу, помоћ Митрополитима и њиховом особљу.

Манастир Хилендар са члановима братства такође ужива нашу редовну помоћ од ... дин[ара] ... 40.000

Манастиром управљају старци удружени у ткзв. сабор стараца. Од 14 саборних стараца 8 су наши, а 3 међу њима и наши представници. Братство чине 83 монашких лица и 31 искушеник.

Митрополитско питање у епархији велешко–дебарској покренуто је године 1907. Тиме је наше црквено питање и у битолском вилајету било кренуто напред.

И за онај део нашега народа у овоме вилајету који је ван епархије учињено је колико се могло да му се створи прилика да организује школске општине. Тако је у Прилепу отворен параклис на имању ман[астира] Хилендара, који смо ми купили. То је исто предузето и у Крушеву, где имамо поклоњено имање једнога доброга Србина отуда. Купљено је шта више и имање у Дебру. На ова два параклиса у Дебру и Крушеву предвиђено је било у буџету ... дин[ара] ... 6.000.

У солунском вилајету, где смо бројно најслабији, такође је наша црквена ствар кренула напред. У самоме Солуну постоји црква на имању ман[астира] Хилендара.

Министарство је спремало и кандидате за нове митрополите. Године 1908 оно има пет (5) питомаца, које у Атини и Цариграду, које у Хилендару и Солуну. Колико је Министарство помагало ову страну нашега рада показују и ова факта:

а) куповина цркве Св[етог] Спаса у Скопљу

б) довршење велике цркве у Митровици – 1907 г[одине]

в) подигнута велика црква у Куманову;

све то у главном и великим делом о трошку Министарства.

Укупна сума на црквене послове у години 1907 – узимајући у рачун и трошкове око вел.дебар.митрополитског питања – износи ... Дин[ара] ... 150.000

Статистика црквена у Ст[арој] Србији и Македонији

	Домова	Црква и манастира употребљивих
а) рашко –призренска епархија	30.000	96
б) скопска	15.000	90
в) велешко–дебарска	3.500	54
г) пелагонијска–битолска	800	12
д) охридска–преспанска	300	5
ђ) солунски вилајет	400	1
<u>Свега</u>	<u>50.000</u>	<u>258</u>

Има, дакле, 50.000 домова рачунајући по 10 душа на дом – то је најмања цифра – има 500.000 Срба православних организованих у 258 општина.

Економски положај нашега народа у тим странама је рђав. Сељак је или чипчија или врло мали газда. Маса их је чипчија, а 9/10 целокупног становништва је сељак. Ако је занатлија или трговац, он је без капитала, без полета. Ако је мало школован – он прибегава каквој служби, наставничкој или каквој другој. Општа несигурност и оскудност и скученост законодавства удружени са злом вољом и предрасудама Турске узрок су неуспеха на томе послу и поред свих напора наших да помогнемо.

Међутим, појава рефорама и толикогодишњи рад школа учинили су били своје: свет је почео осећати да му борба не може бити успешна – ако економски не пође напред. Влада је то увиђала и покушавала да учини што може кроз школу.

Напред је поменуто шта је учињено у томе погледу са вишим женским школама које су препорођене у занатлијске–раденичко–домаћичке школе.

Речено је шта је предузето за образовање трговаца: отворена је практична 4 разредна трговачка школа у Призрену. О државноме трошку школовано је до 1908 год[ине] – око 15 питомаца у нашој трговачкој академији. Сем тога у години 1907– ој – узет је један питомац и за „9 терећи мектеб“ – турску трговачку школу у Солуну. Учињен је тиме покушај.

Зарад појачања тамошњег занатлијског и трговачког кадра Министарство је од 1903–ће год[ине] узимало питомце у Крагујевачки војно–технички завод и жељезничку радионицу у Нишу. У години 1907– ој – ових питомаца било је ...12.

Најзад државном помоћу створена је и једна пивара у Скопљу.

Кредит у Турској није био организован. Без помоћи свог законодавства, а помоћу Министарства, наши сународници прибегавали су систему оснивања фондова за поједине црквено–школске општине. То су мали новчани заводи основани на акције од врло мале вредности, обично од 5 мецедија до 30 динара. Капитал им увећавају: уштеђевина чланова, црквено–школске општине, вишци прихода црквених.

Такви заводи постоје у Призрену, Плевљу, Приштини, Пећи, Скопљу, Куманову.

Како су капитали уложени у те заводе мали то је прибегавано позајмицама у Србији. Министарство је помагало и посредовало за те позајмице. Оне су обично тражене од Н. Банке. Такав су зајам добили Призренски и Кумановски фонд по динара 20.000.

Највећи је Призренски завод. Он има капитала 100.000 дин.

Сем ове врсте кредита створена је и друга врста: школски фондови образовани од прихода школских и прилога школи. Тих фондова видимо у Солуну, Ђевђелији, Вођену, Јенице–Вардару, Богданцима, Богородици.

Најзад, треба споменути еснафске касе – по свима већим варошима нарочито по епархији рашко–призренској. У Пећи је удружено 17 кас еснафских у циљу повећања капитала.

Споменућемо још оснивање филијала Београдске Задруге са својим одељењем за осигурање у Скопљу и Солуну у години 1907.

Статистика— 1908/9 шк. год

Ученика, ца учитеља, ца и школских места

Основне школе

I. Битољски вилајет

а) ученика, ца ...	1743
б) учитеља, ца ...	82
в) број школских места ...	61

II. Солунски

а) ученика, ца ...	491
б) учитеља, ца ...	32
в) број шк[олских] места ...	13

III. Скопска епархија

а) ученика, ца ...	2570
б) учитеља, ца ...	159
в) број шк[олских] места ...	85

IV. <u>Рашко–призренска епарх[ија]</u>	
а) ученика, ца ...	4250
б) учитеља, ца ...	137
в) број шк[олских] места ...	84
V. <u>Цариград</u>	
а) ученика,ца ...	35
б) учитеља,ца ...	6
в) број шк[олских] места ...	1

Статистика школске год. 1909/10

Основне школе

Ученика, ца; учитеља, ца; број школских места

I. <u>Битољски вилајет</u>	
а) ученика,ца	1809
б) учитеља,ца	88
в) број шк[олских] места	66
II. <u>Солунски</u>	
а) ученика, ца	387
б) учитеља, ца	19
в) број шк[олских] места	6
III. <u>Скопска епархија</u>	
а) ученика, ца	2790
б) учитеља, ца	165
в) број шк[олских] места	92
IV. <u>Рашко–призр[енска] Епархија</u>	
а) ученика, ца	4919
б) учитеља, ца	136
в) број шк. места	96
V. <u>Цариград</u>	
а) ученика, ца	42
б) учитеља, ца	6
в) број шк[олских] места	1

До ових двеју статистика изнешено је стање онакво какво је било у првој половини године 1908.

Те године, после револуције у Јулу, долази ера уставнога стања у Турској. Влада се трудила да то стање искористи што је могућно више за наше националне сврхе.

Већ те исте године Августа месеца купљена је Штампарија која је стала Министарство ... Дин[ара] око ... 10.000

Првог септембра почео је већ излазити и лист „Вардар“ на чије се издавање трошило годишње ... Дин[ара] ... 10.000

Најзад, влада је нашла за потребно и корисно да те исте године сазове једну Конференцију Консула зарад утврђивања програма о нашем будућем пропагандском раду.

Та је Консулска Конференција одржана 16 и 17 Септембра исте године. Прва, под председништвом г[осподина]–Dr. Ј[акова] М. Ненадовића, нашега посланика у Цариграду; друга, под председништвом пок[ојног] Dr. М[илана] Ђ. Миловановића, као тадашњег Министра Иностр[аних] Дела. Ту Конференцију сачињавали су још: г[оспода] Dr. М[ирослав] Спалајковић, начелник Министарства у томе времену; Јов[ан] Јовановић, тадашњи Генер[ални] консул у Скопљу; Жив[ојин] Балугџић, генер[ални] Консул у Солуну; Љуб[омир] Михаиловић, тадаш[њи] Консул у Битољу; М[илан] Ракић, тадашњи вице–Консул у Приштини; Јов[ан] Т. Марковић секретар М[ини]ст[арст]ва и шеф Консуларног одељења и као деловођа Конференције Т[ихомир] Поповић, писар Министарства у томе времену.

Консулска конференција
одржана 16 Септ[ембра] и 17 Септембра
1908 г[одине]

Њене одлуке:

Предмет Конференције: пропагандски послови у Турској:

I. О нашем раду у Турској у опште

С обзиром на нов поредак ствари који је настао с превратом од 11 Јула 1908 год[ине] Конференција је мишљења да су најважнији предмети нашега рада у Турској; школе, организација и економски послови. Да би ови послови били интензивнији и ефикаснији ваљало је тачно ограничити и одредити како у опште област на коју ће се простирати наша будућа акција, тако и значај појединих делова те области и односне мере. С овим у вези појачати и новчана средства. Скопље да постане центар свега културнога и пропагандскога рада.

II. О територији наше акције

Територија наше акције у Турској простирала се некад до Костура и до иза Сереза. То је питање решено у 1899 год[ини] (одлука консулске

конференције од Јуна) тако што је територија ограничена на Косовски вилајет, на прилепску, кичевску, крушевску казу са Демир–Хисаром, охридску са Ресном – од битољског санџака; на дебарску и реканску казу од дебарског санџака; и на солунски санџак. (То је према тадашњој административној подели европске Турске).

Потребно је било, међутим и ту акциону територију сузити на оно и онолико колико је најпотребније да послужи циљевима нашега рада у Турској. Та област непосредне и сконцентрисане акције имала је да остане неприкосновена за Србију према свима и свакоме.

Она би обухватила: рашко–призренску епархију; од скопскога санџака северо–западну област од пруге: тромеђа српско – бугарско – турска, граница Бугарске до притока Брегалнице са Осогова, Брегалница до утока, велешка каза тадашња и Бабуна, прилепска, кичевска, реканска и дебарска каза од битољског вилајета.

У овај простор ушле су према томе најважније тачке стратегијске и трговинске: стари ново–пазарски санџак, Качаник и Прешево (по Цвијићу: језгро централне области Балканског Полуострва), Овче Поље и Качак, који су Бугари употребљавали у четничкој акцији као везу између Бугарске и Косовског и Битољског вилајета (линија: Девебајуз на бугарској граници источно од Криве Паланке; лева обала Криве Реке – Лисац – Овче Поље – велешка каза – Бабуна – прилепска каза).

Према томе:

1) Из Солунског Санџака повући цео пропагандски рад, нешто одмах а нешто у току те године;

2) У деловима битољскога вилајета у којима је дотад рађено, а нису напред поменути не усиљавати акцију;

3) У Скадарској области, која је до тад била остављена Црној Гори отпочети просветно–политички посао. То учинити у договору и заједнички са Ц[рном] Гором, ако она то хоће, или сами ако се томе не противи, дакле непосредно, преко раш[ко]–призр[енског] Митрополита у чију епархију долази ова област.

Битољски вилајет – Школе у:

І. Прилепска каза: Тополчане, Дабница, Небрегово, Степанци, Гости***¹³, Дреновце¹⁴, Горње Село, Долњане, Костинце, Секирце,

¹³ Реч је нечитка.

¹⁴ У питању је Дреновац.

Кривогоштани¹⁵, Стровје¹⁶, Долгавац¹⁷, Маргари, Крапа, Зрзе, Риљево, Присад, Слопче, Врбјане, Ропотово¹⁸.

II. Охридска каза: Вевчани, Подгорци¹⁹, Лабуниште, Боровац, Јабланица, Нерези.

III. Дебарска каза: Модрич, Клење, Доња Вапа, Доњи Мелничани²⁰, Горњи Мелничани²¹, Лазаропоље²², Тресонча, Галичник, Требиште, Сеница, Волковија, Киченица²³, Врбен, Богдево, Кракорница, Бродец, Реч, Стрезимир, Ничпур, Нистрово и Жуње.

IV. Кичевска каза: Козичино, Јагол – Доленци, Пренка, Лазаровци.

V. Поречка каза: Брод, Грешница, Слатина, Зркље, Лучиште, Крушје, Рамње, Брезница, Здуње, Коваче, Вир, Тамино село, Белче, Волче, Требовље, Црешњево, Белица, Растеш.

Где постоји школа, постоји и црква. Нису узимате у обзир вароши већ само – села –.

III О раду са Црном Гором у Турској

Као што је речено: радити са њом или без ње.

IV. О консулатима

Сматрајући да је непосредно вођење наших послова јемство за успешан рад и главно средство за одбрану Срба у Турској Конференција је била мишљења да је потребно, поред тадашњих Консулата отворити и Консулат у Призрену са рејоном: призренски и пећски санџак. Како је Консулат у Приштини ван главне жељезничке и једине комуникације, и како је потребно имати једну акциону тачку ближе горњим крајевима нађено је за потребно да се Приштински Консулат премести у Митровицу, чим се тамо премести и Мутесарифлук.

¹⁵ Место је Кривогаштане.

¹⁶ Ради се о месту Строја.

¹⁷ Назив села је Долговац.

¹⁸ Ропотово се налазило у Тетовском округу, у Поречком срезу.

¹⁹ Подгорац је био у Охридском округу, у Струшком срезу.

²⁰ Место се звало Доње Мелничане.

²¹ Место се звало Горње Мелничане.

²² Лазаропоље је било у Тетовском округу, у Гњиланском срезу.

²³ Ово место нисмо успели да убицирамо.

V. О Школама

Једино легално средство у Уставној Турској, које не би компромитовало отоманске Србе и изложило их гоњењу Турака била је – школа. Дисциплина међу учитељим попустила је, успех у настави доста слаб, мали број ђака по школама... Дакле, школе је ваљало што боље уредити и мислити на уредбу и правилник јер учитељ је једини раденик пропагандски. Наша пропаганда морала је добити обележје сталности и упорности: организација, сконцентрисавање народне снаге, уређење наставника. Учитељ треба да се увери о сталности па да озбиљније ради. Правило од 1898 г[о]д[ине] допуњено оним из 1905 г[о]д[ине] није могло имати више своју примену. Просветни Савет Мин[инстарства] Ин[остраних] Дела још у 1902 год[ини] па и Комисија од Октобра 1905 г[о]д[ине] и Фебруара 1907 г[о]д[ине] тражили су уредбу, којом би се обухватили сви односи учитеља. Што није могло бити учињено раније учињено је 1910 године. Те године донешена је „Уредба“ о уређењу учитељскога стања и „Правилник“. Издаци на плате учитеља, које је изазвала та уредба износили су у тој години суму од

Динара 74.000

Идућих година та је цифра редовно расла. Као основица те „Уредбе“ која нас је стала много труда и напорнога рада, и великих материјалних жртава, узет је Закон о народним школама у Србији од 1904 год[ине]; Закон о пенсијама учитељских удовица њихове деце од 1885 и Закон о устројству основних школа од 1863 год[ине]. То је учињено с разлога што је то последњи резултат бриге око унапређења наставе у Србији и зато што наши учитељи у Турској морају често пребећи овамо. Због тога су и преписане и исте дужности учитељству у Турској. Међутим, због других прилика средине и потребе рада морало је се одступити у неколико од усвојене основице.

Дакле:

1. Основне школе – Потребно је било учинити што следује:

а) Уредити положај учитеља на овим основама: да имају право на пенсије они и њихове породице; да имају сталне, периодске и пристојне повишице; да се изједначе – према могућству – са учитељима у Србији; да се та уредба озакони – како би дала најваће гаранције учитељима;

б) извршити административну организацију школа да би се завела боља дисциплина и појачао надзор;

в) извршити стручну организацију школа са сталним инструкторним надзором;

- г) групписати села око школа, да би се смањио њихов број;
- д) подизати зграде школске било о трошку државном било о трошку општина или помоћу прилога;
- ђ) у рашко–призрен[ској] епархији затворити још у тој години све школе где није било бар 10 ученика и добре зграде. У солунском санцаку затворити све сем неколико важнијих варошких;
- ж) у рашко–призрен[ској] епархији отворити по врошима, где их није било више основне школе (V и VI р[азред]).

2. Више мушке и стручне школе

Према облику, који се имао дати нашем будућем раду Скопље је имало постати центар рада. Са тога разлога: ту концентрисати наше највише просветне установе:

- а) Затворити Солунску 7-разредну гимназију и отворити целу 8-разредну у Скопљу, поред тадашње учитељске школе, која је имала остати;
- б) У Плевљу задржати 3 разреда гимназије, како је и било;
- в) Затворити раденичко – домаћичке школе у Солуну и Битољу. У замену за битољску раденичко – домаћичку школу отворити у Прилепу пансионат за локалну потребу – за ученике основне школе. У току од две године прилепску основну школу подићи на потпуну – шесторазредну.
- г) Старати се да се у Солуну отвори једна српска практична трговачка школа, и то приватна. Србија је имала да даје извесну субвенцију под условима да известан број сиротних ђака из наше акционе области бесплатно учи у тој школи.

Према томе Скопље би имало: целу 8-разредну гимназију, 3-годишњу мушку учитељ[ску] школу и оба курса раденичко – домаћичке женске школе; Битољ: – полугимназију; богословију и нижу трговачку школу имао би Призрен; Плевље: 3-разредну нижу гимназију и екстерну раденичко – домаћичку школу (нижи курс); Солун: само приватну трговачку школу, ако буде отворена.

3. Школа за монахе:

у Хилендару и Дечанима.

VI. О организацији Срба на турском земљишту

Питање о организацији сматрам као основно и најважније:

- 1) Циљ организације: прикупљање нашега елемента у једно централистички уређено и услед тога лако и брзо покретљиво тело; васпитање људи који ће да воде отоманске Србе у духу наших тежња; одбрана отоманских Срба легалним путем; и пропаганда. Организација је морала имати легалан карактер. Следствено све друге организације:

војничка, револуционарна итд., које би јој могле одузети овај карактер, морају бити сасвим изоловане од ње да је не би компромитовале.

2) Консулати да воде организацију тајно и да јој подижу углед – према чему: са масом општити колико је најпотребније;

3) Организација отоманских Срба да води све послове – и школске и црквене у областима где имамо Митрополита.

4) Организацију овакву, какву је установила фебруарска Скупштина од 1909 године у Скопљу, извести до краја у рашко–призр[енској] епархији, која мора бити угледна област и у погледу школа и у погледу организације. Извести је – по могућству – и у осталим областима. Не губити из вида да може наступити време да се организација лати и нелегалних средстава, узети карактер револуционарни. Тада је потребна јача унутарња дисциплина, већа брзина у раду и апсолутни поредак у односима организационих власти.

5) Делови организације и њених власти имају бити у најчвршћој вези.

6) Представништво организације у Цариграду чине посланици у Парламенту.

VII. О економском раду

Економском подизању наших сународника у Турској – посвети нарочиту пажњу. Економски јаки они ће добити јачега утицаја на јавне послове и бити јаче привезани за земљиште.

Рад да се креће у правцима:

а) стварање економских центара помоћу финансијских, кредитних и индустријских установа. Главни: Скопље

б) у тим центрима обезбедити нашем живљу вођење главних послова;

в) подизање сеоске масе, где је она сопственик земље;

г) ослобођење сеоске масе од бегова, господара – наших такмаца;

5)²⁴ обезбеђење земље и заштита од самовоље бегова на основу уредбе о чифчијама и чифлик сајбијама;

б) организовање ситног кредита

7) развијање трговинских веза између Србије и Турске: проучавати природу тих односа. Као средства употребити: кооперације мале (потрошачке задруге, виноградарске, произвођачке нпр. у Водену за паприку); отварање радња; земљорадничке задруге итд.

²⁴ Од овог места аутор замењује словне одреднице бројевима.

VIII. Рад у НовоПазарском Санџаку

- 1) С обзиром на осетљивост Турака и положај санџака узимати скрупулозно само горње набројане мере;
- 2) Спречити сваку акцију из Србије предузету без знања Министарства и Консулата;
- 3) Старати се да се дође у акциони додир са Н[овом] Вароши, која се, после нових прилика у Санџаку (излазак аугарске војске и трасирање санџачке железнице) издваја као центар;
- 4) Створити што више додирних тачака на граници Србије са те стране. Отварање турске царинарнице на Кокином броду била би једна потребна мера. Ово је све потребно зарад информационе Службе и за извођење организације и одржавање дисциплине.

IX. О Наоружању

Наоружање наших сународника у Турској у маси вршено је према потреби и по споразуму Министарства и надлежних Консулата на лицу места. Предузете су мере да се спречи уношење оружја или муниције у Турску без знања Министарства или Консулата; да се спречи, по могућству, погранична трговина с оружјем и експлозивима; да се онемогући свака приватна акција у овом погледу; на лицу места вођени су тачни спискови о лицима која су наоружана, а војним Командама стављен је у дужност главни надзор над спремљеним оружјем за наоружање и вођење спискова о издатом оружју.

X. О Информационим установама

Како је било потребно обавештавати иностранство о нашим националним питањима и у Турској и ван ње, и имати једно јавно Гласило у Турској зарад помагања организацији у њеним пословима то је решено било: Задржати „Вардар“, који ће и даље излазити у Скопљу на српском језику и по који нарочито спремљени број на језику француском. Лист је имао мање полемички карактер; служио је васпитању тамошњег света и дискусији национално – политичких и просветних питања.

Основати у Солуну један информациони биро.

Обустављање даљег излажења „Цариградског Гласника“.

XI. О Питомцима

Сем питомаца по нашим средњим и стручним школама у Турској осећала се потреба да се што већи број младића одабере и пошаље на више образовање за самосталне и независне професије на

првом месту, а затим и за турску државну службу на више или ниже образовање. Овуда:

- а) давање питомаца за медицине у турске школе;
- б) узимање питомаца за административну турску службу и њихово давање у турске више школе у Цариграду и Солуну;
- в) давањем ђака из наших гимназија, са већ добивеним извесним националним образовањем, у турске идадије – бесплатно и о нашем трошку;
- г) упућивање сваке године одређеног броја питомаца у Галата Сарај, као признату и добру школу, било за нашу – просветну; било за турску службу.
- д) узимање одређеног броја питомаца за наставничку службу по нашим школама у Турској. Они су школовани у Београду.
- ђ) обраћање пажње на припремање младића за богословску школу на Халци и у Атини.

XII. О експлоатацији Каламарије

Међу средствима која су или употребљена или покушана, а помоћу којих смо намеравали да потпуно загосподаримо „Хилендаром“ или бар обезбедимо извршење наше воље у Њему – општа и заједничка трпеза, делимична заједничка трпеза (за наше присталице), увлачење подмладка нама оданог, систем плата члановима братства, стална годишња помоћ братству, – међу тим средствима закуп Хилендарског имања Каламарије врло би добар и ефикасан био за свезу а Манастиром.

Како није било изгледа да би то држава могла држати у режији, поглавито због оскудице људи, који би целом послу дали потпуно стручан и националан карактер, пропагандски разлог изискивао је да се изда у пазакуп неоспорним Србима с тим да се може добити закупна цена и још извесна сума која би послужила нашим пословима у Хилендару.

XIII. Културан рад у ужем смислу

Овај рад кретао се у овим правцима:

- 1) Проучавање земље и народа: језик, обичаје, физиолошке и психолошке особине, споменике, флору, фауну и све што може да интересује науку и њене представнике: Академију Наука, Музеј српске земље, Етнографски српски музеј, Народни музеј, Универзитет, Опсерваторију.
- 2) организовање неполитичких друштава певачких, музичких, гимнастичких, забавних, разних клубова за спортове, добротворних итд.
- 3) растурање књига, новина, јавна предавања итд.

XIV. Унутрашња организација послова међу мисијама

Брзе и тачне информације обезбеђују јединство у пословима код мисија, а често отклањају и могуће штете. Отуда:

1) Обавештавање Консулата међу собом о свима важнијим догађајима као и људима, који шпекулишу са пропагандом или су опасни по наше послове.

2) Консули у истом циљу да се чешће састају.

3) Поред до тадашње праксе да Консулати опште директно с Министарством у будуће Консулати имају општити и са Посланством у Цариграду. Све важније ствари да се достављају и Цариграду нарочито оне за које тамо треба чинити кораке.

4) Саопштавање извештаја о општем стању у рејонима свакога Консулата има се вршити месечно и шаље свима нашим Посланствима.

5) Призренска богословија и Царинарнице на Јавору и Рашкој подручни су органи Консулата у Приштини. Сав посао у рашко–призр[енској] епархији сконцентрисати у Консулату у Приштини.

XV. О организацији отоманских Срба у Србији

Извршити одлуку Консулске конференције од Јуна 1899 г[о]д[ине] по којој: становнике Ст[аре] Србије и Маћедоније, који долазе у Ст[ару] Србију да зараде или су ту стално настањени организовати у једно друштво, које ће стајати под управом Министарства Иностр[аних] Дела. Организација тога друштва треба да буде на најширој основи и с одређеним циљевима за евентуалну акцију Србије преко границе. Према чему:

1) Овај посао поверити једноме од већ постојећих друштава и то „Српској браћи“ које помагати свима средствима на овоме плану.

2) Ради олакшања и боље контроле завести за Србе из Турске унутрашње пасоше по угледу нпр. на Румунију или коју другу државу.

XVI. О организацији јавне помоћи Србима отоманским из Србије

Да би се спречиле злоупотребе и шпекулације јавне и добровољне помоћи коју грађани Србије указују нашим сународницима из Турске, било овде, било тамо на месту, и да би се та помоћ добро и корисно употребила учинити:

1) Сажети добротворна друштва: „Коло Српских Сестара“, „Одбор Госпођа Књегине Љубице“, „Друштво Св[етог] Саве“ у један савез и упутити их на културни рад (екскурзије, књиге за народ итд.) и помоћ главној организацији „Српској Браћи“, у новцу. Сваки политички

рад ма кога од ових и сличних друштава без одобрења Министарства Иностр[аних] Дела спречити на сваки начин као штетан.

2) Прикупљање прилога путем писаније од стране Срба из Турске не дозволити без одобрања надлежних Консулата.

XVII. О исељавању

1) Исељавање наших сународника из Турске, нарочито из рашко–призрен[ске] епархије у Србију спречавати свима средствима.

2) На исти начин одбијати и отежати прелажење у поданство и нашим просветним и црквеним раденицима. Овим последњим нарочито.

3) Дејствовати на црквене и просветне власти у земљи да ни једноме таквоме раденику не дају места и прибежишта без одобрења овога Министарства. Предузети мере да наше црквене власти на лицу места не дају отпусте тим раденицима без споразума међу собом и надлежним Консулима.

XVIII. О признању наше народности у Турској

С обзиром на ново, уставно, стање у Турској, а на основу устава којим је прокламована равноправност и једнакост свију народности, питање о признању српске народности у Турској сматрати у начелу за свршено и настојавати само да се тој уставној одредби, по нас повољној, дадне и што општија практична примена.

Консулати непосредно или преко Организације чиниће кораке у овом смислу код месних нижих и виших власти према потреби.

XIX. О сенаторском питању

Како су све народности у Турској добиле своје представнике у Горњем Дому – Сенату политички и пропагандски разлози изискују да и отомански Срби имају сенатора. Према томе:

1) Кандидовати: Ф[илипа] Ђурашковића из Плеваља, архимандрита Саву из Тетова, Богдана Раденковића, Петра Костића из Призрена и Д[имитрија] Чохацића из Цариграда. Кандидацију Ј[ована] Вељића из Солуна не примити.

2) Ову ствар да води посланство у Цариграду и да се споразумева с ким треба од Консулата.

XX. О привилегијама рашко–призрен[ског] Митрополита

Како је тенденција турске политике да уништи привилегије, које патријаршијски Митрополити имају за последњих неколико година Турци

су нарочито сметали и сметају рашко–призрен[ском] Митрополиту у извршењу њихову.

Нападе су сконцентрисали на његове школске привилегије: одричу му право да употребљава наставнике који немају потврђене дипломе од турских просветних власти. Како су због борбе око овога многе школе остале без наставника, те према томе нису ни радиле, Конференција Консулска мишљења је, да се попусти у овом питању, а формални отпор да се и даље чини. Учитељи би, према томе, показивали властима дипломе оверене меарифом ако их имају, ако немају оверене, онда да их овере. Митрополит би на сваки овакав атак власти имао да уложи протест код њих, а Патријаршија да поднесе представку. Ова мера не би била општа: – само онде где би то власти тражиле.

Право Митрополитово на организовање црквено–школ[ских] општина, које тако исто истиче из привилегија, бранити док се ма којим путем не призна наша Организација, чији су саставни део црквено–шк[олске] општине у рашко–призр[енској] и скопској епархији.

XXI. О Дечанском питању

Дечани и Хилендар треба да буду расадници за наше ниже калуђерство у Турској: Поучени монашком животу и газдовању калуђери ће бити у стању да врло корисно послуже нашим циљевима у Турској. Хилендар, који има услова за један овакав посао (велико братство, велико имање) за сад не може послужити томе циљу јер још нисмо потпуни господари у њему. Дечани имају велико имање, али ми немамо згодних људи за васпитавање калуђерског подмладка, а сем тога немамо ни довољно снаге да га заштитимо од напада Арнаутских.

Руски калуђери најзгоднији су да изврше посао који нам треба у Дечанима. Према томе задржати у начелу Русе у Дечанима под условом да нам због тога не грозје Хилендару, како се има захтев о подизању ћелије Св[етог] Јов[ана] Златоустог на степен скита, и да је обезбеђено извршење наше воље у Дечанима, што према закљученом уговору није случај.

Да би се и једно и друго постигло ваља изгонити Златоустовце из Дечана и извршити ревизију уговора у предњем смислу.

Како је ово питање ушло у фазу затишја то га не реметити отуда, него поступно и у пријатељском тону тражити замену Златоустоваца другим калуђерима из Русије, на првом месту, па онда из Свете Горе.

XXII. Велешко–дебарско црквено питање

Циљ наше црквене политике у Турској је – стварање самосталне цркве, не дакле, обновљене Пећске патријаршије. Пећска патријаршија има и територијалних и политичких незгода. И са неповољнога међународног положаја Србије у доба кад је отпочела живу и систематску акцију у Турској; и са незгодног и злог стања у коме су се у то доба налазили наши сународници у Турској, наша црквена политика морала је узети други правац да би створила Отоманским Србима јемства за његово развијање у његовом духу. Поставили смо, дакле, за начело: да у крилу и под закриљем Цариградске Патријаршије дамо нашем народу оне услове за напредовање које су Бугари добили издвајањем у засебну цркву, а чему и ми тежимо. Из таквих односа српско – црквено питање у Турској добило је један конкретни облик у „Митрополитским питањима“. Ми смо имали једну по једну епархију, чим се у њој ојачамо, да поседнемо својим људима – Србима Митрополитима, док не бисмо створили услове за самосталну цркву. У овој сврси отворено је и питање велешко–дебарске митрополије, које је затим сведено на питање о хоро–епископу²⁵ у Дебру.

У доба заснивања наше црквене политике у Турској, црква и њена организација били су једина средства за легалан рад којем смо ми приступили. Прикупљање и груписање нашег елемента било је једино могућно око цркве. Питање о хришћанима у Румелији имало је, дакле, своју фазу црквених питања. Оно је ушло у фазу политичких питања још инаугурисањем европске реформне акције и остало је у њој превратом од 11 Јула 1908 г[о]д[ине]. У години 1909-тој већ више није једино средство црквена организација. Политичка, партијска, економска организација тада су омогућене. Сматрајући да су оне важније и реалније по резултатима и погодније за наше задатке у Турској Конференција Консулска мишљења је: да се на томе пољу форсира и уложи главна снага. На црквеном питању радити постепено и у толико у колико би црквена организација стварно олакшавала ове послове.

Зато:

- 1) Наставити дипломатску акцију у велешко–дебар[ском] црквеном питању. Састарати се за дефинитиван одговор од Патријаршије по тој ствари;
- 2) На терену држати се опортунизма гледајући да се што мање поремети наше држање пасивног отпора, које у главном задржати.

²⁵ *Хороепископ* (грч. сеоски епископ) – епископ мањег града или села, којег поставља градски епископ под чијом се јурисдикцијом налази.

XXIII. О држању према Турцима

Према Турцима се опходити са лојалношћу и симпатијама. Турци су увођењем уставности на начелу једнакости и равноправности узели на себи задатак извођења рефорама, од којих смо ми и у периоди, кад их је уводила Европа очекивали стварање услова са слободно и подједнако развијање. Овакво држање ваља заузети све дотле док нам не загрозе стварајући установе које би нам одузимале могућност за национално и равноправно развијање.

XXIV. О држању према Бугарима

Према Бугарима држати се као према једноплеменцима али и као према противницима, које треба сузбијати средствима која прописују локалне потребе.

XXV. О држању према Арбанасима

Са Арбанасима прихватити рад, али, врло опрезно да се не бисмо компромитовали пред Турцима. Хватати везе са главним људима јужне Албаније, са њиховим одборима. Помагати идеју о аутономној Албанији, а учвршћивати уверење да су Срби једини, природни савезници у одбрани њиховог интереса јер на два или три фронта имају заједничкога непријатеља, а заједничка је граница између Срба и Арбанаса – најдужа.

XXVI. О држању према Грцима

Према Грцима, који су непријатељски расположени према новоме стању у Турској не улазити у споразуме и задржати status quo.

Ово су у главним потезима одлуке „Консулске Конференције“ држане према наредби Министра Иностраних Дела пок[ојног] Dr. М[илована] Ђ. Миловановића од 15 Септембра 1909 год[ине] Ппбр. 4603.

Усвајајући у потпуности одлуке „Консулске Конференције“ својим решењем од 29 Септемб[ра] год[ине] [1]909 Ппбр.4963 г[осподин] Министар Иностр[аних] Дела наредио је био²⁶:

„У духу одлука конференције од 15 и 16 Септ[ем]бра 1909 г[о]д[ине] решавам:

²⁶ И на овом месту Јован Т. Марковић износи тенденциозну тврдњу – а то је да је министар иностраних дела Милован Миловановић у целости прихватио све закључке Конзулске конференције 1909, изузев оних који су се односили на сарадњу са албанским националним покретом.

1) да се изради правилник о учитељима српских народних школа у Ст[арој] Србији и Маћедонији. Правилник тај има обухватити све одредбе о платама и пенсијама учитељским. Он ће се, пошто га Министар Иностр[аних] Дела буде потписао поднети на одобрење Министарском Савету, па затим као стална уредба утврдити потписом Њ.В. Краља и свију Министара.

2) да се у Скопљу отворе Четири виша разреда Гимназије и да се у њих преведу из Солуна сви ученици одговарајућих разреда у првом реду они, који су родом из Косовскога вилајета; да се затвори раденичко–домаћинска школа у Солуну, а ученице из ње преведу у Скопље; да се у Солунском санџаку затворе све школе изузев Јенице–Вардара, Водена, Ђевђелије, Солуна, Гуменце и Дојрана, а учитељи из тих школа да се ставе на расположење скопском Консулату.

3) да се настане енергично на усавршавању организације Срба на турском земљишту у смислу који је утврђен одлукама Конференције.

4) да се пише Министру војном, финансија и унутрашњих дела да се поопште наредбе односно апсолутне забране издавања и преношења оружја, муниције и експлозива на турску територију без претходног одобрења Министарства Иностр. Дела.“

Б У Ц Е Т И

Стање буџета од 1890 до 1912 године

Суме издатака учињених на просветне циљеве Ст[арој] Србији и Маћедонији пре године 1890 незнатне су. Године 1890 укупна цифра издатака учињених на просветне послове у Ст[арој] Србији и Маћедонији износи ... Динара ... 221.766. –

Није могућно тачно одредити колико је издато на поједине рејоне.

Већ после две године та се цифра готово удвостручила јер године 1893 укупна сума издатака на Ст[ару] Србију и Маћедонију износи Динара ... 423.392.–

У колико је наш рад на националном пољу био интензивнији у толико је и буџет издатака више растао док у години 1912–тој није достигао цифру 1,277.846.– дин[ара].

Како су се буџети расхода мењали, расли, најбоље се да видети из изложенога „Прегледа издатака по годинама“ – од 1890–1913 год[ине].

Сем овога прегледа у прилогу се налази и „Детаљан извод издатака учињених на просветне циљеве у Ст[арој] Србији и Маћедонији“ од 1890–1913 г[о]д[ине].

У прилогу под /2 имао сам част поднети и „Преглед влада измењаних у Србији од 1880–1913 године.“

Подношајући Вам, Господине Министре Председниче, по Вашем наређењу, овај реферат мени је част у исто време уверити Вас у своје најдубље поштовање.

Јован Т. Марковић

15 Маја 1913 год[ине]
Београд

Консул у Битољу
Заступник шефа Консуларног одељења

Преглед издатака по годинама

Година	Динара	Пара
1890	221.766	—
1891	265.898	—
1892	401.870	—
1893	423.392	—
1894	477.773	—
1895	536.857	—
1896	578.044	—
1897	698.031	—
1898	901.850	—
1899	940.179	—
1900	1,008.739	—
1901	979.735	—
1902	1,002.537	—
1903	939.099	—
1904	939.440	—
1905	1,004.585	—
1906	1,074.439	—
1907	1,074.574	—
1908	1,073.398	—
1909	1,181.802	—
1910	1,174.302	—
1911	1,331.982	—
1912	1,277.846.	—
Свега	19,408.138.	—

**Детаљан Извод Издатака учињених на просветне циљеве
у Ст[арој] Србији и Македонији од 1890 – 1912 год**

Рејони	1890		1891		1892		1893		1894		1895	
	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.
Министарство			82808	—	160104	—	140141	—	121120	—	104950	—
Призрен			51820	—	49966	—	54909	—	81363	—	92141	—
Цариград			8970	—	19920	—	35860	—	43916	—	70187	—
Битољ			43004	—	48864	—	57274	—	43404	—	33985	—
Јавор			8376	—	12770	—	13548	—	15050	—	13839	—
Солун			13800	—	23960	—	21800	—	39616	—	60500	—
Приштина			16190	—	21866	—	28220	—	32886	—	33305	—
Рашка			2490	—	3460	—	3114	—	4180	—	2610	—
Скопље			38440	—	60960	—	68526	—	96238	—	125340	—
Серез				—		—		—		—		—
СВЕГА	221.766	—	265898	—	401870	—	423392	—	477773	—	536857	—

Рејони	1896		1897		1898		1899		1900		1901	
	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.
Министарство	84840	—	89720	—	150990	—	85794	—	72642	—	73670	—
Призрен	87070	—	91820	—	90790	—	89406	—	81535	—	90300	—
Цариград	75225	—	79144	—	91152	—	93113	—	95626	—	73660	—
Битољ	38202	—	63319	—	114651	—	137370	—	147624	—	168025	—
Јавор	15461	—	17147	—	19132	—	24351	—	24958	—	26300	—
Солун	61520	—	110892	—	120516	—	178090	—	171536	—	169888	—
Приштина	32238	—	33275	—	36445	—	48990	—	58232	—	57230	—
Рашка	3960	—	3435	—	3920	—	3720	—	2650	—	4200	—
Скопље	179528	—	209279	—	264954	—	270531	—	346802	—	316462	—
Серез		—		—	9300	—	8814	—	7134	—		—
СВЕГА	578044	—	698031	—	901850	—	940179	—	1.008739	—	979735	—

Рејони	1902		1903		1904		1905		1906		1907	
	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.
Министарство	101070	—	81890	—	90194	—	99668	—	97144	—	102220	—
Призрен	104840	—	100194	—	93957	—	101695	—	95540	—	92700	—
Цариград	59108	—	51100	—	40048	—	44259	—	61751	—	54115	—
Битолъ	190800	—	188057	—	174347	—	167407	—	183419	—	193767	—
Јавор	25420	—	33773	—	47990	—	52270	—	55284	—	57797	—
Солун	186749	—	161093	—	152355	—	166817	—	182173	—	175758	—
Приштина	48850	—	42855	—	43320	—	60365	—	70135	—	73940	—
Рашка	2520	—	2760	—	3000	—	3480	—	5100	—	4950	—
Скопље	283180	—	277377	—	293229	—	308624	—	323893	—	319307	—
СВЕГА	1.002537		939099		939440		1.004585		1.074439		1.074574	

Рејони	1908		1909		1910		1911		1912	
	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.	Динара	П.
Министарство	117597	—	112029	—	101429	—	137629	—	118113	—
Призрен	98691	—	98273	—	104654	—	113118	—	115633	—
Цариград	53290	—	48416	—	43341	—	76109	—	83875	—
Битољ	195416	—	216348	—	215208	—	239199	—	235204	—
Јавор	69170	—	76770	—	65354	—	90120	—	76802	—
Солун	186990	—	191096	—	126095	—	86952	—	74057	—
Приштина	79140	—	84638	—	89883	—	113517	—	124303	—
Рашка	5396	—	5346	—	6341	—	...	—	...	—
Скопље	327708	—	348886	—	421997	—	475338	—	449859	—
СВЕГА	1.073398		1.181802		1.174302		1.331982		1.277846	

Biljana VUČETIĆ

**EDUCATIONAL WORK OF SERBIA IN TURKEY
FROM 1820 TO 1912**

Summary

Published document represents a report on the involvement of the Serbian Government in educational work and schooling of Serbs living in the Ottoman Empire. It was written in 1913 by Jovan T. Marković, deputy chief of Consular Department of the Kingdom of Serbia's Ministry of Foreign Affairs. Jovan T. Marković had access to the archives of the Ministry, which enabled him to write extremely valuable survey on Serbia's policy and propaganda activities in Turkey. This report shows that Serbian government invested in opening elementary, secondary, trade schools, as well as high schools for Serbs living in the Vilayet of Kosovo. Also, Kingdom of Serbia supported bookstores, printing of newspapers, and money institutions of Serbs in Turkey. This report provides abundance of statistic data on schooling of Serbs in the Ottoman Empire.

Key words: Jovan T. Marković, Ministry of Foreign Affairs, education, propaganda, schools, Turkey.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

Јована ШАЉИЋ*

Историјски институт
Београд

Милун СТИЈОВИЋ**

Историјски институт
Београд

ИЗВЕШТАЈИ ШКОЛСКИХ НАДЗОРНИКА О РАДУ СИЈАРИНСКЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ ЗА АЛБАНСКУ ДЕЦУ***

Апстракт: У раду је приложено једанаест докумената који представљају извештаје школских надзорника о раду основне школе отворене 1898. године за албанску децу у селу Сијарина, у Врањском округу. Извештаји приказују и нестабилне прилике које су у тим крајевима владале годинама након њиховог ослобођења 1878. године.

Кључне речи: Сијарина, Србија, основна школа, албанско становништво, школски надзорници.

Године 1878. у састав Кнежевине Србије ушла су четири нова округа: Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски. Иако је већина муслиманског становништва из ових округа одлучила да избегне из нове државе, одлазећи пре свега у Турску, један број муслимана решио је да остане на својим имањима. У Топличком и Врањском округу то је било махом сеоско становништво албанске националности. Године 1898. у Срезу јабланичком, Округа врањског, према извештају начелника тог

* jovana.saljic@iib.ac.rs

** milun.stijovic@iib.ac.rs

*** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

округа, било је око 200 албанских домова. Чисто албанска села била су Тупале и Капит, Општине медвеђске, а мешовита српско-албанска: Грбавце, Власе, Поменаси, Сијарина, Свирце, Радевце, Равна Бања, Стара Бања и Боровац у Бањској, као и Лопаштица и Дрводељ у Бувској општини.¹ Године 1905. наводи се у истом срезу 240 албанских домова са 350 пореских глава.² За ово становништво је 1898. године, у селу Сијарина, пуштена у рад специјална основна школа намењена школовању албанске деце. Назив „Краљевска Српска основна школа Сијаринска“ почела је да носи од школске 1900/1901. године, док се до тада у документима углавном помиње као „Српско-мухамеданска основна школа у Сијарини“ или само „Основна школа Сијаринска.“³

Разлози за отварање школе били су вишеструки. Пре свега требало је да Србија покаже бригу о припадницима верских мањина, на шта ју је обавезивао Берлински уговор. Зграда за школу је подигнута још 1882. године, када је у Сијарини изграђена и џамија за албанско становништво као задужбина српског краља Милана Обреновића. С друге стране, то су налагали и компликовани српско-албански односи преко границе, у Косовском вилајету, где је српско становништво било изложено непрестаном терору и насиљу од стране својих албанских комшија, са чијим првацима су српске власти, у циљу заштите овог становништва и вођења националне политике у Старој Србији и Македонији, повремено покушавале да успоставе политичке везе.⁴ Управо у време отварања сијаринске школе, 1898. године, краљ Милан је уз помоћ неколицине албанских првака из Сијарине покушао да приволи један број албанских породица на повратак, приказујући на тај начин Србију као пријатеља

¹ АС-МПС-П, 1900-XXX-48, бр. 3636, начелник округа врањског В. Миленковић – министру просвете и црквених послова А. Ђорђевићу, 20. марта/1. априла 1898, у Врању.

² АС-МПС-П, 1905-XXX-284, бр. 85, председник суда Бањске општине М. Радовић – министру просвете и црквених послова А. Николићу, 16/29. јануара 1905, у Сијарини.

³ Године 1904. отворена је у Сијарини основна школа и за православну децу. Иако се налазила у другој згради водила се као иста школа под заједничким називом „Краљевска Српска основна школа Сијаринска“ са нагласком „за српску“ и „за арнаутску децу“, с тим да је сваки одељак имао свога управника.

⁴ Више о овоме видети: М. Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009; М. Стијовић, *Косово и Метохија уочи Балканског рата (према извештајима Српског конзулата у Приштини)*, Први Балкански рат 1912/1913. године: друштвени и цивилизацијски смисао (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније), књ. 1, Ниш 2013, 235–246.

Албанаца.⁵ Поред овога, српске власти су се суочавале и са пљачкашким упадима својих дојучерашњих албанских становника, који су се, бежећи из Србије, настанили у Косовском вилајету, уз саму границу Србије са Турском. Овакви упади имали су негативне последице и на одржавање реда међу домаћим албанским становништвом, па се отварањем сијаринске школе за албанску децу рачунало на позитиван утицај који ће школско образовање и васпитање имати на младе „Арнаутчиће“, а преко њих и на њихове родитеље. Да ову замисао није било лако реализовати у пракси, показују и извештаји школских надзорника за Врањски и Топлички округ, који су значајни не само због обавештавања о раду саме школе, већ пре свега зато што се у њима описују укупне нестабилне прилике које су владале у овим крајевима након ослобођења. Најзад, разлози за отварање школе, били су и просветно-васпитне природе.

У раду је хронолошким редоследом, у неизмењеном облику, без правописних, граматичких или других језичких интервенција, приложено 11 оваквих извештаја. Први извештај представља иницијативу за отварање школе, коју је 1896. године покренуо Љубомир М. Давидовић, у то време професор гимназије у Врању и надзорник основних школа за Врањски округ. Он се касније, као министар просвете и црквених послова, и сам бавио проблемима сијаринске основне школе, и за његовог министровања школа је добила и српско одељење.⁶ Остали извештаји су настали током рада школе. Датуми у тексту дати су паралелно по старом и по новом календару. Сви приложени извештаји налазе се у Архиву Србије (=АС), у фонду Министарства просвете и црквених дела, Просветно одељење (=МПС-П).

⁵ М. Јагодић, *нав. дело*, 330.

⁶ АС-МПС-П, 1904-60-44, Решење министра просвете и црквених послова Љ. М. Давидовића Пбр. 2464. од 10/23. марта 1904. године, у Београду.

1.

Надзорник основних школа у Врању и срезовима:
пољаничком, пчињском и јабланичком Љубомир М. Давидовић,
професор врањске гимназије – министру просвете и црквених послова
Љубомиру Ковачевићу, 5/17. јула 1896. у Врању,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, Бр. 13559.

Господину Министру просвете и црквених послова.

У Сијарини (срез јабланички) и 2-3 околна, омања села живе Арнаути. Кад сам 1892. год. био надзорник основ. школа у овом истом срезу, распитивао сам се о приликама у којима они живе. Још онда је имало изгледа, да се у њихову селу отвори школа, те сам то онда и предлагао Господину Министру. Та је могућност сад још већа. Село већ има и зграду која је купљена с нарођитом наменом за школу. Тиме је већ учињен почетак. Даље треба продужити веома обазриво. Да не би покушај био атак на њихову веру и верске обичаје, слободан сам изнети укратко и своје мишљење како би се то могло извести. Сретан стицај прилика знатно ће олакшати посао.

Ја мислим да ту не треба отворити школу са свим по калупу наших сеоских, неподељених школа. Утицај арнаутског хоће треба да је у први мах доста знатан. Допустити оци да чешће посећује предавања, а верску наставу оставити му са свим; једном речи допустити му, да контролише учитеља. Садашњи оца, 1892. год. био је дао и свој пристанак на ово.

Друга згодна околност је то, што би Арнаути добили за учитеља свога човека. Сазнао сам да Хусејин Бабић нишки учитељ има блиских рођака међу сијаринским Арнаутима, а што је најглавније, по чувењу, он би се драге воље примио тешког учитељског посла међу својим земљацима.

Ако би Господин Министар примио овај предлог, онда би требало наредити среском или окружном начелнику, да у споразуму са арнаутским поглавицом Сајид-пашом и са оцом, учини све што је потребно, да се школа отвори почетком нове школске године.

У току живота школина, могле би се чинити мале, неосетне измене тако, да би она после неког времена била српска школа, у којој би само оца веронауку предавао.

Тврдо сам уверен, Господине Министре, да би српска школа подизала и васпитавала племените грађане српске и у овим кршевима, грађане, који би искреном љубављу били везани за овај диван крај наше

отаџбине. После непуног деценијума, међусобни односи грађански овде, неће бити ни налик на данашње односе. Имајући то на уму, слободан сам умолити Господина Министра да нареди све што је потребно, да Арнаути добију школу, која би била од користи и њима и држави.

Надзорник осн. школа у Врању и срезовима:
пољаничком, пчињском и јабланичком
[потпис] Љуб. М. Давидовић
проф. врањске гимназије

2.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
Димитрије Марчић – министру просвете и црквених послова
Андри Ђорђевићу, 14/26. новембра 1898. у Владичином Хану,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, Бр. 173.

Господину Министру просвете и црквених послова
Шестог ов. месеца походио сам школу у Сијаринској Бањи у срезу
јабланичком, у којој ће се учити арнаутска деца вере мухамеданске. Ова је
школа, као и ондашња џамија подигнута о трошку Његовог Величанства
Краља Милана. За учитеља ове школе Господин Министар је још првог
априла ове год. поставио Хусејина Бабића пређашњег учитеља нишке
школе за мухамеданску децу. У овој школи за сада има једна учионица
само за 10-15 ђака. Набављене су клупе, астал, табла и једна столица.

Арнаути из околних села приволети се могу да своју децу шаљу у
школу само на тај начин, ако се за џамију постави хоџа, који би деци у
школи предавао веронауку, и тек онда би г. Хусејин Бабић могао поред
хоџе предавати за ову годину само српски језик, и припремити децу да
догодине могу редовно учити I разред основне школе.

О свему овоме част ми је извести Господина Министра с
утивим мишљењем да би требало за хоџу ове џамије наћи и поставити
погодну личност, која би у школи предавала мухамеданску веронауку и
која би била нама наклоњена, а знала српски и арнаутски језик. Само на
тај начин би г. Бабић могао успети, да отвори ову школу намењену за
обучавање арнаутске деце.

Школски надзорник,
[потпис] Дим. Марчић

3.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
Димитрије Марчић – министру просвете и црквених послова
Андри Ђорђевићу, 21. новембра/3. децембра 1898. у Врању,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, Бр. 250.

Господину Министру просвете и црквених послова

Част ми је извести Господина Министра да Хусејин Бабић, учитељ у Сијаринској Бањи није отпочео рад у тамошњој школи до 6. ов. мес., када сам тамо био. Он ми је изјавио, да арнаути неће своју децу да шаљу у школу. Једино би се на то они могли приволети, када би им било обзнањено, да ће хоца њихову децу учити веронауци, па би том приликом и г. Хусејин могао отпочети рад и то за ову годину да научи децу само српски да говоре, а од идуће школске године да са њима отпочне редовно радити као са I раз. Осим тога да би он могао отпочети рад потребно му је:

- 1) Слика Његовог Величанства Краља Александра,
- 2) Слика „ „ „ Милана, који је подигао и школу и цамију,
- 3) Дневник школски,
- 4) Уписница
- 5) Словарица
- 6) Таблице и крижуље за децу
- 7) Буквари и прописи
- 8) Материјал за канцеларију
- 9) Закон о народним школама

Бањска општина, у којој је ова школа, сиротна је и тешко да би она могла набавити ове ствари. С тога сам слободан овде изнети своје мишљење, да би Арнаутима много поласкало и одобровољило би их да своју децу шаљу у школу, кад би им ове и друге потребне ствари на поклон послало само министарство с поруком да њихова школа што пре проради.

Данас сам учитељу Хусејину писмом својим препоручио да одмах приступи раду у школи са децом не чекајући постављење хоце, који би предавао мухамеданску веро-науку.

У прилогу под % враћам свој пређашњи извештај.

Подносећи извештај о свему овоме част ми је назвати се Господину Министру

понизан
школски надзорник
[потпис] Дим. Марчић

4.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
Димитрије Марчић – министру просвете и црквених послова
Андри Ђорђевићу, 20. јануара/1. фебруара 1899. у Врању,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, Поверљиво.

Господину Министру просвете и црквених послова
Част ми је Господину Министру у прилогу под % поднети предмет,
који се односи:

- 1) на оправку школе и џамије;
- 2) на израду плана и предрачуна за стан учитеља, хоће и послужитеља у Сијарини среза јабланичког.

Подносећи овај предмет понизно молим Господина Министра, да изволи наредити:

- 1) да се што пре оправе школа и џамија;
- 2) да се у министарству грађевина изради план и предрачун за стан напред поменути, као и да се исти што пре отпочне градити, јер ни хоџа, ни учитељ немају где да станују у Сијарини.

У школској згради постоји: једна соба за учионицу, једна соба за ноћивање ђака, у трећој соби пак станује учитељ са фамилијом, а за хоџу и послужитеља, као и за учитеља потпун стан не постоји.

Шк. надзорник
[потпис] Дим. Марчић

5.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
Димитрије Марчић – министру просвете и црквених послова
Андри Ђорђевићу, 27. маја/8. јуна 1899. у Прокупљу,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, Поверљиво.

Господину Министру просвете и црквених послова
Част ми је Господина Министра извести, да су предавања у сијаринској школи у срезу јабланичком настављена посшто је удаљен из Сијарине хаџи Заде Мехмет ефендија – цариградлија.

Г. Хусејин Бабић за сада предаје деци у школи само српски језик и рачун.

Како је пак код Арнаута постојало мало негодовање противу хоће Адела Башића – Босанца поглавито због једне органске махне, о којој су они доцније дознали, а то по мухамеданској вери не сме бити, то су г. Алил Исламовић и г. Бабић уступили млађем хоћи, Ђазиму хаџи Асановићу да деци предаје веро-науку и на њихову преставку ја сам то привремено одобрио до коначне одлуке Господина Министра, ради чега ћу доцније, док се ствари у Сијарини потпуно не стишају, Господину Министру поднети своје мишљење.

Предавања ће у овој школи престати у јуну месецу само на неколико дана док се школ. зграда не оправи.

Школ. надзорник,
[потпис] Дим. Марчић

6.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
Сима Златичанин – министру просвете и црквених послова
Андри Ђорђевићу, 19/31. јануара 1900. у Врању,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, Бр. 179.

Господину Министру просвете и црквених послова
Част ми је спровести Господину Министру ову представку учитеља школе сијаринске.

У исто време, част ми је извести Господина Министра: да се у овој школи готово ништа не ради, јер Арнаут неће да шаљу децу у школу, докле ова школа не добије свог вероучитеља. Од 31 ђака редовно долазе 12-15 највише, а има дана, кад једва дођу 5-6 ђака.

Раније сам молио Господина Министра, да ми изволи објаснити: хоћу ли и према овој школи употребљавати законска средства, да би се довела у ред, јер овако од ње, по мом уверењу, нема скоро никакве стварне користи. У овој се школи ништа не ради по закону све с изговором: „то Арнаут не ће“

Молим за упутство.
20-I-1900. г.
Врање.

Шк. надзорник
[потпис] СЗлатичанин

7.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
Сима Златичанин – министру просвете и црквених послова
Андри Ђорђевићу, 5/18. марта 1900. у Врању,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, Поверљиво.

Господину Заступнику Министра просвете и црквених послова.

Част ми је најучтивије известити Вас о догађају, који се пре десетак дана догодио међу ђацима сијаринске школе – арнаутске – у срезу јабланичком окр. врањског.

О немилом догађају ниједна власт није раније известила потписаног, па ни наставник сијаринске школе г. Хусејин Бабић.

Догађај је у овом: десет ђака, арнаутске народности, по наговору свог ранијег вероучитеља Ђазима Х. Асановића, који је скоро смењен са те дужности, одбегло је без знања својих родитеља, па чак и без знања власти, у Турску, где им је Ђазим обећао добар пријем и новчану потпору од стране Турске, само да побегну из земље, да се не би дали „однародити и покрстити се.“

О истинитости овог изинтригованог догађаја коме је творац поменути Ђазим, као што јуче у канцеларији окр. начелника, а у мом присуству, изјавише свих десет ђачких родитеља, који су и раније код своје општинске а и среске власти исто тврдили, постоје акти у окр. начелству, о чем ми је тек јуче јављено.

Част ми је известити Вас: да се г. окр. начелник обратио нашем Конзулату у Приштини, да сазна: јесу ли ова деца, по казивању њихових рођака и родитеља, у Гњилану, и ако су тамо, да се Конзулат постара, да се ова деца врате својим родитељима у Србију, јер су свих десет Арнаута били спремљени, и тражили су пасош да иду у турску и траже своју децу; али само их господин, окр. начелник и ја од тога саветом одвратили, обећавши им: да ће им се деца у брзо вратити својим кућама.

У исто време, част ми је известити Вас: да су се сви ови Арнаути лично жалили на неупутно понашање наставника своје школе г. Хусејина Бабића, коме замерају и у том, што се увелико одаје пороку пијанства. Том приликом изјавили су ми: да су вољни своју децу слати и даље у школу, само не г. Хусејину Бабићу, који им децу чак и злоставља.

О овоме сам сматрао за дужност да Вас одмах известим и да Вас замолим за наредбу: шта ми ваља радити, јер сам намеран одмах отпутовати до ове школе.

Молим најучтивије за брз одговор и упутство по овоме.

Господину Министру услужан,
[потпис] Сима Златичанин
школ. надзорник

8.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
Сима Златичанин – министру просвете и црквених послова
Андри Ђорђевићу, 3/16. маја 1900. у Врању,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, Поверљиво.

Господину Министру просвете и црквених послова.

Част ми је известити Господина Министра, да сам 21-IV-1900. год. походио сијаринску школу, и да сам је затекао у са свим неуредним приликама, као што се види из овога:

1) Тога дана није био ниједан ђак у школи, јер је случајно био петак; али сам хтео остати да сутра-дан пропитам ђаке, на шта ми учитељ Бабић рече: да ђаци ни кроз три дана неће доћи у школу због некаквих обичајних празника- верских-.

2) Од свих уписаних ђака још почетком прошле школ. године – 31 на броју – само је њих 7, и то опет врло неуредно, походило школу до последњег дана; 10 ђака пребегло је 27-II-1900. г. у Турску; 9 ђака никако није долазило у школу од уписа, а њих 5 се воде као болесни. Имена ђака у главној уписници нису за ову школску годину ни преписивана, јер ни за ово чак није било никакве потребе, пошто се ни прошле школ. године у овој школи није ништа радило. Уписница је сва празна сем забележених ђачких имена?!

3) Прегледавши пажљиво сав дневник школског рада од почет. ов. шк. год., уверио сам се: да је од 1. Септембра ове школ. године до 20. априла било у овој школи свега 78 радних дана, а 123 нерадна дана сем празника. У школу су долазила деца само онда, кад је било хоће, јер им родитељи нису допустили да уче „Кавурски језик“ без Корана? Време рада тако је испрекидано, често великим размацима времена од 15, 20 и преко 30 дана, да и од оних 78 радних дана није било скоро никакве користи. Држано је дневно по 3-4 часа наизменично пре и после подне, час учитељ бабић,

час хоца; а било је дана кад је само хоца држао предавања, понављајући веронауку, док је Хусејин само водио разговор са децом, и то с малим бројем, јер са већином није могао ни ово радити. Хусејин је тек нешто тобож отпочео системски рад са Букваром и рачунање – сабирање и одузимање до броја 10 –, и то последњих дана пред мој долазак, изговарајући се: да друго није могао радити, јер су баш она деца, што су нешто знала, побегла у Турску.

4) Из дневника рада види се: да је узрок овом дангубљењу школе често и дуго одсуствовање хоца, којима г. председник Алил даје одсуства да иду у Турску, не извештавајући о томе никога; даље, да су врло велики распусти због Рамазана, Барјама и Курбан Барјама.

5) Хусејин је оценио само 11 ђака већмом „3“ оценом, и то углавном оне што су побегли у Турску, јер су му заоставши све новајлије и почетници. Деца су долазила у школу – зими – око 9 часова, а пуштана су кућама одмах по подне.

6) И ако је изриком прошле године Господин Министар забранио да се предаје Турски језик, новопостављени хоца, г. Алил Умеровић донео је из Ниша Турске Букваре за децу и раздао им, а поред тога и усмено учи их турском језику?! Ово ми је саопштио г. бабић, казав, да је то по жељи њихових родитеља и са знањем г. председника Алила. Међу тим Српске су букваре деца, по наговору родитеља, цепала и бацала у воду због слике „поп“ и „свињска њушка“, и Хусејин је морао изрезујући вадити ове слике из Буквара, па тек онда деци давати Буквар у руке.

Ако Господину Министру неће бити заморно да чита исцрпан, детаљан извештај о раду у овој школи од почетка школ. године, готов сам га одмах послати у појединостима; али резултат резултата је овај: у овој се школи ништа није радило ни урадило позитивно ни у овој ни у прошлој школ. години, а негативног резултата, што ће га ове хоце, који врло често тумарају по Турској; а по допуштењу г. Алилову, у доста дугим размацима времена по 20 и више дана, можда ће и бити. Дана када сам био у Сијарини затекао сам приличну масу Арнаута пред џамијом и судницом и међ њима неке четири хоце, од којих је један био гост из Турске.

Прегледао сам и цео рад школског одбора, одакле се види да је држано свега 5 одборских, штурих састанака, где на једном, кад је Хусејин изнео предлог о кажњавању ђачких родитеља, одборници нису хтели ни потписати записник, разишав се у гомили, јер је председник Алил, по уверавању Хусејинову, довео на тај састанак око 20 наоружаних Арнаута.

Из свега овога излази: да ова школа, оваква каква је, нема смисла више ни да постоји, јер се на њу доста троши, у погледу материјалног

уређења и снабдевености боља је од иједне народне школе у целој повереној ми школ. области. Уместо да ова школа утиче на омладину овог народа облагорођавајући је и упитомљавајући, њено је дејство, по мом дубоком уверењу, негативно, јер се грађанима овог народа даје маха да претпостављају: да Српски Закони у Слободној Краљевини Србији за њих – Арнауте – не вреде, а ово услед тога што им се допушта да игноришу школски закон и што им се толико повлађује.

Част ми је још извести Господина Министра: да сам председнику Алилу ставио у дужност да сазове цео школски одбор, и да у одборском записнику донесу одлуку о даљем опстанку ове школе на здравом темељу, уређену онако, како закон о народним школама прописује, јер оваква каква је сад нема разлога одржавати је и издржавати.

Господину Министру услужан,
Школски надзорник,
[потпис] Сима Златичанин

9.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
Сима Златичанин – министру просвете и црквених послова
Павлу Маринковићу, 25. новембра/8. децембра 1900. у Врању,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, Бр. 2836.

Господину Министру просвете и црквених послова

Част ми је послати овај извештај учитеља школе сијаринске, из којег ће се Господин Министар уверити: да сам ја имао у свем право, што сам у својим ранијим извештајима, послатим Господину Министру тражио: или да се ова школа затвори, јер од ње нема никакве користи, или да се изда најозбиљнија наредба председнику и политичке и школ. општине г. Алилу Исламовићу, народном посланику, да прими к знању, да закон о народним школама вреди и за њих као и за остале школе у Србији.

Најучтивije молим Господина Министра, да изволи наредити, да се овај извештај доведе у везу са раније слатим мојим исцрпним извештајима о овој школи, и да се изволи дати упутства о мом раду и управљању према овој школи и школ. одбору, који никако неће да прими к знању ни моја усмена упутства: да и за ову школу важи исти закон, као и за све школе у Србији.

Уверен сам, да, и кад Господин Министар постави вероучитеља за ову школу, да ће се опет наћи других изговора, те ће опет бити ова школа без ђака, као што се и за прошле две школ. године у њој ништа није радило.

Слободан сам и овом приликом поновити свој ранији предлог: да би требало допустити да ову школу походе и остала српска деца из ове школске општине, и да није само за арнаутску децу. Од овога би била корист, што би српска деца уредно и жељно долазила у ову школу.

Шк. надзорник,
[потпис] СЗлатичанин

10.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
Ж. Хацић – министру просвете и црквених послова
Драгутину Стаменковићу, 9/22. априла 1902. у Врању,
АС-МПС-П, 1902-XXXIX-11, бр. 447.

Господину Министру просвете и црквених послова.

По наредби г. министра просвете од 14. марта ове год. ПБр. 6091, част ми је поднети овај извештај о подизању станова учитељских у Сијарини.

По наредби г. министра од 8. маја прошле год. ПБр. 4251, апсолутно није ништа урађено: Окружна благајна није издала одређених 4000 дин. помоћи, а енжењерски одељак није направио планове јер нема кад (!), о чему је извештен г. министар актом грађев. одељка од 5. јуна 1901. бр. 789.

Ја молим г. министра, да изволи наредити, да начелство првенствено, из окр. школ. касе изда школском одбору школе сијаринске одређених 4000 дин. помоћи најдаље до краја овог месеца и да дозволи, да школски надзорник са школским одбором подигну нову школску зграду по плану, који школски надзорник са одбором споразумно направи.

Са школским одбором сам се споразумео, да се садашња школ. зграда претвори у станове, а да се направи зграда са две учионице и ђачким станом. Садашња учионица тескобна је (широка 3,5 м.), а по списку има 300 само арнаутске деце дорасле за школовање, а велики број и српске, те би се доцније морало и друго одељење отворити за српску децу, која се сада не школују, услед чега има негодовања. Арнаутска би се деца са српском зближила и ова би на њих имала јаког утицаја.

Ако г. министар изволи овај предлог одобрити и нареди начелству да изда 4000 дин. помоћи до краја овог месеца, ја ћу са одбором подићи

зграду за три месеца и то по типу плана, који ми је на ту целъ изредило министарство грађевина. По овом начину већ се подиже већи број школ. зграда, а по ранијем одобрењу г. министра просвете.

Школски надзорник,
[потпис] ЖХацић

11.

Школски надзорник за округ врањски и топлички
П. Ј. Петровић – министру просвете и црквених послова
Љубомиру М. Давидовићу, 15/28. фебруара 1904. у Врању,
АС-МПС-П, 1900-XXX-48, бр.306.

Господину Министру Просвете и Црквених Послова,
Биће познато Господину Министру да се у срезу јабланичком, округа врањског, налази општина Бањска, која је насељена староседеоцима Арнаутима мухамеданске вере. Осим Арнаута има у овој општини знатан број становника и православних, који су махом досељеници из разних неослобођених српских земаља, који су напустили своја рођена огњишта да би избегли насиља и зулуме, које су под туђинском влашћу мученички трпели и подносили.

За Арнаутску децу саграђена је и отворена је пре неколико година нарочита школа у Сијаринској Бањи. Зграду ову саградила је српска држава, а уз знатну новчану помоћ пок. Краља Милана, који је о своме трошку саградио Арнаутима овога краја и врло лепу богомољу – џамију. За арнаутску децу постављен је и нарочити учитељ, Мухамеданац, који је свршио нашу Учитељску школу, а осим њега, постављен је за веронауку овим ђацима још и нарочити вероучитељ, кога наша држава плаћа са 800 динара годишње плате.

Као што се из предњег види за Арнауте и њихову децу учињено је од наше државе много, те њихова деца већ од неколико година походе школу, учећи се у њој српској писмености и мухамеданској вероисповести.

Али ово кавалерство према Арнаутима треба да има и својих граница, јер се почиње осећати незадовољство од стране осталих грађана овога краја, који су православне вере. Док Арнаути имају у овоме планинскоме и пустошном крају за себе велелепну џамију, а за своју децу доста добро уређену и лепо саграђену школу, дотле тамошњи Срби, нити имају своје цркве нити им деца имају школе. Овој очевидној неправди и

оправданоме приговарању и огорчењу православнога становништва треба дати задовољења.

С тога је потписани слободан предложити Господину Министру: да се од почетка нове школске године, у Сијаринској бањи, отвори школа и за српску децу, којих ће за школовање бити много више, но што има Арнаутчића, на које се до сада доста знатна сума државног и окружног новца потрошила.

Да се пак ова мисао о отварању српске школе у овоме месту оствари, има могућности, а ево како: Поред саме школе и џамије налази се, баш у непосредној близини, једна велика двоспратна државна зграда са осам разних одељења. Ова је зграда нова. Направљена је 1899. године и намењена је била за становање Сијаринског хоџе. Међутим, сада се у овој згради сместио Бањски Општински Суд, а уколико Суд поједина одељења није за своју зграду заузео, настанили су се у њима писар општински и садашњи учитељ школе сијаринске.

Пошто је ово државна, а не општинска зграда, и пошто Општина има своју нарочиту зграду за Судницу, која је мало подаље од школе и џамије, на путу између Медвеђе и Бање, то би ову требало само мало поправити, па би се могла одмах корисно употребити за Судницу. Она пак зграда, у којој је Суд до сада самовласно настањао могла би се употребити за српску школу, где би учитељ могао имати и потпун стан за себе и своју породицу, јер просторија у њој има довољно.

Да би се ово што пре могло извршити, потребно би било преко полицијске власти наредити да се оправка ове старе – праве – суднице одмах предузме, те би се Суд могао још до краја ове школске године иселити. За време великога школскога одмора могле би се и на овој државној згради потребне оправке извршити, те би се и школа у њој могла благовремено сместити. Трошак око ове оправке, у колико би га било, могао би се исплатити из окружног школског буџета, јер је на име помоћи за грађење учитељских станова у Сијаринској Бањи, који су, ако би се ствар по овоме предлогу извела, са свим непотребни, одређено било од стране окр. школ. одбора 4000 динара.

На овај начин избегли би се трошкови око грађења нових станова, јер би српски учитељ имао стан и школу у овој двоспратној, а учитељ за арнаутску децу имао би стан и школу у својој садашњој згради, која је од тврдог материјала и по нарочитоме плану из Министарства Грађевина, солидно саграђена.

Само на овај и овакав начин, а без икаквих великих трошкова, могла би се ова ствар још у току ове године успешно извршити, те да и

православни становници овога краја за своју децу добију школу, у којој би се и они просвећивали и напајали знањем, науком и љубављу према својој милој и драгој им новој Отаџбини.

Сматрао сам за дужност да о свему овоме известим Господина Министра, понизно молећи, да се у чисто националном интересу овај мој предлог усвоји и да се за његово остварење живо поради.

Господину Министру Понизан
Школ. Надзорник
[потпис] ПЈПетровић

**Jovana ŠALJIĆ
Milun STIJOVIĆ**

REPORTS OF SCHOOL SUPERVISORS REGARDING THE WORK OF PRIMARY SCHOOL FOR ALBANIAN CHILDREN IN SIJARINA

Summary

In 1878 when four new regions, those of Nish, Pirot, Toplice and Vranje, were included in the Principality of Serbia, the majority of the Muslim population living thereabouts migrated to Turkey. Those who chose to continue living in Serbia were among others Albanian Muslims from the Jablanica county of the Vranje district. To their benefit a mosque was first opened, followed in 1898 by a primary school. The reasons to set up a school, however, were not only educative, although of course education was inherent. Rather the reasons originated from the overall political environment of Serbia at that time. On the one hand Serbia was bound to provide for minority rights under the stipulations of the Berlin Treaty. On the other hand Serbia wished to settle the complicated relations between Serbs and Albanians within the Kosovo vilayet. The setting up of a primary school in Sijarina for Albanian children may be regarded as one segment of policy making on the issue implemented by Serbian authorities in that specific period.

Keywords: Sijarina, Serbia, Primary school, Albanian population, school supervisors.

Чланак примљен: 30. 04. 2014.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 08. 2014.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текст доставити на адресу Редакције издања Историјског института,
Кнеза Михаила 36/II, Београд, e-mail: istorinst@iib.ac.rs

Рукописи у компјутерском слогу предају се у једном примерку у штампаном и електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1.5, а напомене се налазе на крају сваке стране. Аутори могу предати радове и на страном језику (енглески, руски, француски, немачки).
Текст може да има највише 1,5 табак (1.800 словних места по страни)

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), **рад треба да садржи:**

Апстракт. Налази се испод наслова рада и не може имати више од 600 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.

Кључне речи. Дају се на српском и на енглеском језику и може их бити највише 10.

Резиме. Предаје се на енглеском језику и не може имати више од 1.200 словних знакова.

Прилоге. Доставити их електронској форми ван Word документа у једном од следећих формата .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Црно беле фотографије предати у резолуцији од најмање 150, а колор од 300 dpi.

Начин цитирања:

Посебних издања:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се у целини, курзивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете између. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Примери:

- С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44–46.

Пример за поновљено издање књиге:

- К. Лиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978², 30.

Чланака у часописима:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада се пише курзивом. Назив часописа (пун или са скраћен), број (арапским цифрама), година у загради и цитирана страна.

Примери:

- Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Белу*, Историјски часопис 50 (2003) 15.

- П. Пузовић, *Увођење општежића у Хиландару 1933. године*, ИЧ 45–46 (1998-1999) 2000, 245.

(начин за часописе где је година за коју се односе различита у односу на годину изласка часописа)

- Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја*, Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.
(начин за часописе са истим називом, а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе)

Чланака у зборницима радова:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада курзивом, наслов зборника, место издања и година и цитирана страна.

Пример:

- Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

Поглавља у колективним публикацијама:

Назив публикације (курзивом) и том, место и година издања, цитирана страна и име аутора поглавља у загради.

Пример:

- *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Извора:

Примери:

- Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Београд 1865, 97.

- С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, прир. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.

- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.

- *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања даје се скраћени облик, односно понавља се иницијал имена и презиме аутора и скраћени наслов.

- Код узастопног навођења аутора и дела: Исто, Ibid.

- Код поновљеног навођења дела: нав. дело, op. cit.

- У ћирилици употребљава се скраћеница уп. а у латиници cf.

- Напомене се скраћују са нап.

- Не употребљавају се скраћенице стр. односно p. и pp.

Датуми се пишу на следећи начин, нпр. 2. март 2007.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацама, нпр. 2.000, 10.000.

Аутори контролишу и уносе **лекторске интервенције** у електронску верзију текста. Уколико се не слажу са неком од лекторских интервенција то морају видно означити на штампаној верзији текста.

Радови се примају до 1. маја за текућу годину.

INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS

The articles should be submitted both in paper form to the Editorial Board of The Institute of History (Address: Kneza Mihaila Street 36/II, Belgrade, Republic of Serbia) and in digital form via e-mail (istorinst@iib.ac.rs).

The texts should be typed in MS Word application and submitted in one digital copy. We recommend the use of Times New Roman font. The font size of the main text should be 12pt (with 1.5 spacing) and of the footnotes 10pt (with single spacing). Footnotes should be in the footer of each page. Contributors may submit their articles in Serbian or in a foreign language (English, Russian, French, German). The text should not exceed 24 pages (43.200 characters, including spaces).

Each text should include, along with the main text and footnotes, the following:

Abstract – which comes after the title. It should be written in same language as the main text and not exceed 600 characters (with spaces).

Keywords – up to ten words, given in Serbian and English.

Summary – should be written in English and should not exceed 1.200 characters (with spaces).

Illustrations and charts – If any, should be submitted apart from the Word document in one of the following digital formats .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Black and white illustrations should be at resolution of at least 150, and color ones at least 300 dpi.

How to cite:

Monographs:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. In the first citation of a monograph, its title should contain complete information, in italic font. Place and year of publication are written after the title, without a comma in between. Cited pages are written at the end, without abbreviations for the words „page“ and „pages“.

Examples:

- С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44–46.

Second edition of a book:

- К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978², 30.

Articles in journals:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. The title of the article should be in italic font, followed by the journal title (full or abbreviated name), its volume and/or number (in arabic numbers), year (in the brackets) and cited page – all in regular font.

Examples:

- Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Бету*, Историјски часопис 50 (2003) 15.

- П. Пузовић, *Увођење општежића у Хиландару 1933. године*, Историјски часопис 45–46 (1998–1999) 2000, 245.

(example for the journals in which the year that refers to the volume does not match with the year of the actual publication)

- Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја*, Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.
(example for the journals of the same name but different publication places, less known or less available journals)

Articles in edited volumes / collections of works:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. The title of the article should be in italic font, followed by the title of the collection of works, place and year of publication and cited page – all in regular font.

Example:

- Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

Chapters in books (collective works):

The name of the publication should be written in italic, followed by the volume, place and year of publication, cited page and the name of the author(s) (in the brackets) – all in regular font.

Example:

- *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Primary Sources:

Examples:

- Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, ed. Ђ. Даничић, Београд 1865, 97.

- С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, ed. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.

- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.

- *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

After the first citation of the full bibliographic unit in footnotes, every other citation should be given in abbreviated form which includes the initial of the name and surname of the author(s) and shortened title.

For successive references to the same author and work use: Isto, Ibid.

For repeated reference to the work: nav. delo, op. cit.

In Serbian language the abbreviation up. should be used, while in the foreign languages the form is cf.

Footnotes are abbreviated with nap. (in English: note)

The abbreviations str. i.e. p. and pp. are not to be used.

Dates are written in the following way, e.g. March 2nd 2007 (2. mart 2007.)

Numbers with more than three digits should be written with dots, without spaces, e.g. 2.000, 10.000.

The Contributors control and insert editorial interventions in the digital version of their texts. If they have any objections to the interventions received from the Editorial Board they should clearly note that on a printed version of the text.

The admission deadline for the current year is May 1st.

МЕШОВИТА ГРАЂА - MISCELLANEA
Нова серија, књ. XXXV

Издавач

Историјски институт Београд
Кнез Михаилова 36/II, 11000 Београд
istorinst@iib.ac.rs, www.iib.sanu.ac.rs

За издавача

Др Срђан Рудић, директор

Лектура

Милица Симић

Секретар Редакционог одбора

Снежана Ристић

Припрема за штампу

Слободан Симић

Штампа

COLORGRAFX, Београд

Тираж

300 примерака

ISSN 0350-5650

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94 (497.11)

МЕШОВИТА грађа = Miscellanea / Одговорни
уредник Срђан Катић. - 1956, књ. 1-1990, књ. 20; Н.С.
2003, књ. 21-. - Београд (Кнез Михаилова 36/II) :
Историјски институт, 1956-1990 ; 2003 - (Београд :
COLORGRAFX). - 24 cm

ISSN 0350-5650 = Мешовита грађа - Историјски
институт (Београд)

COBISS.SR-ID 14717954